

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

ANDOVER-HARVARD LIBRARY

AH 4U2M W

912
H 143cd
V. 1

ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

P

gene

HE

tot

gele

aan

E

Aan

zij

afle

E

dig

afg

de

sp

ve

E

Tijdelijke PRIJSVERMINDERING.

De Uitgevers dezes herhaaldelijk aanzoek ontvangende om het Werk van

Professor H A G E N B A C H :

HET WEZEN EN DE GESCHIEDENIS DER HERVORMING;

IN VERBAND BESCHOUWD

MET DE VERSCHIJNSELEN VAN ONZEN TIJD,
tot minderen prijs af te leveren, hebben besloten, bij gelegenheid der uitgave dezer Voorlezingen, tijdelijk aan dat verlangen te voldoen.

Het bedoelde Werk, bestaande uit 10 Deelen en Aanhangsel, te zamen 3940 pagina's groot 8vo zullen zij, tot het einde dezes Jaars, maar ook niet langer, afleveren voor **f 13,80.**

Met 1° Januarij 1854 is deze Prijsvermindering geëindigd, en worden geene Exx. beneden den gewonen prijs afgeleverd.

De voorraad complete Exx. niet groot zijnde, worden de belangstellenden verzocht hunne bestelling ten spoedigste op te geven, daar de Uitgevers zich niet verder tot de aflevering verbinden dan de voorhandene Exx. strekken.

ROTTERDAM, *November* 1853.

II A 203.

DE CHRISTELIJKE KERK

IN DE

DRIE EERSTE EEUWEN.

IIa

DE CHRISTELIJKE KERK

IN DE

DRIE EERSTE EEUWEN.

VOORLEZINGEN

VAN

Dr. K. R. HAGENBACH,

HOOGLEERAAR TE BAZEL.

Met een Voorberigt

VAN

H. HIEBINK,

DIRECTOR VAN HET ZENDELINGHUIS TE ROTTERDAM.

IN TWEE DEELEN.

EERSTE DEEL.

TE ROTTERDAM, BIJ
VAN DER MEER & VERBRUGGEN.

1853.

GEDRUKT BIJ D. J. MENSING & CO.

912
H143cd
v. 1

V O O R R E D E

VAN DEN

S C H R I J V E R.

Hoe deze in den winter 1851—52 gehoudene voorlezingen moeten beschouwd worden in betrekking tot mijne vroegere voorlezingen over de geschiedenis der Hervorming en de ontwikkeling van het Evangeliesch Protestantismus tot op onzen tijd, daarover geeft de inleiding van de eerste voorlezing de noodige inlichting. Zij bevatten wat aan het vroeger gegevene moet voorafgaan. Ofschoon men in den laatsten tijd beproefd heeft de oude kerkgeschiedenis deels voor de school en het volk, deels voor beschaafden op verschillende wijze en met goeden uitslag te bewerken (ik herinner hier aan hetgeen nog onlangs van THEILE verschenen is), zoo meen ik mij toch over de uitgave dezer voorlezingen voor het publiek te kunnen verantwoorden. Het werk van den een' sluit dat van den anderen niet uit, maar vult het veelmeer aan, en nog altijd kan men, in vergelyking met andere wetenschappen,

die voor het algemeen toegankelijk gemaakt zijn geworden, opmerken, dat voor de bewerking der kerkgeschiedenis tot dit doel, eer nog te weinig dan te veel is gedaan. Dit geldt met name van de geschiedenis der leerbegrippen, die ook THEILE merkelyk op den achtergrond heeft geplaatst, terwijl ik ook van hen, die geene godgeleerden van beroep zijn (het grootste deel der lezers) een dieper ingaan in de ontwikkeling der leer meen te mogen vorderen. Over de mate van beschaving, die ik bij hen onderstel, behoef ik niet veel te zeggen. Ik stel mij gaarne zulk een' kring van lezers voor, als zich om mijne vroegere voorlezingen heeft verzameld. Mannen van het vak zullen in dit boek niets nieuws vinden en ook niet verwachten. Maar ik hoop, dat zij er de sporen van eigen onderzoek zoowel als het gebruik maken van dat van anderen in zullen ontdekken. De rangschikking der stof werd door den aard dezer voorlezingen gevorderd. Terwijl ik bij de akademische voorlezingen eene streng onderwyzende methode pleeg te volgen, waarbij afzonderlyk over de verbreiding en vervolging des Christendoms, de inrigting der kerk, de leer enz. gehandeld wordt, ben ik hier daarvan opzettelyk afgegaan, omdat ik door alles wat gelijktijdig plaats had bijeen te voegen, meer leven en beweging in de voorstelling trachtte te brengen, en alle aan de school herinnerende stijfheid wilae vermijden. Om deze zelfde reden ben ik ook in de aanhaling van Schryvers zoo karig mogelijk geweest; maar ik kon niet nalaten hier en daar te mijner eigene regtvaardiging op de bronnen te wijzen, en ook zulke lezers, die meer wilden weten, eenige aanwyzing te geven. Het spijt mij zeer, dat ik in dit opzigt geen gebruik voor mijnen arbeid

heb kunnen maken van het pas verschenen werk van J. BURGHARDT, die Zeit CONSTANTINS des Groszen (Basel 1853).

Dit werkje vormt voorloopig een geheel op zich zelf. Of het mij later vergund zal zijn, de geschiedenis der volgende eeuwen daaraan toe te voegen zal de tijd leeren. Mogen deze voorlezingen gelijke vriendelijke opname vinden, als aan de vorige ten deel is gevallen.

DE SCHRIJVER.

V O O R R E D E

VOOR DE

V E R T A L I N G.

De voorlezingen van den Baselsche Hoogleeraar K. R. HAGENBACH over de Christelijke kerk in de drie eerste eeuwen zullen bij ons godsdienstig publiek wel geene aanbeveling behoeven. Zij zijn voor velen gewis eene welkome gave, die met niet minder belangstelling zal ontvangen worden dan vroeger zijne voorlezingen over het wezen en de geschiedenis der Hervorming gevonden hebben.

Over den inhoud dezer voorlezingen heb ik niets te zeggen. Van hetgeen de lezer te verwachten heeft wordt hem in de voorrede van den Schrijver en in de Inleiding voldoende berigt gegeven. Hij zal zich niet teleurgesteld vinden, indien hij hier niet enkel aangenaam onderhoud, maar ook krachtige opwekking van het leven des geestes zoekt.

Slechts met een enkel woord heb ik rekenschap te geven van hetgeen door mij voor de uitgave van dit werk in onze taal is verrigt. Toen deze voorlezingen

in het licht verschenen was juist dit gedeelte der kerkgeschiedenis, waarop zij betrekking hebben, met mijne kweekelingen behandeld geworden. Op dat onderwijs wordt bij hunne opleiding veel prijs gesteld. Voor wien ook zijn die eerste eeuwen der kerk zoo belangrijk en tevens zoo aantrekkelijk dan voor den toekomstigen zendeling? Hij toch verplaatst zich zoo gaarne met zijne verbeelding in dien tijd der eerste liefde, toen nog een apostolische geest de gemeente des Heeren zoo geheel vervulde en bij haar een ijver der godsvrucht, een moed des geloofs en eene bereidwilligheid tot ontberingen en opofferingen levendig hield, zooals hij slechts terugvindt in de dagen der Hervorming, maar te vergeefs zoekt bij de gemeente, in welker midden hij zich voorbereidt, om de blijde boodschap der zaligheid te brengen tot hen, die nog buiten CHRISTUS zijn. Maar ook niets is meer geschikt, zoowel om hem het regte inzicht in zijn werk te geven, als om hem tegen verkeerde voorstellingen en overdrevene verwachtingen te waarschuwen, dan wat de geschiedenis van de eerste eeuwen der Kerk hem met betrekking tot de verbreiding van het Christendom te aanschouwen geeft. Dit deed er mij over denken, om met de twee oudste kweekelingen, die in den loop van het volgende jaar, zoo God wil, zullen worden uitgezonden, het ontvangen onderwijs te herhalen, toen ik de voorlezingen van HAGENBACH in handen kreeg. Zij kwamen mij voor tot dat doel mij uitnemend van dienst te kunnen zijn. En zoo besloot ik om den wil dier jonge lieden, wat ik anders wegens mijne veelvuldige werkzaamheden niet zou gedaan hebben, de vertaling op mij te nemen.

De lezer ontvangt dus eene vertaling der voorlezingen van HAGENBACH, die ik met mijne beide

oudste kweekelingen heb bewerkt. Ik heb de vertaling eerst door hen laten gereed maken en die vervolgens naauwkeurig nagezien, zoodat ik er geene mindere moeite aan besteed heb dan ik zou gedaan hebben, zoo het werk alleen door mij ware vertaald geworden.

Enkele aanmerkingen, ophelderingen en aanwijzingen zijn er aan toegevoegd. Zij zijn echter weinig in getal en tusschen twee haakjes () gesteld, om ze van de aantekeningen des Schrijvers aan den voet der bladzijden te onderscheiden.

Moge dit boek vele belangstellende lezers vinden! Het zal dan onder Gods zegen dienstbaar zijn, om hun onze Christelijke voorregten te hooger te doen schatten, als zij zien hoeveel het behoud daarvan gedurende de eerste eeuwen der Kerk in den strijd met de Joodsche en Heidensche wereld gekost heeft.

ROTTERDAM,

H. HIEBINK.

27 October 1853.

I N H O U D.

EERSTE VOORLEZING.

Inleiding. — Historische bodem. — Heidendom..... Bl. 1.

TWEEDE VOORLEZING.

Het Heidendom (vervolg). — De Heidensche wijsbegeerte. Epiku-
rismus. — Stoïcismus. — Eklekticismus. — CICERO. — SENECA. —
PLUTARCHUS. — Het zedelijke leven. — Het Jodendom. — Pharizeën. —
Sadduceën. — Esseën. — Zedelijke toestand ten tijde van CHRISTUS. —
De Samaritanen, — De Joden in de verstrooijing. — Alexandrijnsche
wijsheid. — Septuaginta. — Verbinding met het Moederland. Bl. 19.

DERDE VOORLEZING.

Toestand der wereld ten tijde van CHRISTUS geboorte. — Jaar en
dag zijner geboorte. — JOHANNES de Dooper. — JEZUS CHRISTUS. — De
berigten der Evangelieën omtrent hem. — De stichting der Kerk door
een' gekruisigde..... Bl. 44.

VIERDE VOORLEZING.

Berigten over JEZUS buiten de Evangelieën. — (SUKTONIUS. TACITUS.
JOSEPHUS.) — Het ontstaan van mythen in de Kerk. — De kindschheid
van JEZUS en de Evangelieën der kindschheid. — De acten van PILATUS,

en het Evangelie van NICODEMUS. — De briefwisseling met ABGARUS. — Beeldnissen van CHRISTUS. — De brief van LENTULUS. — De eerste jongeren en Apostelen des Heeren..... Bl. 65.

VIJFDE VOORLEZING.

De Moederkerk te *Jerusalem* en het eerste Christendom. — Het eerste Christelijke Pinksterfeest. — De gemeenschap van goederen. — Diakenen en inrigting der gemeente. — De eerste vervolgingen. — De eerste martelaar STEFANUS. — PHILIPPUS. — PETRUS en de Heidenen. — PAULUS. — Zijne reizen en lotgevallen. — Het Paulinische Christendom..... Bl. 92.

ZESDE VOORLEZING.

De door PAULUS gestichtte gemeenten en de brieven aan haar gerigt. De brief aan de HEBREËN. — De algemeene zendbrieven. — De zeven gemeenten uit de Openbaring. — Sagen over de uitbreiding des Christendoms door Apostolische mannen. — Statistiek overzicht van de Christelijke kerk der drie eerste eeuwen. — Vervolgingen der Christenen in het romeinsche rijk onder NERO. — De verwoesting van *Jerusalem*. Bl. 117.

ZEVENDE VOORLEZING.

Verdere lotgevallen der Christenen in het romeinsche rijk. — DOMITIANUS en NERVA. — Einde van het Apostolisch tijdvak. — De Apostolische vaders. — (CLEMENS van Rome). — TRAJANUS en PLINIUS. — De dood van IGNATIUS. — Zijne brieven. — Lotgevallen der Christenen onder HADRIANUS. — De dood van SYMON. — BAR COCHBA en het Jodendom..... Bl. 140.

ACHTSTE VOORLEZING.

Kettersche rigtingen onder de Christenen. — Ebionieten en Nazareners. — CERINTHUS. — Het Gnosticismus. — BASILIDES. — VALENTINUS. De OPHITEN. — Andere Gnostieken. — MARCION..... Bl. 165.

NEGENDE VOORLEZING.

Het Christendom in het tijdvak der Antonynen. — Vermoedelijk edict van ANTONINUS PIUS ten gunste der Christenen. — MARKUS AURELIUS. —

Vervolging der Christenen in *Asië*. — POLYKARPUS. — Zijn marteldood en zijn brief aan de PHILIPPENSEN. — Het Legio Fulminatrix. — Vervolging der Christenen in *Gallië*. — Het lot der Christenen onder de naastvolgende keizers..... Bl. 186.

TIENDE VOORLEZING.

Inwendige toestand der Christenheid onder de Antonynen. — De Christelijke Apologeten. — JUSTINUS de martelaar. — Schildering der Christelijke zamenkomsten in zijnen tijd. — Zijne schriften en zijn Godgeleerd standpunt. — De bestrijders des Christendoms, CELSUS en LUCIANUS. — Taak der Apologetiek..... Bl. 204.

XIV

en
Be
jo

e
r
c

EERSTE VOORLEZING.

INLEIDING. — HISTORIESCHE BODEM. — HEIDENDOM.

Reeds achttien jaren zijn er verloopen sedert ik voor de eerste maal het waagde openbare voorlezingen voor eene grootere gemengde vergadering te houden. Toen, in dien op staatkundig gebied zoo bewogen tijd, kwam het mij noodig voor, den blik van de verwarring des oogenblik af te leiden door een verheven beeld van het verledene ter beschouwing te geven, dat kon dienen om de gemoederen te sterken en op te beuren. Ik wenschte het onderscheid tusschen hervorming en omwenteling in het licht te stellen en de algemeene oogpunten aan te wijzen, waaruit men kerkelijke en staatkundige bewegingen behoort te beoordeelen. Daartoe bood zich mij het tijdvak der hervorming ongezocht aan, waarbij ik mij tot de hervorming van *Duitschland* en *Zwitserland* bepaalde. Bij het einde der voorlezingen echter was het mij duidelijk gebleken, dat het wezen van de hervorming en van het evangeliesch Protestantisme eerst volkomen kan gekend worden, wanneer ook op de *verdere ontwikkeling van het Protestantsch beginsel*, dat wij in de geschiedenis der

hervorming werkzaam zien, de aandacht gevestigd wordt, en dit bragt mij in volgende winters tot het houden van andere voorlezingen, waarin ik deze ontwikkeling aanwees en tot bijna op onze dagen naging. Hierop volgde een stilzwijgen van negen jaren. — Gedurende dien tijd is er op staatkundig zoowel als op kerkelijk gebied veel voorgevallen, dat stof tot nieuwe voorlezingen zou kunnen geven, maar deze jongste gebeurtenissen zijn, gelijk iedereen begrijpt, van dien aard, dat men nog nauwelijks daarvan met de noodige kalmte zich een historiesch beeld kan vormen. Wij bevinden ons nog te veel in den stroom der gebeurtenissen, dan dat eene historiesche voorstelling reeds mogelijk zou wezen. Het kan mijn plan ook niet zijn, weder te verhalen, wat sedert tien jaren de nieuwspapieren hebben medegedeeld: veel van hetgeen opzien baarde, toen het voorviel, behoort nu reeds tot de antiquiteiten. En te midden van al deze woelingen en bewegingen op de kracht welke voorwaarts drijft te wijzen, die te doen kennen en te onderscheiden van de revolutionaire en reactionaire elementen, zou wel eene schoone en waardige taak zijn, maar ook den blik eens zieners vorderen, dien ik mij zelve niet toeken. Ik geloof van harte aan eene toekomst der kerk, maar u eene kerk der toekomst voor oogen te stellen, zou ik voor eene gewaagde onderneming houden. Dit is de reden, waarom ik de herhaalde aanzoeken, om nog een vervolg op mijne voorlezingen, d. i. de nieuwste kerkgeschiedenis, eene kerkgeschiedenis van deze dagen te geven, waarin reeds de naaste toekomst ligt opgesloten, telkens weder heb moeten van de hand wijzen, en schoon ik er niet aan twijfel, of eens zal het oogenblik dáár zijn, dat zulk eene beschouwing op hare plaats is, zoo ben ik tevens overtuigd, dat er dan andere en jeugdiger krachten voor dezen arbeid te vinden zullen zijn.

Ondertusschen geloofde ik eene goede keus te doen, als ik, in plaats van het tegenwoordige in het licht te stellen, tot het verledene en wel tot *den eersten oorsprong der Christelyke Kerk* en de eerste eeuwen harer geschiedenis terug ging. Ik verzoek u deze keus niet als eene keus enkel uit verlegenheid te beschouwen, waardoor ik het tegenwoordige en zijne belangen poog te ontwijken en de toevlugt neem tot een reeds lang verloopene tijd. U slechts oude geschiedenissen te verhalen, die met onzen tijd, met de behoeften van onzen geest en van ons hart in geen verband staan, hiertoe zou ik evenmin kunnen besluiten, als mij tot een profeet der toekomst op te werpen. De tijd, waarin wij leven is te rijk in verschijnselen en tegenstellingen en strijdvragen van allerlei aard dan dat men zich zou kunnen houden, alsof men er niets van wist en — dit alles slechts voor een oogenblik te vergeten, dat zou wel geen troost mogen heeten. Integendeel geloof ik, dat ook de voorlezingen, die ik nu voor u zal houden over *de drie eerste eeuwen der kerkgeschiedenis* ons werkelijk troost aanbrengen, en eene bron van verademing, opbeuring en verfrissching openen, waaruit ook veel voor den tegenwoordigen tijd is te putten. — Als het onder ons, die hier vereenigd zijn, gelijk ik durf veronderstellen, algemeen erkend wordt, dat het heil van onzen tijd en de balsem voor de wonden, die hij geslagen heeft, in het *Christendom* te zoeken is, dan moet het ook erkend worden, dat alleen de *betere kennis van het Christendom* ons in staat stelt dit heil volkomen te waardeeren, en zijne werking te regter plaatse te zoeken. — Nu is het ongetwijfeld waar, dat de kennis van het Christendom in de eerste plaats moet geput worden uit de heilige oorkonden van deze godsdienst zelve, uit den Bijbel en wel uit den Bijbel

des Nieuwen Testaments. De opmerkzaamheid, die ook weder heden ten dage, zelfs van den kant der beschaafden, op den Bijbel gevestigd wordt, getuigt van de bestaande behoefte om met betrekking tot deze bron des heils tot meer helder inzicht en vaste overtuiging te komen. Er ligt echter tusschen den Bijbel en ons eene *geschiedenis* van achttien eeuwen, die wij zoo maar niet overspringen en vergeten kunnen, alsof zij niet bestond. Veeleer moet deze geschiedenis voor ons de kloof aanvullen tusschen den apostolischen tijd en den onzen; zij moet ons veel helpen ophelderen, wat ons anders onverstaaubar blijft, zij moet, in één woord, de brug zijn tusschen den Bijbel en ons. Een belangrijk, ja, ik mag wel zeggen, het hechtste gedeelte van deze brug maken de drie eerste eeuwen uit, de tijd, die nog door de apostolische herinnering werd bezielde; de tijd, toen de kerk, onafhankelijk van den staat, geheel op zich zelve stond, toen zij iederen voet gronds met het bloed harer martelaars moest winnen, de tijd, toen zij gelijk aan haren Meester niets had, waarop zij het hoofd nederlegde, toen zij van de aalmoezen der geloovigen leefde, en op de graven der martelaars hare godsdienstoefening hield; de tijd, der eerste jeugdige frischheid, der eerste liefde en geestdrift. Hoe zeer nu ook onze hedendaagsche kerkelijke toestand verschilt van dien der eerste eeuwen, toch zal nog veel daaruit te verklaren, veel daartoe terug te brengen zijn, dat nog onder ons bestaat, en onder ons nog van kracht is. Maar ook hetgeen wij vreemdsoortigs ontmoeten, zal, reeds om de tegenstelling, belangrijk zijn, en daar bovendien de mensch een goed te meer op prijs stelt, naar mate het meer strijds heeft gekost, dat te gewinnen en te bewaren, zoo moge ons de geschiedenis der Kerk en juist de geschiedenis der eerste eeuwen toonen, met welke offers de overtuiging en de instellingen zijn ge-

kocht, die nu de grondslagen van het openbaar en huiselijk welzijn uitmaken. — En zoo hoop ik, dat gij in deze voorlezingen niet slechts een vlugtig onderhoud, of een droog onderrigt vinden zult, maar zoo al niet uitsluitend stichting, (hetgeen evenmin het oogmerk van zulke voorlezingen kan wezen) dan toch eene krachtige opwekking van het leven des geestes, een waardig onderwerp van beschouwing en nadenken, een bron van godsdienstige verheffing en zedelijke geestdrift. En zoo willen wij met Gods hulp beginnen.

Gelijk alle begin moeilijk is zoo is het ook het begin der kerkgeschiedenis, reeds daarom dewijl het zoo uiterst moeilijk is, den tijd van den aanvang der kerk te bepalen. Wanneer is de kerk begonnen te bestaan? — Sommigen zeggen: de kerk is zoo oud als de wereld, want het eerste verbond van God met de menschen is de eerste grondsteen der kerk, en dus spreken zij ook van eene kerk des Ouden Testaments, van eene kerk der aartsvaders, der profeten enz. Daarentegen zeggen anderen, en te regt, de godsdienst-inrigting des Ouden Verbonds kan wel als het voorhof der kerk beschouwd worden, maar eerst CHRISTUS, de stichter des Nieuwen Verbonds is ook de stichter der kerk, en behalve de Christelijke kerk komt aan geene godsdienstige vereeniging deze naam toe. Maar ook dan ontstaat weder de vraag: is de kerk werkelijk met CHRISTUS in de wereld gekomen? — Heeft Hij haar niet, ten minste naar de idéé, reeds in zich gedragen? haar voorzeggende in zijn' geest? haar liefhebbende in zijn hart? haar scheppende en vormende in zijn wil? ja mogen wij de gemeenschap der liefde, waarin Hij met zijne leerlingen leefde, niet reeds den aanvang der *reëels*, der *werkelijke* kerk noemen? — Wij kunnen niemand beletten dit te doen, maar als wij ons herinneren, hoe scherp de Heer in zijne redenen het zamenzijn met zijne leer-

lingen onderscheidt van den tijd, waarin Hij niet meer bij hen zou zijn, en hoe Hij hen wijst op den Trooster, dien Hij hun zou zenden, en die hen in al de waarheid zou leiden, zoo moeten wij toch wel de uitstorting des H. Geestes op het Pinksterfeest als de daad Gods beschouwen, die wij als de eigenlijke schepping der kerk; als de grondvesting eener heilige gemeenschap in den Geest begroeten, welke naar haar innerlijk wezen onzichtbaar is, doch naar haar uitwendig bestaan in de zichtbare wereld te voorschijn treedt. Maar nu scheidt zich ook weder de tijd, die onmiddellijk op de uitstorting des H. Geestes volgt, de tijd der Apostelen, de *eerste* tijd bepaald af van den tijd der kerk, dien wij, als den na-apostolischen, als den tijd der kerk in engeren zin beschouwen. De geschiedenis der apostolische kerk behoort nog tot de openbaringsgeschiedenis des Nieuwen Verbonds; zij heeft daarom hare bronnen nog grootendeels in de bijbelsche oorkonden, terwijl de kerkgeschiedenis (in de engere en gewone beteekenis des woords) eerst daar aanvangt, waar de tijd der openbaring geëindigd is, waar de door de Apostelen gestichtte gemeenten zich tot ééne gemeente, d. i. tot eene kerk in eigenlijken zin aan één sluiten, en het gemeenteleven zich begint te regelen, en dus omstreeks den tijd na de verwoesting van Jeruzalem, den tijd der zoogenaamde apostolische Vaders. — In dien tijd eerst vertoont zich de kerk aan ons in zichtbare, bijna in lichamelijke gedaante, en van dien tijd af noemen wij ook de geschiedkundige stof die der kerkgeschiedenis in onderscheiding van die, welke wij tot de Bijbelstudie brengen. Het spreekt echter van zelf, dat hierbij de grenzen niet juist kunnen aangewezen worden, en daarom is ieder, die de geschiedenis der kerk aanschouwelijk en duidelijk wil voordragen, ook verplicht tot den apostolischen tijd, ja zelfs tot het leven van Jezus op te klimmen; want

hoe zouden wij, zonder het beeld van den Heer, die de Schepper der kerk is, helder voor den geest te hebben, zijne kerk en hare geschiedenis kunnen begrijpen? Juist daarom dewijl de kerk niet door menschen uitgevonden en gemaakt, niet door de willekeur van een' mensch ingevoerd, maar levend geworden, uit den Geest geboren, naar de wetten van het opwassen slechts langzamerhand tot ontwikkeling gekomen is, kan het tijdstip niet bepaald aangewezen worden, waarop hare geschiedenis eigenlijk een begin nam. Het is daarom zelfs zeer onjuist van eene stichting der kerk te spreken, omdat zich ligt met dit woord de voorstelling verbindt alsof de kerk eene vrijwillige vereeniging van gelijkgezinden ware, die, zich bewust van hunne bedoeling, op dien en dien dag, met die en die bepalingen tot een godsdienstig genootschap zich hebben vereenigd, ongeveer zooals dit bij de stichting van andere menschelijke genootschappen het geval is. Wel is de tijd nog zoo lang niet voorbij, dat men zich werkelijk het ontstaan der kerk verklaarde op dergelijke wijze als waarop eene vereeniging tot bevordering van de wetenschappen of van een gemeenschappelijk belang ontstaat, gelijk men zelfs den staat als eene gemeenschappelijke onderlinge overeenkomst der menschen heeft meenen te moeten beschouwen! Maar dank zij de nieuwere wetenschap, die tot dieper inzicht in de wetten van het leven is teruggekeerd, dat wij weder van deze werktuigelijke en valsche beschouwing der dingen zijn bevrijd geworden, en dat wel onder alle denkenden de overtuiging vaststaat, dat staat en kerk door God ingestelde, door God gewilde scheppingen zijn, gelijk de schepping der natuur, scheppingen waaraan wel is waar de menschelijke geest ten allen tijde met vrijheid deelnam, maar die evenwel ver buiten het bereik van menschelijke berekening en willekeur liggen, en die, al nemen zij de menschelijke

vormen aan, toch de hoogere wet harer ontwikkeling in zich zelve hebben, dewijl de Schepper, die in haar gelegd heeft. Eerst van dit standpunt uitgaande, krijgt het onderzoek van de geschiedenis der volken en der kerk zijn hooger belang; want nu hebben wij niet te doen met de vlugtige invallen van menschelijke willekeur en luim, niet met een ijdel weefsel van menschelijke dwaasheden en hartstogten en het spel des toevals, maar met eene *geschiedenis*, die dezen naam verdient, met eene hoogere wet der noodzakelijkheid, die evenwel onder het bereik van menschelijke vrijheid en in bestendige wederkeerige betrekking tot haar wordt voltrokken. Gelijk de geest van den enkelen mensch eenmaal door den levensadem des Christendoms bezielde en door zijne magt aangegrepen eene *wedergeboorte* ondergaat, en de werkingen der genade niet als een vreemd en dood bestanddeel in zich opneemt, maar haar zich toeëigent als een nieuw levensbeginsel, waardoor hij voortaan wordt bestuurd en geleid, zoo zien wij ook de wereld, zoo zien wij gansche volken hunne wedergeboorte ontvangen. Een nieuw leven, dat niet uit deze wereld afkomstig is, niet uit hetgeen in deze wereld is, kan verklaard worden, treedt nochtans de wereld in, om haar te bezitten, te beheerschen, te verheerlijken. De wereld kant zich aan tegen de magt van dit nieuwe leven, er ontstaat een strijd tusschen het oude en het nieuwe, tusschen duisternis en licht. In dezen strijd echter zien wij de tegenover elkander staande beginselen niet altijd zuiver afgescheiden, ook het licht blijft niet onbeneveld, ook met de hemelsche waarheid verbindt zich misverstand, dwaling en zonde dringen de Kerk binnen en verwekken in haar de drogbeelden van valsche leer en verkeerde levensrigting. Zelfs de reinere en edelere zielen blijven niet onbesmet van den adem der zonde, en daarom is ook het beeld,

dat zij vertoonen, niet altijd aan het origineel getrouw, maar met dwaling, hartstogt en menschelijke bekrompenheid bezoedeld. Hun verzet tegen het booze slaat dikwijls over tot miskennis van het goede, dat men ook in de tegenpartij moet hoogachten; de geest der tegenspraak maakt zich meester van de volle, levende waarheid, en verstijft haar tot eene doode letter, de regtzinnigheid wordt stijfzinnigheid en de geestdrift ontaardt in geestdrijving. Voor al deze verschijnselen, voor alle schakeringen van licht en schaduw, zoo als zij in de groote schilderij voorkomen, moet de kerkgeschiedenis een geopend oog hebben.

Wie de geschiedenis der kerk van CHRISTUS slechts van het standpunt der wereld beschouwt, hij ziet in haar enkel een chaos van hartstogten, van menschelijke dwaasheden en boosheden, en onvoldaan wendt hij zich van haar grondgebied af. Wie daarentegen met eene vrome gemoedsstemming in haar alleen zoekt wat stichten kan, hij zal wel veel vinden, dat zijnen geest voedsel geeft, maar evenzoo dikwijls ook zal hij zich in zijne verwachtingen bedrogen vinden. De kerkgeschiedenis biedt ons noch het zuiver wereldlijke, noch het zuiver hemelsche aan, maar beide in menigvuldige vermenging. Den eenen keer gunt zij ons een blik in het binnenste heiligdom des geloofs, zoodat wij zouden willen uitroepen: hier is in waarheid het huis Gods, hier is de poorte des hemels; terwijl eene andere maal weder deze hemel betreft, en donkere wolken des bijgeloofs dien benevelen. Nu zien wij de engelen des vredes nederdalen op aarde, en dan weër schijnt het, alsof de hel haren afgrond openen wilde, en als zagen wij de gedrochten opstijgen, die de ziener der Openbaring ons als veelbeteekenende beelden der toekomst (typen) voor oogen stelt. Hier worden wij weggesleept door bewondering en aanbidding; dáár gevoelen wij ons teruggestooten door hetgeen ons met afkeer vervult.

Het meest echter bevinden wij ons tusschen deze beide toestanden in: in de stemming van den rustigen beschouwer, den kalmen beoordeelaar, wiens taak het is, het juiste van het onjuiste, het licht van de duisternis te onderscheiden, ieder verschijnsel uit de omstandigheden, waarmede het in verband staat, te verklaren, het naar zijne waarde te schatten, en zoo het geschiedkundig oordeel, ten minste bij benadering, te bepalen. Daartoe moet het gevoel niet alleen vatbaar zijn voor indrukken en opwekkingen, maar is er ook wijsheid, gematigdheid, omzigtigheid noodig, is er behoefte aan dien zin, die in staat is de geesten te beproeven. Moge mij zoo veel van dien zin geschonken worden, als noodig is, om ten minste in het *spoor* der waarheid te leiden. Met geleerd onderzoek zullen wij ons niet inlaten. Veel dat nog onderzocht wordt, en waarvan de acten nog op verre na niet gesloten zijn, zullen wij nog onbeslist moeten laten; doch zoo ver de uitkomsten van een vrij en onbevooroordeeld onderzoek reiken, zullen wij ook daarvan gebruik maken. Gelijk ik mij zal wachten wat onbewezen, of wel als fabelachtig bewezen is, alleen ter wille van het effect als *feiten* mede te deelen, zoo zal ik van den anderen kant niet overhaastig den staf breken over berigten, die hoewel niet boven allen twijfel verheven toch door de kritiek niet geheel verworpen zijn. Wat historiesch uitgemaakt, door voldoende getuigenis is bevestigd, zal ik zooveel mogelijk trachten af te scheiden van hetgeen alleen uit de overlevering bekend is, en dit weder van al wat blootelijk tot de verdichting en de legende behoort. Doch ook de sagen en legenden der kerk, zelfs waar zij tot het avontuurlijke en tot sprookjes overgaan, zal ik niet met stilzwijgen voorbijgaan, maar ze als getrouwe afspiegelingen van den tijdgeest, waartoe zij behooren, in mijne voorstelling invlechten, zonder ze evenwel als echte parelen

te verkoopen. Waarheid en verdichting gaan in de geschiedenis hand aan hand; met geweld kan men ze niet van één scheuren. Het moge somwijlen eene behoedzame hand gelukken de kern van de schaal te ontdoen, meestal moeten wij toch opgeven het tot eene geheele afscheiding te brengen. Genoeg dat wij beide zoo veel mogelijk in haar eigen gewaad zullen laten optreden, opdat zij niet door onze schuld met elkander worden verwisseld en beider gebied onder elkander verward. Het eene is even gevaarlijk als het andere, verdichting in waarheid en waarheid in verdichting te veranderen, en toch gebeurt het zoo ligt, dat, terwijl wij het eene vermijden, wij tot het andere vervallen.

Eer wij nu den aanvang der kerk zelve opzoeken, zal het voor alles noodig zijn den *historieschen bodem* naauwkeurig te beschouwen, waarop God haar geplaatst heeft; want schoon het Christendom niet uit de reeds bestaande toestanden kan verklaard worden, maar veel-er als iets nieuws, iets dat nog nooit bestaan heeft, in de wereld komt, zoo mogen wij toch zijne verschijning niet als eene toevallige verschijning beschouwen, die tot de geschiedenis in geen verband staat. God doet niets door sprongen, evenmin als alles naar denzelfden gelijkmatigen gang geschiedt. Gelijk in de natuur, zoo zijn er ook in de geschiedenis buitengewone verrassende wendingen, tijden van ommekeer, die ons sprongen toeschijnen, daar zij wat vooraf niet vermoed werd onverwacht in het licht doen treden. Zoo er ééne historiesche verschijning is, die wij als eene *nieuwe schepping* moeten begroeten, dan is 't het Christendom. En echter komt ook deze nieuwe schepping niet uit een volslagen chaos te voorschijn, zij is voorbereid, ingeleid door vroegere ontwikkelingen; zij hangt niet in de lucht, zij heeft een verleden *achter* zich, een historieschen bodem *onder* zich. Daarom zegt de Schrift zooveel be-

teekenend: » CHRISTUS is verschenen in de *volheid des tijds*." Wij kunnen ons het Christendom niet enkel verklaren als een voortbrengsel van vroegere tijden, het is oneindig meer dan dit; maar wij kunnen het toch ook niet als een geheel doorzien, zoo wij het niet beschouwen in den innigsten samenhang met den tijd, waarin het verscheen. Dezen tijd stellen wij ons vóór onder het begrip der *oudheid*, der *oude geschiedenis*; terwijl met CHRISTUS de *nieuwe tijd* begint; want Hij is, gelijk JOHANN VON MÜLLER zegt: » de sleutel der wereldgeschiedenis, die het oude afsluit, het nieuwe opent." Deze geheele oude wereld splitst zich nu voor onze godsdienstige beschouwing in twee ongelijke helften: in de *Heidensche* en in de *Joodsche* wereld. De eerste omvat de » volken," die aan hunne eigene ontwikkeling zijn overgelaten, schoon niet uitgesloten van het eeuwig wereldplan, der goddelijke liefde (want God is immers ook der Heidenen God); hunne godsdienst is als eene plant, die in het wild groeit, waaraan men de bijzondere verzorging van den hemelschen Landman niet bespeurt, ofschoon Hij zijn oog ook over haar geopend houdt; de tweede verreweg kleinere helft maakt » het volk van God" uit, zoo genoemd, omdat het door God zelven is verkoren en opgevoed geworden tot het volk des heils, waaruit het heil der wereld moest te voorschijn komen. — Wij zullen later deze voorstelling nog nader toelichten, als wij eerst het *Heidendom* beschouwd hebben, waartoe wij ons in dit uur bepalen. Verwacht hier niet, dat ik bij al de verschillende vormen des Heidendoms zal stil staan, gelijk die zich bij eenigen als feticismus, als dieren- en sterrendienst, bij anderen als de godsdienst des vuurs en des lichts, en bij nog anderen meer veredeld als vergoding des menschen en der menschelijke idealen voordoen. Zulk eene vergelijkende geschiedenis der gods-

diensten zou eene afzonderlijke behandeling vorderen, die buiten het bestek ligt van onze meer beperkte taak. Voor ons is het voldoende slechts op dien vorm van het Heidendom te letten, waarmede het nieuw optredende Christendom het eerst in aanraking kwam, en welken het in de eerste plaats te overwinnen had. Wij moeten het wel opmerken, dat het hier niet het Heidendom geldt, waarvan in de boeken des Ouden Verbonds gewag gemaakt wordt, en waartegen de profeten ijveren, niet de Baäl- of Molochdienst of dergelijken; nog minder moeten wij aan een Heidendom denken, zooals de Christen-zending van onzen tijd het aantreft, wanneer hij de blijde boodschap brengt tot de zoogenaamde *wilde* volken. Wij moeten niet vergeten, dat de taak der eerste Evangelieverkondigers in dit opzigt geheel verschillend was van die der latere tijden. Geldt het (met geringe uitzondering) van het Christendom in onzen tijd, ja grootendeels reeds van de middeleeuwen af, dat *met* en ten deele *door* hetzelfde kunsten en wetenschappen en beschaafde zeden tot volken, die in geestelijke stompheid verzonken zijn, gebragt worden (1), zoo zien wij het daarentegen bij zijne intrede in de wereld eene in dit opzigt reeds geheel gevormde maatschappij vinden. Het zijn juist de beschaafde volken der oudheid, die wij zelf nog altijd aan onze jeugd ter navolging voor oogen stellen, naar wier talen zich het taalgevoel, naar wier volkomen kunstwerken zich de kunstzin, naar wier volks- en regtsbetrekkingen zich de zin voor het publieke leven,

(1) Zeker komt het Christendom ook in onzen tijd tot volken onder welke kunsten en wetenschappen bloeijen b.v. de Indiërs, de Chinezen, tot beschaafde Mohammedanen en Joden, maar deze volken zijn toch niet de kweekers der beschaving, gelijk de Grieken en Romeinen het waren in de oudheid. In het geheel moeten zij ook vóór het Christendom onderdoen in beschaving.

voor staatswetenschap en regt tot op den huidigen dag vormt, en zich steeds moet blijven vormen, zal de menschelijke beschaving niet achteruitgaan; het zijn juist deze volken der oudheid, wier voortbrengselen in letteren, wetenschap en kunst door ons met regt als klassiek beschouwd worden, waarmede het jeugdige Christendom in strijd komt. Het plaatst tegenover de barbaarschheid geene hooge, tot nog toe niet bereikte beschaving; maar treedt veeleer op met den eisch, dat de wijsheid der menschen voor de dwaasheid Gods onderdoe, dat ook wat edel, groot en schoon is in de oogen der menschen zich buige voor de gestaltenis eens dienstknechts, waarin het God behaagde zich aan de menschheid te openbaren. Uit een veracht volk, meerendeels uit de laagste standen der menschelijke maatschappij, treden de mannen te voorschijn, die de beschaafde en overbeschaafde oude wereld den ondergang verkondigen, opdat eene nieuwe orde der dingen, het rijk van God op aarde, de overhand neme. Juist dit geeft aan dezen strijd om het oude en nieuwe eene zoo hooge beteekenis, maar maakt het ook dubbel moeilijk dien juist te beoordeelen. Ware het bij dezen strijd alleen daarom te doen geweest voor eene ruwe afgodendienst, de aanbidding Gods in geest en waarheid, voor een barbaarsch volksleven zachtere zeden in de plaats te stellen, ware in één woord de tegenstelling tusschen het Heidensche en het Christelijke meer duidelijk, voor elken verstandige meer in het oog springend geweest, dan zou daarover na 1800 jaren weinig meer te zeggen zijn, het oordeel der geschiedenis zou hoogst eenvoudig wezen, en voor altijd vaststaan. Maar zoo is het niet. Tot op den huidigen dag moet nog het onderscheid tusschen oude en Christelijke wereldbeschouwing, de betrekking, waarin zich de klassieke beschaving tot de Christelijke moet plaatsen, als niet volledig aangewezen

beschouwd worden, en is het nog een der meest ernstige en moeilijke vragen der wetenschap, hoe dit tot het volle licht te brengen. Daarom is het ook buitengewoon moeilijk eene in alle opzichten juiste beoordeeling, ja slechts een volkomen getrouw beeld van het oude Heidendom te geven (1). Hoe ligt vervallen er sommigen aan den eenert kant niet toe, door bewondering van de oudheid weggesleept, om elke aanmerking, die men zich van het Christelijk standpunt tegen de oude wereld, haren staat, hare zeden en godsdienst veroorlooft, als bekrompen af te wijzen, maar ook hoe gemakkelijk gebeurt het niet, dat anderen, dewijl zij aan het misvormde en wanstaltige blijven hangen, de diepere godsdienstige grondtrekken, de verborgen kiemen van het goddelijke miskennen, die in het klassieke Heidendom liggen, en zoo in hunnen gewaanden Christelijken ijver ook datgene veroordeelen, wat de geschiedenis ons doet zien zijn onmiskenbaar regt te hebben. Om niet tot eene dezer beide dwalingen te vervallen zal het noodig zijn, bij de beschouwing der oude godsdiensten zelve weder onderscheid te maken tusschen het *oorspronkelijke* en het *ontaarde*, de diepere godsdienstige *idee* die, echter in eene duistere symboliek gehuld, bij de oude godsdienstige handelingen en plegtigheden ten grondslag lag, en de verkeerde *opvatting* daarvan, welke haar tot het gemeene, belagohelijke, ja tot het onheilige en onzedelijke deed afdalen. — Hoe geheel anders toch wordt thans, juist van het standpunt eener echt Christelijke wetenschap de mythologie der Grieken en Romeinen behandeld, dan nog voor 50 jaren! Men is overtuigd geworden, dat men het Chris-

(1) Wij verwijzen hier naar de verhandeling van THOLÜCK over het wezen en den zedelijken invloed van het Heidendom bijzonder onder Grieken en Romeinen, beschouwd uit het standpunt des Christendoms. *Leeuwarden*, 1835.

tendom geene eere aandoet, door de oude godsdiensten, die het heeft omvergeworpen op gelijke lijn te plaatsen met het Heidendom der ruwste fetisch aanbidders. Maar even zoo vast zal zich bij verder onderzoek de overtuiging vestigen, dat bij al het edele en schoone der oude wereld toch het *godsdienstige leven* een droomleven was, in nachtelijke dwalingen gehuld, en niet geschikt om bij het volk den zedelijken grond te leggen en duurzaam te onderhouden, dien de menscheid behoeft, om hare hoogste en edelste bestemming te kunnen bereiken. En hoe onderscheiden ook de gedaanten des Heidendoms mogen zijn, hoe zeer het Grieksche veel-godendom met zijne volkomene kunst voortbrengselen van het ruwe feticismus verschille, één trek loopt door hetzelfde henen, die overal terug gevonden wordt, de trek van het onbevredigd verlangen, der onverzoende tweespalt, der verlatenheid van God bij alle dienst van God, bij alle vrees voor God, bij alle pogingen, om de Godheid zich toegenegen te maken. Ook dáár, waar zich het godsdienstig leven in roerende trekken vertoont, verschijnt het toch gebonden, afhankelijk van natuur, en prijs gegeven aan hare *blinde* krachten en aan de magt van een onverbiddelijk noodlot. Het ontbreekt het Heidendom aan het zekere en vrije bewustzijn van een God en Vader in den Hemel, die als de eenige Schepper der wereld, onafhankelijk van haar, haar bestuurt als de volmaakt Heilige, de Alwijze, de Algoede; het kent geene zedelijke betrekking des menschen tot dezen God en Vader, het mist het diepere inzicht in het wezen der zonde en te gelijk ook der zondenvergeving. — De *heiligheid* en *regtvaardigheid* Gods, al treedt zij in enkele opzigten soms krachtig aangrijpend te voorschijn, komt nooit tot haar volle regt, dewijl het kwade ook in de Godheid zelve zijn zetel heeft. De *éénheid* Gods gaat verloren in eene

veelheid van goden, of smelt zamen met de wereld; hier pantheïsmus, daar polytheïsmus, en ten gevolge van beide een duister bewustzijn van de verhouding des menschen tot de natuur en hare krachten. Van daar het huiveringwekkend voorkomen der tooverij en waarzeggerij. Wel heeft de grieksche mythologie dit vooruit op de oostersche natuurdienst, dat zij de Godheid niet onder de gedaanten van wanstaltige en afzigtelijke dieren, maar onder de edelste menschelijke gedaanten vereert; doch juist het *aesthetische* in haar, het zinbekoorende, het harmoniesche in den uiterlijken vorm, leidde ook weder af van het eigenlijk religieuse; het was er op het laatst meer om te doen, de Godheid te verheerlijken door de *kunst*, dan door eene *heilige* gezindheid. Niet toevallig is het dat zelfs in de taal het *schoone* en het *goede* bij de Grieken in één loopen, en dikwijls moet het eerste het gebrek van het laatste, de volkomene edele vorm den nietswaardigen inhoud bedekken. Het dweepen met idealen bij verwaarloozing der pligten van het dagelijksche leven is zeker ook eene afgoderij, die tot in onzen tijd voortwerkt, maar haar wortel ligt in de grieksche wereld en hare godsdienst. Een dieperen, zedelijken ernst dan bij de grieksche mythologie vindt men in het door godsdienst geheiligde volksleven der *Romeinen*; maar gelijk bij de Grieken in de *kunst* en hare idealen, zoo loste zich bij de Romeinen de godsdienst op in den staat en het staatsbelang. Slechts in den naauwsten zamenhang met de geschiedenis en de lotgevallen van den romeinschen staat heeft de romeinsche mythologie en symboliek hare groote en blijvende belangrijkheid. Maar het individueele leven en het heil van den enkelen mensch tegenover God schiet daarbij blijkbaar te kort, en ook deze vergoding van den staat en zijne belangen heeft tot op den

nieuwsten tijd hare aanhangers, zelfs te midden van het Christendom gevonden. Hoedanig overigens het oordeel zij over de eigenlijke beteekenis der grieksche en romeinsche mythologie, dit staat vast, dat, toen het Christendom in de wereld verscheen, deze godsdiensten zich reeds hadden overleefd, en dat ook het goede en prijzenswaardige, dat wij in haar niet willen voorbijzien, niet meer in staat was op het slechte en verderfelijke, dat in haar gevonden werd, de overhand te krijgen.

TWEEDE VOORLEZING.

HET HEIDENDOM (VERVOLG). — DE HEIDENSCHÉ WIJSBEGEERTE. — EPIKURISMUS. — STOÏCISMUS. — EKLEKTICISMUS. — CICERO. — SENECA. — PLUTARCHUS. — HET ZEDELIJKE LEVEN. — HET JODENDOM. — PHARIZEËN. — SADDUCEËN. — ESSEËN. — ZEDELIJKE TOESTAND TEN TIJDE VAN CHRISTUS. — DE SAMARITANEN. — DE JODEN IN DE VERSTROOIJING. — ALEXANDRIJNSCHE WIJSHEID. — SEPTUAGINTA. — VERBINDING MET HET MOEDERLAND.

~~~~~

Wij hebben aan het einde der vorige bijeenkomst een algemeenen blik op het Heidendom geworpen. Omtrent zijn oorsprong kan veel gezegd, veel vermoed, doch ook veel nog niet uitgemaakt worden. Het kan echter, gelijk ik den vorigen keer reeds te kennen gaf, mijn doel niet zijn u met het onderzoek daarvan bezig te houden. Evenmin zult gij verwachten, dat ik de mythologie *dier* volken, met welke het Christendom het eerst in aanraking kwam, de mythologie der Grieken en Romeinen voor u zal uit één zetten. In hare hoofdtrekken is deze oude mythologie u bekend. Gij hebt allen gehoord van de goden van den *Olympus*, van het verschillend gebied der natuur en der menschelijke werkzaamheden en bedrijven, waarover zij hunne magt uitstrekten. Ook hunne geschiedenis en die der halve goden en helden is u zooverre bekend, als noodig is

om u in den kring der godsdienstige voorstellingen te verplaatsen, waarin zich zoowel de beschaafde fantasie der dichters en der kunstenaars, als de ruwere des volks bewoog. Dat niet alleen de krachten des hemels en der aarde op bijzondere godheden overgebracht werden, die allen weder onder den vader der goden staan, gelijk deze zelf aan het noodlot onderworpen is; maar dat ook weder elk voorwerp der natuur; dat boomen en bloemen en rivieren en bronnen door godheden werden bezield; dat handel en scheepvaart en akkerbouw, dat de kunsten des vredes, zoowel als het wisselvallig lot van den oorlog, van de gunst of ongunst der goden afhingen; dat armoede en rijkdom, ziekte en gezondheid hunne hemelsche plaatsbekleeders hadden, elk land en elke stad weder zijne beschermgoden, elke tempel zijne orakelen, ieder mensch zijn genius; en dat eindelijk ook weder in de huivering wekkende onderwereld, waarheen de schimmen der gestorvenen gingen, eene eigene godenwereld hare heerschappij voerde, dat uit haar de furiën opstegen om de boozen te vervolgen, dat eindelijk ook de schimmen der gestorvenen zelve nu als goede geesten (manes), dan als kwelgeesten (lemures) op de aarde weder omzwierven en door offers moesten verzoend worden — dat alles behoef ik nu niet op te halen. Nog minder kan het mijne taak zijn te bepalen wat in deze voorstellingen den Grieken, wat den Romeinen eigendommelijk geweest is, en hoe de beide mythologieën, die meer en meer in één smolten, oorsponkelijk tot elkander stonden. Wij hebben veelmeer eenvoudig na te gaan, in hoever het geloof aan vele goden, dat tot op zekeren trap der volksontwikkeling zoowel bij de Grieken als bij de Romeinen leven en kracht had gehad, nog van invloed was, toen het Christendom in de wereld trad. Uitwendig aanzien in den staat had het voorzeker nog, en

wel in de hoogste mate; en ook in het binnenste der menschen was het ten deele zeker dieper geworteld, dan menigeen toen reeds bekennen wilde. Maar zooveel is zeker, *onbevangen* en *onbestreden* was dit geloof sedert lang niet meer, en reeds lang had het opgehouden algemeen en voor allen hetzelfde te zijn. Een verrijnd atheïsmus had zich reeds sedert geruimen tijd voorbereid, en steeds meer zochten de denkenden en beschaafden onder het volk hunnen eigenen weg.

De lichtzinnigen spotten met de goden, de meer ernstigen zochten naar den dieperen kern, die in de schaal van de volksgodsdienst verborgen lag, waarvan men het ontstaan langs verschillende wegen zocht te verklaren. Terwijl eenigen in de goden niets anders zagen dan bloot *symbolen der natuur*, dichterlijke persoonsverbeeldingen van de natuurkrachten en derzelve verschillende verschijnselen, voorstellingen van de wederkeerige betrekkingen der sterren op de aarde en hare bewoners, leerden anderen dat de goden sterfelijke menschen geweest waren, die later door het bijgeloof der menigte vergood zijn geworden (1). Hoeveel regt de eene of andere verklaringwijze hebbe, beslissen wij hier niet, dewijl, gelijk bekend is, de wetenschap daaromtrent het onderzoek nog niet gesloten acht. Het is zeer wel mogelijk, dat op beide wegen de mythologie is ontstaan en zij dus zoowel haren oorsprong heeft in eene symboliesche beschouwing der natuur als in eene dichterlijke voorstelling der geschiedenis. Zooveel is echter zeker, dat zij voor de ontbinding rijp was geworden en van zelve vervallen zou zijn, al had ook het Christendom haar niet ter neer geworpen. Maar

---

(1) Deze meening werd inzonderheid verbreid door EUBEMERUS van Messena (in de vierde eeuw vóór CHRISTUS), waarom zij de euhemeristische genaamd wordt.

zeker zaten voor als nog de wortelen van den verstorven boom veel te diep, dan dat men het gewaagd zoude hebben hem met éénen slag te vellen.

De voorzigtigheid verbood het atheïsmus opentlijk te prediken, en inzonderheid daar, waar het staatsleven door godsdienstige vormen omgeven en gesteund was, klemden er zich ook de aanzienlijken en beschaafden aan vast, zeker niet alleen uit menschenvrees, maar ook uit ligt te begrijpen en zelfs eerbiedwaardigen schroom, om te raken aan hetgeen waarop de maatschappij sedert eeuwen gebouwd was. Daarom maakten de Romeinen ten tijde van CICERO onderscheid tusschen de godsdienst des volks en die der wijsgeeren. De eerste was die, waaraan men om den wil van het volk en het openbare voorbeeld allen eerbied betoonde, de laatste die, welke men in stilte uitoefende en over welke men zich slechts met gelijken en gelijkgezinden onderhield.

Wij moeten daarom, wanneer wij den godsdienstigen toestand des tijds van alle zijde willen leeren kennen, ook een blik werpen op de *oude wijsbegeerte*, voor zoover zij hij de beschaafden de godsdienst vervangen moest.

Het was, gelijk men weet, SOKRATES (469—399 v. Chr.), die het eerst de wijsbegeerte der Grieken, welke zich tot nu toe meer de natuur tot voorwerp harer beschouwing had gekozen, op den *mensch* rigtte en op hetgeen wat eeuwig in des menschen gemoed leeft en hem als een vrij en zedelijk wezen van de natuur onderscheidt. Dat is het, wat de verschijning van dezen wijzen zoo bijzonder kenmerkt en wat hem ook in de oogen der Christenen zoo hoog doet staan, dat hij de zelfkennis boven alles stellende in wijsheid en godsvrucht uitblonk, dat hij ook het volk zocht op te voeden en omtrent zijne zedelijke pligten in te lichten, en dat hij welgemoed voor zijne overtuiging in den dood ging. Men heeft hem den JOHANNES *de Dooper* der

grieksche wereld genoemd; ja velen hebben zelfs vergelijkingen tusschen hem en JESUS gemaakt. — Zijn groote leerling PLATO trad in zijne voetstappen. Hij vatte echter dé wijsbegeerte zijns meesters meer van de bespiegelende zijde op; en naarmate hij haar voor het denken meer diepte gaf, onttrok hij haar weder aan de bevatting des volks; bekend is zijne uitspraak, dat het moeilijk is het hoogste wezen te vinden, onmogelijk het der menigte bekend te maken. Desniettemin vindt de denker bij PLATO vele zaadkorrels der waarheid, die later op den door het Christendom toebereiden akker opgingen en vruchten droegen. In het stelsel van den scherpzinnigen, enkel het verstand bevredigenden ARISTOTELIS, en in de meeningen der overige wijsgeeren door te dringen, zòoals die zich in verschillende scholen hebben verdeeld, is hier niet op zijne plaats. Slechts dit hebben wij op te merken, dat bij den voortgang der beschaving het onvoldoende der volksgodsdienst ook door de zoodanigen gevoeld werd, die geene eigenlijke beoefenaars der wijsbegeerte waren, en dat zich uit de strengere wijsbegeerte der school allengs eene *wijsbegeerte des levens* vormde, die ter vergoeding der godsdienst strekken moest. Zoo zien wij vooral twee wijsgeerige stelsels der oude wereld hunnen invloed op de zedelijken zin der beschaafden uitoefenen, het *Epikurismus* en het *Stoicismus*. Niet wat EPIKURUS zelf (drie eeuwen v. Chr.) over de natuur der goden leerde, komt hier in aanmerking; maar alleenlijk de wijze waarop zijne leer naderhand door zijne aanhangers opgevat en toegepast is geworden. In dezen zin staat het *Epikurismus* als die denkwijze voor ons, die zich de goden het liefst voorstelt in eene behagelijke rust, verre boven het doen en laten der menschen verheven, noch door hunne geneugten noch door hunne smarten aangedaan, en die daarom ook ten eenenmale zich omtrent de zedelijkheid

onverschillig betoonen, en er ver af zijn zich door de gedragingen der menschen in het genot hunner zaligheid te laten storen. Deze godsdienstige voorstelling, die elk denkbeeld der *heiligheid* Gods ten eenenmale uitsluit, stemde dan ook volkomen overeen met de praktische levenswijsheid van het Epikurismus, dat predikte het leven op de regte wijze te genieten en zich in dat genot door geene onrust des gemoeds te laten storen. In zijne ontarding is het Epikurismus de wijsbegeerte van de zelfzucht en het jagen naar genot, eene wijsbegeerte, die tot in den nieuwsten tijd hare aanhangers gevonden heeft. — Veel ernstiger en in zedelijke strekking nader bij het Christendom vertoont zich aan ons het *Stoïcismus*, als welks stichter ons ZENO (340—260 v. Chr.) genoemd wordt. Velen der edelsten onder de ouden waren het toegedaan. Niet het genot en het telkens afwisselende spel des toevals, maar de *kracht*, die bij al wat aanzijn heeft ten grondslag ligt en naar eeuwige wetten werkt, was het hoogste beginsel dezer wijsbegeerte, die zich van hare theoretische zijde als pantheïsmus ontwikkelde. Gelijk het nu op het gebied der natuur de kracht is, die alles in stand houdt en draagt, zoo is het op zedelijk gebied de *deugd*, die alleen aan het leven des menschen waarde en beteekenis geeft. Niet de wereld te genieten, maar door zelfbeheersching haar te beheerschen, met koude ongevoeligheid zich aan het onveranderlijke te onderwerpen, tevreden in het bewustzijn van verstandig en pligtmatig gehandeld te hebben, dat is stoïcijnse wijsheid. Maar indien ook al deze stoïcijnse onderwerping aan de Christelijke zelfverloochening en gelatenheid moge doen denken, indien zij al met haar het edele streven gemeen heeft, den geest over het vleesch te doen heerschen, indien zij al de deugd naar hare *innerlijke* waarde en niet naar hare *uiterlijke* gevol-

gen waardeert; hoe geheel van elkander verschillend zijn toch beiden weder in hare verschijning. Wat den christen overgave is aan den vaderlijken wil, die in alles het beste bedoelt, dat is den stoïcijn onderwerping aan de noodzakelijkheid van het onverbiddeijk noodlot; en wat de christen als *genadegave* uit de hand van zijnen God aanneemt, dat rekest zich de Stoïcijn als zedelijke verdienste toe. Ja; daarin komen het Epikurismus en het Stoïcismus met elkander overeen, dat beiden eene onoverkomelijke kloof tusschen de godheid en de menschheid stellen; aan beiden ontbreekt het geloof aan een Vaderhart, dat de menschen liefheeft. Zijn de epikurische goden te week en te weelderig, om deel in het menschelijk lijden te nemen, zoo is het stoïcijn-sche noodlot te stug en te hard, om zich over de lijdenden te ontfermen, en hebben wij het Epikurismus als de zelfzucht der zinnelijkheid en des genots doen kennen, zoo staat nu het Stoïcisme voor ons als de zelfzucht eener eigen geregtigheid, die zich in roem op eigen deugd openbaart. Tusschen het Epikurismus en het Stoïcismus en nevens beiden zweefden weder andere stelsels. De PILATUS-vraag: wat is waarheid? wat toch kan de mensch met zekerheid weten van God en goddelijke dingen? heeft ten allen tijde den denkenden geest verontrust, en indien ook al een tijdlang het een of ander wijsgeerig stelsel in stout zelfvertrouwen zich beroemde, het raadsel der wereld opgelost te hebben, dan kwam tegen over dit aanmatigend Dogmatismus even zoo spoedig het Scepticismus weder op. Zoo ontbrak het dan ook wel in den tijd, waarvan wij spreken, niet aan alles ontkenkende, alles omverwerpende geesten, die wat de mensch meent te weten in twijfel trokken, en die voor eene uitgemaakte waarheid de bloote waarschijnlijkheid in de plaats stelden, als het hoogste waartoe de mensch het brengen kan.

Met dit waarschijnlijkheidsgeloof (probabilismus) verbond zich dan bij hen, die toch niet alle beoefening der wijsbegeerte wilden opgeven, het zoogenaamde *Eklekticismus*. d. i. zij kozen, zonder zich aan een bepaald stelsel te houden, datgene uit de verschillende stelsels wat hun paste, en vergenoegden zich met geestrijke aphorismen, dewijl zij meenden, dat men het nooit tot eenheid en samenhang in de menschelijke kennis zou kunnen brengen; bij voorkeur grepen dan de beteren onder hen, datgene uit de wijsbegeerte aan, wat op de zedelijke natuur des menschen eenen veredelenden invloed oefende, zij bearbeidden de zedeleer.

Als eene der waardigste vertegenwoordigers dezer rigting staat daar CICEERO voor ons, die in zijne wijsgeerige schriften over de pligten van den mensch veel schoons en treffends heeft gezegd, en het geloof aan God en onsterfelijkheid tot den hoogsten graad van waarschijnlijkheid zocht op te voeren; maar het echter niet tot de zekerheid van eene in het geloof vaststaande overtuiging brengen kon. Het is intusschen opmerkelijk, hoe de heidensche wereld ook in hare wijsgeerige ontwikkeling onmerkbaar tot het licht des Evangelies geleid werd. Gaan wij eenige menschen leeftijden verder dan CICEERO, dan vinden wij, dat in een tijd, toen CHRISTUS reeds opgetreden, maar zijne leer slechts nog den eerstelingen uit de Heidenen bekend was, er zich evenwel bij de edelen en beteren onder hen eene gezindheid voorbereidde, die de Christelijke reeds veel meer nabij komt dan wij in de vroegere oudheidensche wereld aantreffen. Wij hebben hier inzonderheid aan twee mannen te denken, van welke de eene der romeinsche, de andere der grieksche wereld toebehoort, aan SENECA en PLUTARCHUS. SENECA, de beroemde leermeester van NERO, was een tijdgenoot van onzen Heer. Dat hij met den Apostel PAULUS in briefwisseling zou gestaan hebben, is eene fabel,

maar eene fabel, welke daaruit ontstaan is, dat men den Christelijken toon in zijne schriften niet anders dan op deze wijze wist te verklaren. **SENECA** sloot zich eigenlijk aan de stoïcijnscie wijsbegeerte aan; en ook hij heeft het harde niet overwonnen, dat het Stoicismus eigen is. Wij zouden daarom te ver gaan, indien wij beweren wilden, dat zijne godsdienstige overtuiging met de christelijke één geweest is, maar zeker is het, dat **SENECA** zich aanvankelijk boven het koude van het Stoicismus verhief, dat hij een donker gevoel had van een genadigen God, die de menschen door lijden opvoedt, dat hij iets van eene zalige gemeenschap Gods, of gelijk hij het nog polytheïstisch uitdrukt, iets van de vriendschap der Goden met de menschen weet, die bij hem hooger staat dan alles wat de wereld geluk heet. Het is zoo: het zedelijk karakter des mans is in de laatste jaren door sommigen op nieuw betwijfeld geworden, zijne gierigheid, die men in hem berispt, zou moeilijk overeen te brengen zijn met zijne schoone redenen over de verachting der wereld. Dit zou slechts een bewijs te meer zijn, dat tusschen het kunnen tot het doen van het goede nog een groote afstand is, en dat ook de edelste wijsbegeerte den mensch niet *verlossen*, niet heiligen en vernieuwen kan, indien niet die inwendige omkeering plaats vindt, die juist het Christendom als wedergeboorte doet kennen. Altijd strekt zijne wijsbegeerte tot getuigenis, dat althans ten opzichte der kennis de tijd voor het Christendom rijp werd. — Een der edelste mannen der oudheid is **PLUTARCHUS** van *Chaeronea* in *Boeötie*. Hij leefde ongeveer eene halve eeuw na **SENECA** en hield zich geruimen tijd onder **TRAJANUS** te *Rome* op. Het Christendom was toen den Romeinen slechts als eene verachte joodsche sekte bekend, en het laat zich nauwelijks denken, dat **PLUTARCHUS** er uiterlijk mede in

aanraking is gekomen; maar innerlijk ontbreekt het aan punten van aanraking niet. Zoowel tegenover het bijgeloof als het ongeloof zijns tijds stelde PLUTARCHUS een godsbewustzijn, dat den mensch staande houdt bij alle wisselingen des levens, en dat hem ook mild, edel en verzoenlijk stemt jegens zijne medemenschen. Hij ziet in de almachtige en alwetende goden zijne vrienden; hij weet, dat zij trouw voor hem zorgen, dat hij zich voor hen niet verbergen kan, des daags noch des nachts; dat zij hem vergezellen waar hij ook heen gaat; dat zij zijne gedachten doorgronden; en dat zij hem in voorgevoelens en droomen hunne gedachten bekend maken. De dood is bij hem niet eene vernietiging, maar eene herschepping; ja een weerklank van PAULUS woorden vinden wij bij hem, als hij zegt: » de strijders bekomen den krans niet, zoo lang zij strijden, maar eerst dan wanneer zij den strijd volstreden en de zegé behaald hebben.” » Ik houde, zegt hij verder, den dood voor zulk een groot en in waarheid volkomen goed, dat ik geloof, daar eerst zal de ziel in waarheid leven en wakker zijn; thans echter is zij aan een droomenden gelijk.”

Kunnen wij zulke uitspraken der Heidenen vernemen, zonder ons de woorden te herinneren, dat God zich aan geen volk onbetuigd heeft gelaten, en dat de Vader de menschen tot den Zoon trekt, daar hij ze alzoo tot het geloof voorbereidt? Intusschen mogen wij uit zulke enkele verschijnselen niet te *veel* afleiden. *Uitzonderingen* mogen niet als *regels* gelden. En zoo wij ons dus een beeld van het Heidendom vormen willen, zooals het Christendom het vond bij zijn optreden in de wereld, dan moeten wij op de *menigte* het oog slaan; en bovenal vragen, hoe zich de godsdienst in het leven en wel in het leven des volks heeft geöpenbaard. Dit brengt ons tot de beschouwing van den *zedelijken* toestand des Heidendoms.

Dat het de godsdiensten der oudheid aan allen zedelijke invloed ontbroken heeft, wie zou dat durven beweren? De geschiedenis van het oude Rome doet ons toch zien, hoe het geloof aan het bestuur der goden ook die Romeinsche *deugden* kweekte, die toch wel meer waren dan blinkende zonden; hoe de vrees voor de wreekers van het booze van misdaden terug hield; hoe het verlangen, om zich bij de Godheid bemind te maken, tot grootsche offers bragt, die menigen Christen beschamen. Maar deze invloed was langzamerhand al minder geworden, en uit den mond der romeinsche zoowel als der grieksche schrijvers zelf vernemen wij de bitterste klagten over het algemeen verval der godsdienst en der zeden. En indien wij eens de heidensche eeredienst meer van nabij beschouwen, wie kan dan loochenen, dat in haar nevens de zedelijke drijfveeren toch ook eene menigte onzedelijke bestanddeelen gevonden werden, ja dat zelfs met sommige godsdienstige handelingen ook het bedrijven van de snoodstè zonden, het botvieren der hartstogten, de meest woeste uitgelatenheid op het naauwst verbonden was. Zelfs de geschiedenis der goden, zooals zij ten minste door het volk verstaan werd, bood niet slechts voor elke menschelijke zwakheid, maar ook voor elke misdaad eene welkome verontschuldiging aan. Niet de wellust alleen in hare gruwelijkste afdwalingen en afschuwelijkste vormen, ook bloeddorstige wreedheid vond in de heidensche godsdienst steun. Al was ook bij de beschaafde natieën der oudheid de tijd der menschenoffers reeds lang voorbij, zoo laten zich toch nog overblijfselen daarvan in de romeinsche zeden terugvinden. Zoo berigt ons een kerkvader, dat er jaarlijks aan JUPITER LATIARIS een mensch werd geofferd. Dit is zoo te verstaan, dat op het feest van dezen God openbare kampspelen gehouden werden, waarbij een mensch om het leven kwam, wiens bloed als verzoening van de

godheid beschouwd en als plengoffer vergoten werd. En ook nog bij andere gelegenheden werden er *eigenlijke* menschenoffers gebragt, al was het dan ook bij uitzondering. Zoo liet OCTAVIANUS (AUGUSTUS) na de inname van *Perusia* driehonderd dergenen, die zich aan hem hadden overgegeven, voor DIVUS JULIUS slachten. In het algemeen wijzen de diereengevechten, de kampspelen, waarnaar het romeinsche volk even begerig was als naar dagelijksch brood, op eenen toestand der openbare zeden, die zich moeijelijk laat rijmen met de beschaving, waarop zich datzelfde volk zoo zeer beroemde. Wat moeten wij van de *slavernij* zeggen, die zelfs door meer edele heidenen, gelijk door CATO, als iets zeer natuurlijks, als iets dat van zelf spreekt beschouwd werd? Hoe weinig was over het algemeen het *huwelijk* geheiligd? Voorzeker was het dat in de goede tijden bij de Romeinen; veel lossers waren ten dezen opzichte de zeden bij de Grieken, die echter later ook door de Romeinen nagevolgd werden. Hoe ver stond de vrouw in waarde beneden den man! Enkele edele romeinsche vrouwen, als CORNELIA, de moeder der GRACCHUSSEN, maken hier eene uitzondering. Hoezeer werd de opvoeding, die grootendeels den slaven overgelaten was, in het algemeen verwaarloosd! Hoe eenzijdig, meestal slechts met het oog op het belang van den staat of op den krijg, was zij ook, waar het beter met haar was gesteld! Wat echter de oude wereld vooral kenmerkt is de *geest van afsluiting* in het *volksleven*. Met welk eene verachting spraken de Grieken van de barbaren! Vijand en vreemdeling werden door de Romeinen met een en hetzelfde woord (*hostis*) aangeduid. De algemeene menschenliefde, naar welke men in anderen wezens van zijn *geslacht* erkent, onverschillig onder welke hemelstreek zij geboren zijn, tot welke klasse van menschen in de maatschappij zij

behooren, was der oude wereld vreemd, en ook hier verhieven zich slechts enkelen, zooals een PLUTARCHUS, tot een zeker voorgevoel daarvan. Men zal ons zeker wel te gemoet voeren: ook bij de Christenen zijn dezelfde zonden, dezelfde gebreken aan te wijzen, die wij in de Heidenen berispen, en hetzelfde gemis van liefde en gelijke zelfzucht vinden wij in de christelijke wereld, zoowel als in de heidensche. Dat is helaas, maar al te waar! Maar wij mogen het niet vergeten, wat de Christenen hierin zondigen, dat doen zij *tegen* hunne godsdienst, dat staat in luide tegenspraak met de grondbeginselen, die zij belijden; terwijl daarentegen de *heidensche zonden* grootendeels hare regtvaardiging vinden in de heidensche godsdienst zelve, en hunne schoonste deugden eene vrucht zijn, die niet op dezen stam is gewassen. De zondigende Christen blijft *beneden* zijne godsdienst; de deugdzame heiden verheft *zich boven* haar; de eene is slechter, de andere beter dan zijne godsdienst. Doch, hoe men verder ook over het wezen en den zedelijken invloed van het Heidendom in het algemeen oordeelen moge, zoo veel is zeker, dat, toen CHRISTUS als het heil der wereld verscheen, het zedelijk bederf het hoogste toppunt had bereikt, gelijk PAULUS het in het eerste hoofdstuk van den brief aan de Romeinen als vrucht van het heidendom teekent, en bovenal was de hoofdstad der wereld, de zetel van dit verderf. Het *oude Rome*, eens eene »herberg van alle deugden" zooals het een later geschiedschrijver uitdrukt, hoe was het thans eene herberg van allerlei zonden geworden! Een getuige daarvoor is LIVIUS, die zijne geschiedboeken met de bekentenis aanvangt, dat de tijden, waarin hij schreef, noch de menigte der zonden noch de geneesmiddelen daartegen konden verdragen. Even zoo storten zich de dichters, boven allen de strenge JUVENALIS, in klagten

en satyren uit over de bedorvenheid van hunnen tijd. **SENECA** zegt (1): » alles is vol overtreding en zonden; er wordt meer misdreven dan door geweld hersteld kan worden. Een ontzettende strijd der verworpenheid wordt gestreden. Met elken dag wast de lust tot de zonde, met elken dag zinkt de schaamte. De achting voor al wat beter en heilig is wegwerpente, vindt de begeerlijkheid overal steun. De zonde verbergt zich niet meer. Zóó opentlijk is de verworpenheid geworden en is bij allen zóó bandenloos, dat de onschuld nu niet meer zeldzaam is, maar volstrekt niet meer bestaat." Daarom past **SENECA** de schildering van de ijzeren eeuw, zooals **OVIDIUS** ons die geeft, op den tijd toe, dien hij beleefde. Dat zijn de stemmen der meer edelen van dien tijd zelf. Overigens ontbrak het de oude wereld niet aan een duister voorgevoel van eene naderende geweldadige omkeering van alle zedelijke betrekkingen. Wij zullen ons niet op de sibyllinische orakels beroepen, die later ter sprake zullen komen; maar hoopten niet ook met terugwijzing op de Sibyllen, de dichters van de eeuw van **AUGUSTUS**, hoopte niet een **VIRGILIUS** (2) — of zoo *hopen* te veel is — verplaatste hij zich ten minste niet met zijne dichtelijke verbeelding in eene toekomst van betere dagen, waarin de ijzeren eeuw zou ophouden en de gouden wederkeeren, als eene van vrede, waarin de natuur hare gaven gewillig in den schoot des menschen uitstort, waarin het rund met den leeuw te zamen weidt en het gif der slang niet meer gevreesd zal worden? — En indien hij ook al het gelukzalige kind, waarmede deze gouden eeuw een aanvang nemen zou, in gansch andere omgevingen zocht, dan waarin het geboren werd, zoo was toch nevens deze dichtelijke voorstelling eene sage onder het volk (3), waarvan de

---

(1) Sen. de ira II. 8. (2) Eclog. IV. (3) Tac. Hist. V. 13.

geschiedschrijvers gewagen, dat uit het Oosten, dat met name van Judea uit de wereld zoude veroverd worden.

Naar dit joodsche land en het *volk der Joden* rigten wij thans onzen blik. De zaligheid zeide de Heer, is uit *de Joden*, en daarmee beteekent hij *zijn* volk als het volk des heils. Onze moderne beschaving heeft zich aan deze gedachte dikwijls gestooten; en zij — die het oude Heidendom niet genoeg om zijne humaniteit verheffen konden, hebben niet nagelaten op de lage plaats te wijzen, die het Jodendom, zoowel in uitwendig aanzien als in wetenschap en kunst, tegenover de groote volken der oudheid inneemt. Hoe? heeft men gevraagd, zou juist *dit* volk het uitverkoren volk van God zijn? Men heeft daarbij vergeten, dat het niet menschelijke voorrang was, waarom God dit volk uitverkoor, maar dat integendeel het groote heilsplan in hetzelfde tot werkelijkheid moest komen. » De geschiedenis van *Israël*, » zegt een diepzinnig Duitsch godgeleerde (1), » is een voortdurende werkzaamheid Gods, een arbeid van God zelven aan het volk. De aard van het Israëlitische volk is niets minder dan om zich zelf beminnenswaardig; het deelt in velerlei opzigt het ruwe, wreede en trotsche, dat de overige kanaänitische volkstammen kenmerkt. Maar het kwam juist daarop aan, door feiten aan het licht te brengen, dat het scheppen en graven uit de diepte van het eigen wezen niet ter bereiking van de bestemming des menschdom brengt; dat de natuurlijke beminnelijkheid niet tot het gevoel der volle harmonie leidt. Daarom moest de stof, waaraan de goddelijke kunstenaar zijnen arbeid besteedde, eene zoo ruwe en onhandelbare zijn, opdat het duidelijk blijken zou, dat het element, hetwelk in de geschiedenis te voorschijn komt, niet uit den historieschen

---

(1) EHRENREUCHTER, *Entwicklungs Geschichte der Menschheit*, S. 105.

zamenhang des menschdoms ontwikkeld kon worden, maar dat het uit de diepte van het scheppende leven zelf ontspringen moest."

Hebben wij vroeger het algemeen karakter van het Heidendom als een staat van verlatenheid van God doen kennen, waarin men eigen weg zoekt en gaat, zoo bestaat het eigenaardige van het Israëlitische volk juist daarin, dat het leven van dit volk alleen uit zijne betrekking tot God te verklaren is. Het heeft en kent geene andere nationaliteit dan die zijn God zelf het gegeven heeft. En deze God des volks, dat weet elk Israëliet, het is de grondslag van zijn geloof, is tevens de eenige God, de Schepper des hemels en der aarde, en buiten Hem zijn geene goden. Hoe dikwijls ook het volk van dezen éénen levenden God moge afgeweken zijn en andere goden hebben nagewandeld, altijd werd dit als zonde ervaren, als zonde aangeklaagd, als zonde erkend en gestraft. De voorstelling der volmaakte heiligheid zoowel als der eeuwige ontferming Gods, voorstellingen, die juist bij de heidensche godsdiensten ontbreken, vormen den grondslag van het hebreeuwsch monotheïsmus. *Israël* is het volk der *wet* en het volk der *belofte* tevens, het heeft *mozes* en de Profeten. Zijne staatsinrigting is zuiver theocratiesch, zooals bij geen ander volk. God is de Heer en Koning des volks; *Zijn* wil is niet slechts de hoogste, maar de eenige wet. De wereld buiten dezen Godsstaat is de wereld der leugenen, der ijdelheid, des afvals van den levenden God. Vernietiging of onderwerping aan den éénen God is het *lot* der volken. In *ABRAHAM* zouden zij gezegend, onder *DAVIDS* scepeter zouden zij vereenigd worden. Men heeft dit een eenzijdig, bekrompen particularismus genoemd, en zoo moet het ieder voorkomen, die het profetiesch element, dat in deze geschiedenis ligt, miskent en het *typisch-symboliesch karakter*, dat deze geschiedenis

draagt, voorbijziet. Diepere geschiedvorschers hebben reeds lang erkend en uitgesproken, dat het Israëlitische volk niet enkel zijnen tijd toebehoorde, dat men het zich als een volk der toekomst moet voorstellen, hetwelk niet slechts op zich zelf staande en verbrokkelde voorzeggingen heeft, maar in zijne gansche inrigting en in zijne geheel eigenaardige ontwikkeling ééne voorzegging is. En diegenen zelfs, welke er geen bezwaar in vinden, de bijzonderheden zijner geschiedenis naar den maatstaf der historiesche kritiek te beschouwen, en het menschelijke in haar menschelijk te beoordeelen, hebben desniettemin deze hoogere zending des volks, en zijne profetiesche, op de toekomst wijzende beteekenis in de wereldgeschiedenis niet miskend.

De geschiedenis van het Israëlitische volk VAN ABRAHAM tot MOZES, van MOZES tot de Rigteren en Koningen, de tijd zijner verhooging zoowel als die zijner vernedering, zijner wegvoering in de ballingschap en zijn wederkeeren in het land de vaderen, is u allen in de hoofdtrekken bekend, en het kan ons doel niet zijn, er *hier* over uit te weiden. Terwijl wij ons vergenoegen, daaraan te herinneren, vragen wij alleen: hoe stond het met dit volk *vóór* den tijd en *ten* tijde van CHRISTUS optreding onder hetzelve? Hier moeten wij bij de lijdensschool der ballingschap den draad opvatten. Deze had in menig opzigt opvoedend en lonterend op het volk gewerkt. Aan de eene zijde had het een ruimeren blik bekomen; zelfs de kring der godsdienstige voorstellingen had in omvang gewonnen; aan de andere zijde was de gehechtheid aan de godsdienst der vaderen door het wonen in het vreemde land niet verzwakt, maar integendeel door diep gevoelde ontbering versterkt geworden. Met heiligen ijver werd na den terugkeer voor de zuiverheid der godsdienst gewaakt, en toen onder de Syriesche heerschappij van ANTIOCRUS

EPIPHANES (176—164 v. Chr.) de tempel ontwijd en heidensche gewoonten met geweld het volk werden opgedrongen, toen stonden de moedige zonen op van MATTHIAS, de Makkabeën, en er ontwaakte een heldenmoed, die ook den vijanden achting afdwong. Dat was echter ook de laatste flikkering der theocratiesche geestdrift. De lofwaardige gehechtheid aan de wet, die in de scholen des lands (Synagogen) gelezen en verklaard werd, ontaardde weldra in eene kleingeestige letterdienst en in een dood stelsel van inzettingen, hetwelk voornamelijk door de sekte der Pharizeën gevoed werd, terwijl de door het volk weinig beminde Sadduceën, een voornaam ongelooft huldigden. Men kan de Pharizeën in zeker opzigt met de Stoïcijnen; de Sadduceën met de Epicuristen vergelijken. Genen hielden zich streng aan de wet, maar namen ook op wat zich sedert de ballingschap verder ontwikkeld had, zooals inzonderheid de leer omtrent de engelen en de opstanding. De Sadduceërs daarentegen verwierpen die geheel en dreven er den spot mede, onder voorwendsel, dat zij niet uitdrukkelijk in de wet gevonden werd. De Esseën aan de westkust der Doode Zee leidden een stil, bespiegelend leven, en hadden op het volksleven minder invloed, waarom ook zij niet eenmaal in het N. T. genoemd worden. Dat CHRISTUS en zijne discipelen met hen in eenige gemeenschap zou hebben gestaan, is niet te bewijzen.

Niet zonder beteekenis voor het godsdienstig en zedelijk leven der Joden was het verlies hunner staatkundige zelfstandigheid en hunne afhankelijkheid van Rome. De strijd tusschen de beide broeders, HYRKANUS II en ARISTOBULUS II, had, in het jaar 63 v. Chr., den Romeinschen veldheer POMPEJUS als scheidsregter in het land geroepen. Het is bekend, waartoe ten allen tijde vreemde tusschenkomst geleid heeft. POMPEJUS

bestormde *Jeruzalem* en voerde ARISTOBULUS, benevens een aantal Joden, gevangen naar *Rome*. Na langdurige onrust en herhaalde verandering van regeringen, waarover wij hier niet verder kunnen uitweiden, werd het Maccabeeuwsche huis voor altijd omvergeworpen, en kwam de Idumeesche vorst HERODES op den troon van *Jeruzalem*. Zoowel om zijne wreedheid als om zijne gehechtheid aan buitenlandsche gebruiken (hij voerde heidenschē feesten en spelen in) maakte hij zich bij het volk gehaat. Daarentegen zocht hij zich weder bemind te maken door den tempel te *Jeruzalem*, dien ZERUBBABEL na den terugkeer uit de ballingschap weder had laten optrekken, te verbouwen en zoo prachtig mogelijk te herstellen. Bij testament verdeelde HERODES, dien de geschiedenis ten onregte den Grootē noemt, het land onder zijne drie zonen ARCHELAUS, ANTIPAS en PHILIPPUS. De keizer AUGUSTUS bevestigde eerst deze verdeeling, maar vereenigde, toen ARCHELAUS verbannen was, diens aandeel *Judea* met *Samaria* en *Idumea* tot een romeinsch wingewest (provincie *Syrië*), welke *Rome* door Procuratoren (stadhouders, landvoogden) liet besturen. De eerste derzelve was COPPONIUS; de uit de lijdensgeschiedenis des Heeren bekende PONTIUS PILATUS was reeds de vijfde. Evenwel bleef nog het hoogepriesterschap met zijnen hoogen raad (Synedrium, Sanhedrin) een zeker gezag in geestelijke zaken oefenen, en juist dit zamenwerken der verschillende magten, van eenen HERODES (ANTIPAS), PILATUS en van den hoogepriesterlijken raad, treedt duidelijk bij de veroordeeling van JEZUS aan het licht.

Welke *zedelijke* nadeelen de onderlinge verhouding dezer verschillende magten met zich bragt, blijkt evenzeer uit het Nieuwe Testament. Voor alle dingen valt de haat des volks tegen zijne onderdrukkers in het oog, en met dezen haat verbindt zich de neiging tot

oproer en munterij. Hoe weinig zou het JESUS gekost hebben, zich van deze neiging meester te maken, indien het zijn doel geweest ware, een aardisch rijk te stichten. De zedelijkheid des volks leed ook zeer door de invoering van het tolwezen. Sedert *Palestina* zijne staatkundige zelfstandigheid had verloren, werd het den Romeinen cijnsbaar. Nu werden de tollën der Provinciën aan romeinsche Grooten verpacht, die in het land zelf weder hunne beëmbten hadden, die den tol moesten invorderen. Dat zijn die tollënarën des Nieuwen Testaments, die zoo dikwijls met de zondaren en heidenen gelijk gesteld worden. Reeds om hun beroep waren zij natuurlijk bij het volk gehaat en daar hen dit beroep bovendien in bestendige aanraking met de Heidenen bragt, zoo stelde men hen met dezen op ééne lijn. Even zoo gehaat als de tollënarën waren de aanhangers van HERODES, de zoogenaamde Herodianen, die met de anti-nationale Sadduceën gemeene zaak maakten, terwijl de nationale trots door de Pharizeën werd staande gehouden. Maar juist deze nationale trots, bij volslagen gemis aan innerlijke waarde en uitwendige magt, kon slechts tot verzet opwekken, en het bewustzijn: » wij zijn ABRAHAM'S kinderen, » kon thans alleen dienstbaar zijn om de harten tegen de waarheid te verhardën, door welke zij alleen hadden kunnen vrij worden. Slechts weinige ware vromen, » echte Israëlieten zonder bedrog, » zien wij als de » stillen in den lande » uit de bedorven menigte te voorschijn treden; en terwijl deze het juk der dienstbaarheid of in stompen weezin droeg, of het voorkomen aannam het van zich af te werpen, hoopte het kleinere, maar betere deel des volks met SIMSON en ANNA op den waren troost van *Israël*.

Is de toestand der palestynsche Joden voor ons van gewigt, omdat in dit land en onder dit volk het heil der wereld geboren werd, zoo verdienen de Joden

buiten Palestina of de Joden in de verstrooijing onze bijzondere aandacht te trekken, dewijl ons hier de draden in de hand gegeven worden, langs welke de verbreiding des Christendoms onder de Heidenen kon voortgezet worden.

Eerst nog een woord over de *Samaritanen*. Het is uit de joodsche geschiedenis bekend, dat bij de wegvoering des volks in de ballingschap (722 v. Chr.) eenigen, en wel uit de geringere volksklassen, in het land achterbleven, die zich later met heidensche kolonisten vermengden; daarom werden zij door de Joden, die uit de ballingschap teruggekeerd waren, als onrein en onwaardig beschouwd, om aan den opbouw van den nieuwen tempel mede werkzaam te zijn. Tot het vruchtbare heuvelachtige land tusschen *Judea* en *Galilea* teruggedrongen; ontvingen de bewoners van *Samaria* ten tijde van ALEXANDER den Grooten hunnen eigenen tempel op den berg *Garizim* (bij *Sichem*), die echter 109 v. Chr., na tweehonderd jaren bestaan te hebben, door JOHANNES HYRKANUS werd verwoest; desniettemin bleef den Samaritanen de hoogte zelf heilig. Uit verschillende trekken des Nieuwen Testaments kennen wij den wederkeerigen haat der Joden en Samaritanen, maar zien wij ook, hoe JEZUS over dezen strijd heen op eene tijd wees, wanneer men noch op deze noch op eene andere plaats, maar wanneer alle ware vereerders van God Hem allerwege zullen aanbidden in geest en waarheid.

Even als de in het land achtergeblevene Joden zich met vreemde volkplanters vermengd hadden, zoo vinden wij nu ook omgekeerd, dat, na bekomen verlof om naar *Palestina* terug te keeren, niet alle Joden van dit verlof gebruik maakten, maar dat een aanzienlijk getal in den vreemde bleef, en zich niet weinig vermeerde en uitbreidde. Duizenden hunner bleven (volgens JOSEPHUS) in *Babylonie* en *Medië*, de oorspron-

kelijke plaats hunner ballingschap. Eene volkplanting trok tijdens ALEXANDER naar *Egypte*, en vestigde zich in het nieuw gebouwde *Alexandrië*. Deze alexandrijnsche Joden maakten zich grieksche beschaving en taal en zeden eigen, en worden daarom Hellenisten (griekschen) genoemd. Zij blieven wel de godsdienst hunner vaderen getrouw; maar daar zij toch ook de grieksche wijsheid niet wilden prijs geven, zoo werden zij allengs tot de bewering gebracht, dat deze grieksche wijsheid slechts een uitvloeisel was der in de Schriften des Ouden Testaments geöpenbaarde waarheid, en dat men slechts had toe te zien, deze Schriften naar den geest en niet naar de letter te verklaren.

Dit leidde tot die eigenaardige, zoogenaamd *allegorische* schriftverklaring, die uit den Bijbel alles wist te maken, en langs dezen weg een wonderlijke vermen- ging zocht te bewerken tusschen openbaring en wijs- begeerte, tusschen het oude en het nieuwe, tusschen het joodsche en het grieksche. Deze alexandrijnsche Joden bedienden zich ook in plaats van den hebreeuw- sche Bijbel van eene grieksche vertaling, die op last van PTOLOMEUS PHILADELPHUS (277 v. Chr.) door een aantal Joden (de Sage zegt van 70) op het eiland *Phanus* bij *Alexandrië* vervaardigd was, en gewoonlijk de *Septuaginta* wordt geheeten. Welke aanknoopings- punten zulk eene grieksche vertaling hun aanbood, die het Evangelie verkondigen moesten aan Heidenen, met het hebreuwsch onbekend, ligt voor de hand. Wij zullen later nog wel gelegenheid hebben om te zien, hoe juist dit grieksche Jodendom eene merkwaardige brug vormde, over welke het van de Joden uitgaande Christendom de heidensche wereld in trok. — Even als naar *Alexandrië*, had zich het Jodendom ook naar *Arabië*, naar *Syrië*, vooral naar *Antiochië*, naar *Phrygië*, *Lydië*, over het algemeen naar *Klein-*

Azië, en van daar verder naar *Griekenland* verbreid; en (gelijk wij even te voren ter loops hebben opgemerkt) kwam het onder POMPEJUS ook naar de hoofdstad der wereld, naar *Rome*. Een eigen kwartier, aan gene zijde van den *Tiber*, werd aan de romeinsche Joden tot woonplaats aangewezen. — Alle deze buitenlands-wonende Joden beschouwden toch altijd den tempel te *Jeruzalem*, als het heilig middelpunt van hunne godsdienst. Niet alleen betaalden zij de gewone tempelschatting, maar voor zoover het hunne omstandigheden slechts gedoogden, trokken zij in grootere of kleinere scharen onder het zingen der Psalmen met de groote feesten naar *Jeruzalem* op, om daar in gemeenschap met de broederen den God der vaders te aanbidden. En zeker keerde menig een door het gemeenschappelijk gevoel versterkt en opgewekt en met zalige gewaarwordingen naar zijne woonplaats onder de heidenen weder, en roemde dan bij hen de heerlijkheid van zijnen tempel en van het heilige land (1).

Zoo zien wij, dat de scheidsmuur, tusschen Joden en Heidenen, die de geschiedenis opgetrokken had, ook door de geschiedenis weder begon te verdwijnen. Romeinsche zeden waren, wèl met geweld en onder grooten weerzin des volks, in *Palestina* ingedrongen, en omgekeerd waren er Joden met hun geloof en hunne zeden, waaraan zij zich onverzettelijk vasthielden, in de heidensche wereld verstrooid. Bij al deze onverzettelijkheid ontbrak het niet aan menigvuldige punten van aanraking, en, even als de Jood grieksche zeden en grieksche gewoonten aannam, zoo bleef ook het Heidendom niet geheel en al van joodschen invloed vrij. In het algemeen echter waren de Joden bij

---

(1) Met levendige aanschouwelijkheid zijn deze omstandigheden geschilderd in HELON'S bedevaart naar *Jeruzalem* (van STRAUZ).

de Heidenen gehaat. Juist die onverzettelijkheid, waarmede zij zich afsloten, de eigenaardigheid hunner godsdienst, die niet gelijk de heidensche godsdiensten eene vermenging met de Romeinsche staatsgodsdienst gedoogde, verbitterde de gemoederen tegen hen. TACITUS verwijt hun deze hatelijkheid en noemt hen het afschuwelijkste der volken (1), ja de Jood werd tot een spreekwoord ter aanduiding van bijgeloovigheid (2). Maar hoe merkwaardig; juist dit zoogenaamd bijgeloof was het weder, dat de Heidenen aantrok. Velen, die noch in het heidensche volksgeloof noch in de heidensche wijsbegeerte bevrediging vonden, gaven zich aan de geheime kunsten over, zooals die door zoogenaamde Goëten en Thaumaturgen (wonderdoeners), die het land doortrokken, uitgeoefend werden. Nu waren in het bijzonder de Joden in deze chaldeeuwsche kunsten bedreven, en zoo werd bij hen raad en troost gezocht, waar de heidensche wijsheid niet toereikende was. Maar ook een *edeler* drijfveer, dan enkel die des bijgeloofs bragt menigeen tot het Jodendom. Het geloof aan den éénen God, Schepper van hemel en aarde, aan een onzichtbaren, door geen beeld voor te stellen, zuiver geestelijken God moest zich aan het nadenkend verstand van vele Heidenen aanbevelen. En zoo zien wij vooral van de Heidenen, die in *Palestina* woonden (wij herinneren aan den hoofdman CORNELIUS te *Cesaréa*), dat zij zich aansluiten aan het joodsche monothéismus, zonder dat zij daarom formeel door de besnijdenis tot het joodsche geloof waren overgegaan. Deze zijn diegenen, welke ons in het Nieuwe Testament als » de godvreezende Heidenen » aangeduid worden, en die men ook de proselyten der poort noemde, dewijl zij zich in het voorhof des

(1) Tac. Hist. V, 5 en V, 8. (*detrerrima gens*).

(2) Hor. Sat. I, 5. *Credat Judaeus Appella*.

tempels mogten ophouden en alzoo de godsdienst bijwonen. Meer zeldzaam waren de zoogenaamde proselyten der gerechtigheid, die *formeel* (door de besnijdenis) tot het Jodendom overgingen; maar het ontbrak toch ook aan de zoodanigen niet, en wij weten uit het Nieuwe Testament, met welk een ijver de Joden, vooral de Pharizeën, zulke proselyten zochten te winnen, en hoe de Heer hun verwijt, dat zij land en zee doortrekken om een jodengenoot te maken, en »als hij het geworden is, zoo maakt gij hem een kind der hel, tweemaal meer dan gij zijt.» — Op eene andere wijze derhalve moest de voorzegging van de verzameling der volken op den heiligen berg Gods vervuld worden.

In de volheid des tijds zond God zijnen Zoon. — Heeft onze beschouwing tot nu toe ons aan het woord des Apostels herinnerd, dat »God allen, zoowel Heidenen als Joden, onder de zonde besloten heeft, opdat hij allen zou barmhartig zija” (Rom. XI: 32), laat ons dan in de volgende voorlezing tot den tijd, waarin het heil verschijnt, den persoon des Heilands zelven en de stichting zijner kerk overgaan.

DERDE VOORLEZING.

TOESTAND DER WERELD TEN TIJDE VAN CHRISTUS GEBORTE. —
JAAR EN DAG ZIJNER GEBORTE. — JOHANNES DE DOOPER. —
JEZUS CHRISTUS. — DE BERIGTEN DER EVANGELIEËN OMTRENT
HEM. — DE STICHTING DER KERK DOOR EEN' GEKRUISIGDE.

Het joodsche volk, waarover wij in de vorige bijeenkomst gesproken hebben, droeg de kiem zijner ontbinding reeds in zich. De lucht des bederfs trok de arenden aan, die er in steeds engere kringen om heen zwierden. Hoever wij ook onzen blik laten gaan over de toenmalige wereld, bijna overal zien wij deze veldteekens der romeinsche adelaren geplant; noordwaarts tot aan den *Rijn* en den *Donau*, oostwaarts tot aan den *Euphraat*, westwaarts tot de *Atlantische zee*, zuidwaarts tot aan de Arabische en Afrikaansche woestijnen. In den tijd van zeven eeuwen was de door ROMULUS gestichte stad der zeven heuvelen tot alvermogende wereldstad, tot beheerscheresse der volken geworden. Het erfdeel van vorige veroveraars, van eenen CYRUS, van eenen ALEXANDER, was grootendeels door de almagt van den romeinschen naam verzwolgen; en met den rijkdom en de schatten der oude wereld was ook de beschaving des geestes op dezen naam overgegaan. Grieksch leven, griekse taal, griekse voorstelling en kunst werden niet alleen in *Athene* en andere griekse steden door bloeiende scholen onderhouden; zij hadden

hun middel- en brandpunt in *Rome* zelf. Hier werd ook elke eerdienst geduld, had elke God zijnen tempel. Alle verkeer ging van daar uit en keerde derwaarts weder. Prachtige heirbanen doorsneden het rijk en maakten het verkeer den volken gemakkelijker. Handel, scheepvaart en neringen bloeiden. Het zingenot was ten top gestegen en verfijnd door de haar ten dienst staande kunsten. Ten opzichte van beschaving en letterkunde draagt dit tijdvak den naam van het *gouden*. Na de lange bloedige burgeroorlogen, die *Rome* inwendig verwoestten en aan de republiek een einde maakten, verhief zich de drieman OCTAVIANUS, door de overwinning op zijne mededingers in den slag bij *Actium* (2 Sept. 31 v. Chr.), aan het hoofd van den staat. Van toen aan heerschte hij als CESAR AUGUSTUS, gevierd door de dichters, die jaagden naar de gunst van hem en die van zijnen vriend, den fijnbeschaafden MÆCENAS. In het rijk heerschte vrede, en ook daar buiten rustten grootendeels de wapenen. Een kerkgeschiedschrijver uit de vijfde eeuw (OROSIUS) vermeldt, dat ten tijde van CHRISTUS geboorte de tempel van JANUS gesloten was; hetwelk men in den tijd van zeven eeuwen nog slechts eenmaal had aanschouwd. Gelijktijdige Schrijvers weten echter daarvan niets. Integendeel melden zij van herhaalde oorlogzuchtige bewegingen, die in oostelijk gelegene streken plaats hadden; echter was de openbare toestand toch van dien aard, dat het den bewoners van het rijk, in vergelijking met vroegere tijden, mogelijk was een » rustig en stil leven te leiden,” gelijk PAULUS zulks in den brief aan TIMOTHEÛS (1 TIM. II: 2) van de Christenen verlangt. — Zoo schenen ook de tijdsomstandigheden geschikt voor dien algemeenen census, die beschrijving, waarvan het Evangelie van LUKAS gewaagt, en om welke MARIA met haren verloofde naar *Bethlehem* reisde, alwaar zij den Heiland der wereld, in een stal, of gelijk

eenige kerkvaders aannemen, in eene spelonk baarde. Omtrent deze algemeene beschrijving ten tijde van JEZUS geboorte hebben zich eenige tijdrekenkundige en historiesche zwarigheden opgedaau, die men zelfs aangewend heeft, om de geloofwaardigheid der evangeliesche geschiedenis, ten minste van dit gedeelte, te bestrijden. Wij kunnen ons daarmede niet inlaten, en merken ter loops slechts op, dat nieuwe onderzoekingen, die uit een zuiver wetenschappelijk oogpunt in het werk zijn gesteld, ten *gunste* van het evangeliesch verhaal hebben beslist (1). Ook met het eigenlijke jaar van JEZUS geboorte en over de juistheid onzer gewone tijdrekening zullen wij ons hier niet bezig houden. Het is bekend, dat het tellen der jaren na CHRISTUS geboorte niet aanstonds met den christelijken tijd begonnen is. Men telde deels van de schepping der wereld, deels van de stichting van *Rome*, deels volgde men andere tijdrekeningen. Eerst in de zesde eeuw werd door den romeinschen Abt DIONYSIUS den Kleine, onze tegenwoordigen tijdrekening vastgesteld, volgens welke de geboorte van JEZUS in het jaar 754 na de stichting van *Rome* of in het jaar 4004 na de wereldschepping valt. Nieuwere onderzoekingen hebben intusschen tot het vermoeden geleid, dat dit jaar iets te laat is gesteld en dat CHRISTUS (hoe vreemd het ook klinke) eenige jaren voor CHRISTUS geboorte, d. i. eenige jaren voor de door ons gebruikelijke tijdrekening geboren is, zooals thans velen aannemen in het jaar 747 na de stichting van *Rome* (2);

(1) HUSCHKE, über den Census der frühern römischen Kaiserzeit. — Volkomen uitgemaakt is daarmede de zaak nog wel niet. — Zooveel is zeker, dat de inwendige geloofwaardigheid der evangeliesche verhalen niet afhankelijk is van de grootere of geringere nauwkeurigheid in tijdrekenkundige opgaven en dergel.

(2) VAN OOSTERZEE meent het jaar 750 als het geboortejaar des Heeren te moeten aannemen. Leven van JEZUS I bl. 288—298.

doch ook daaromtrent zijn de akten nog niet gesloten en velen hebben weder de Dionysische telling als de juiste aangemerkt. Nog veel minder is er de wetenschap in geslaagd, om den eigenlijken *geboortedag* des Heeren te bepalen, dewijl wij daaromtrent noch in de Evangelieën noch ergens elders iets zekers vinden, want de vaststelling daarvan op den 25 December, waarop wij ons kersfeest vieren, heeft gelijk bekend is eerst in veel lateren tijd en op andere gronden plaats gehad, met welker onderzoek wij ons niet kunnen inlaten. De tijdrekenkundige aanwijzing die ons het nieuwe Testament geeft, is alleen het berigt bij LUKAS, dat JEZUS tijdens de romeinsche beschrijving, en (naar MATTHEUS) toen HERODES de Groote nog leefde geboren werd, en dat hij in het vijftiende jaar der regering van TIBERIUS in het openbaar optrad, toen hij omstreeks 30 jaren oud was. Hoe dit onderling is overeen te brengen, behoeven wij niet te onderzoeken.

Het is voor ons van meer belang, het *beeld* des Heeren zoo op den voorgrond van onze beschouwing der geschiedenis te plaatsen, dat wij daaruit een zeker besluit kunnen trekken omtrent het wezen en de bestemming der kerk, die zich naar Hem noemt.

Het zou hier niet op zijne plaats zijn, gelijk ik vroeger reeds opmerkte, het *leven van JEZUS* uitvoerig te verhalen. Het is er ons veelmeer om te doen, den geheelen indruk van zijne *persoonlijkheid* als den Stichter der Kerk, gelijk de geschiedenis van zijn leven ons dien geeft, te ontvangen. En daartoe moeten wij een oogenblik vergeten, zoowel wat de kerk over zijn persoon heeft geleerd als wat ons geloof persoonlijk in Hem vindt, als den Zone Gods en des menschen. Wij moeten ons de zaak zuiver historiesch voorstellen, ons in den tijd zijner optreding verplaatsen, toen er nog geene belijdenis omtrent Hem bestond,

toen deze nog uit de levende aanschouwing zijner persoonlijkheid gevormd moest worden in de harten der discipelen. Dan valt allereerst ons oog op eene andere persoonlijkheid, op den wegbereider des Heeren; het is de Zoon van ZACHARIAS, den priester, JOHANNES geheeten, die met de gestrengheid van eenen ELIAS en van de oude profeten in *Judea's* woestijn bekeering predikte en op belijdenis der zonden in den *Jordaan* doopte. Zijne boetrede is een merkwaardig bewijs voor hetgeen wij in de vorige bijeenkomst van den toestand des volks gezegd hebben. » De bijl, » zeide hij, » is alreede aan den wortel der boomen gelegd; alle boom dan, die geene goede vruchten voortbrengt, wordt uitgehouwen en in het vuur geworpen. » Maar tevens wijst hij op den sterkeren, die na hem komen zal met de wan in de hand, om zijne dorschvloer te doorzuiveren, en die niet met water maar met vuur zou doopen. Dezen Hoogeren de schoenriemen te ontbinden, verklaart hij opentlijk, niet waardig te zijn, en wederom wijst hij op Hem, als op het Lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt. Wij weten ook, hoe hij in het gevoel zijner minderheid er zich tegen verzette *dien* te doopen, die geene reiniging en zondenvergeving behoefde, en hoe hij alleen op uitdrukkelijk bevel van JEZUS zelf daartoe overging. Des te meer mag ons zeker de latere handelwijze van JOHANNES bevreemden, toen hij, nadat JEZUS reeds opgetreden was, zijne discipelen met de vraag tot Hem zendt, of hij de verwachte Messias mogt zijn of dat men nog een anderen te wachten had? Wij kennen het antwoord des Heeren *aan* hem en diens getuigenis *aangaande* hem. Hij wijst de discipelen van JOHANNES op hetgeen zij gezien en gehoord hebben; de blinden worden ziende en de kreupelen wandelen, de melaatschen worden gereinigd en de dooven hooren, de dooden worden opgewekt en den armen wordt het Evangelie verkondigd. *En*

zalig is hij, die aan mij niet zal geërgerd worden (MATTH. XI: 1—6). Het is duidelijk: deze woorden gelden niet slechts de discipelen des doopers, zij gelden hem zelve. Bij allen eerbied voor den persoon van JEZUS schijnt de wijze zijner optreding JOHANNES onverklaarbaar geweest te zijn. Geheel en al de man van het oude profetendom, kon hij zich niet vinden in de nieuwe inrigting van het Godsrijk. Daarom zeide ook CHRISTUS de veelbeteekenende woorden, die even zeer de erkenning zijner waardigheid, als hare grenzen in zich sluiten: » Ik zeg u: onder degenen, die van vrouwen geboren zijn, is niemand opgestaan grooter dan JOHANNES de dooper; doch die de minste is in het koningrijk der hemelen is meer dan hij (vs. 11).”

Alzoo had zich dan nog eenmaal in JOHANNES de dooper de oude inrigting des profetendoms met al hare krachten vereenigd, om dan voor altijd voor de nieuwe inrigting der dingen te wijken. De oude gestrengheid, het ruwe boetgewaad, hebben hunne hooge beteekenis, hun volkomen historiesch regt. De ernstige zedelijke opwekking onder het volk moest, ook onder strenge vormen, den weg voor het rijk van God bereiden. Maar het rijk zelf moest niet komen met uiterlijk gelaat, maar door het geloof in de menschen worden opgebouwd. Wij hebben vroeger gezegd, dat het tot misverstand leidt, van een *stichting* der kerk te spreken, voor zoover men daarbij aan iets denkt, dat willekeurig geformuleerd en vastgesteld is, en noemen wij nu toch JEZUS den stichter der kerk, dan mogen wij wel toe zien, dat ook hier geene valsche nevenbegrippen insluipen. — De vraag: heeft JEZUS eene kerk willen stichten of niet? kan ontkennend en bevestigend beantwoord worden, al naar het begrip, dat men aan stichting hecht. Letten wij op de wijze, hoe Hij optreedt, hoe Hij leert en handelt, zoo is er niets wat naar eene

stichting zweemt in de bovengenoemde beteekenis des woords. Jezus ontwerpt, om mij eens van een hedendaagsche uitdrukking te bedienen, geen programma van zijne nieuwe godsdienstinrigting. Hij plaatst zoo min een samenstel van dogmatische leerstellingen, als van voorschriften omtrent eeredienst en kerkinrigting aan het hoofd van zijn werk. Zelfs zij, die van eene leer van Jezus spreken, mogen op hunne hoede zijn daarmede niet te veel te zeggen, ten minste aan een leerstelsel, aan eene samenhangende voordragt der leer, aan een zweem van wetenschappelijke of schoolsche ontwikkeling van leerstellingen, al ware het ook slechts in den vorm van een katechismus, kan in de verte niet gedacht worden. Hij predikte als een, die magt heeft, en niet als de schriftgeleerden (MATTH. VII: 29). Hij bragt oud en nieuw uit zijnen schat voor, zooals de gelegenheid het medebragt, dat zich altijd ten naauwste aansloot aan de voor de hand liggende, persoonlijke behoefte van diegenen, tot wie Hij sprak, altijd in verband met de werken, die Hij verrigtte, nooit afgetrokken in het algemeene. Zelfs over zijnen heiligen persoon, over zijne eigene en eigendommelijke betrekking tot den Vader, gaf hij geen afgerond dogma, geen vast geloofsformulier. Hij geeft zich steeds vooral als den *menschenzoon*, en treedt op *menschelijke* wijze als helper en redder den menschen te gemoet. Dat *Hij* de *Zoon van God*, dat *Hij* de verwachte Messias, de Heiland der wereld is, dat moest als eene door den Hemelschen Vader zelf gewerkte overtuiging in de harten rijpen als de vrucht van eenen jaren langen omgang *met* Hem. Ook met zijne wonderen zien wij Hem spaarzaam zijn, nu en dan zelfs terughoudend; daar Hij soms verbiedt, ze met ophef te verhalen. Evenmin als CHRISTUS eene afgeslotene geloofs- en zedeleer *voordroeg*, evenmin verordende Hij eene nieuwe, in bepaalde vormen voor-

geschrevene eeredienst. Hij onderwierp zich als Jood aan de godsdienstige instellingen van zijn volk; Hij bezocht de feesten, en wanneer Hij ook door eene vrijere beschouwing van den Sabbath, het vasten, de wasschingen der phariseesche wettelijkheid aanstoot mogt geven, zoo schafte Hij toch zoo min iets af, als Hij iets nieuws invoerde. Het eenige gebed, dat Hij den discipelen op hun verzoek leerde, had veeleer ten doel, hun het werktuigelijk opzeggen van gebedsformulieren te ontwennen, dan hun daarmede een nieuw blijvend formulier te geven. Eerst aan het einde van zijn leven, ja, eerst in den nacht van zijnen dood zien wij Hem de voetwassching en een gemeenschappelijken gedachtenismaaltijd van zijn lijden instellen, en voor zijne scheiding door de hemelvaart, verordende Hij den doop in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes. — Wat meer zegt: niet eenmaal zijn er grondtrekken van iets, dat naar kerkinrigting zweemt. Ja, het woord »Kerk" of het daaraan beantwoordende woord *Ecclesia* hooren wij Hem, naar onze evangeliesche berigten slechts tweemaal uitspreken. De eerste maal in de plechtige rede tot zijnen jonger SIMON (MATTH. XVI: 18): »Zie, gij zijt PETRUS, en op deze Petra zal ik mijne *Kerk* bouwen," en van *deze* op het levend persoonlijk geloof gebouwde kerk geldt voorzeker het woord, dat »de poorten der hel haar niet zullen overweldigen." — De andere maal gebruikt Hij het woord in eenen eenigzins anderen zin, waar Hij zegt, dat zoo een zondaar op de toespraak van weinigen zich niet bekeeren wil, hij dan aan de kerk, d. i. de gemeente (en hare voorgangers) moet aangewezen worden (MATTH. XVIII: 17). Menigvuldig en zoo te zeggen altijd bedient Hij zich van een ander woord, wanneer Hij van datgene spreekt, welks vestiging het doel was zijner komst. Het is het *koninkrijk Gods*,

het *koningrijk der hemelen*, dat met Hem in de wereld treedt, dat in Hem zijne waarheid, zijne vol-einding, zijn levend middelpunt gevonden heeft. Over dit koningrijk Gods handelen grootendeels zijne gelijke-nissen. Naar zijne voorstelling begint het in het klein, zonder eenig aanzien, treedt het in een' onverzoenlijken strijd met het rijk dezer wereld, en heeft het als een rijk des lichts te kampen met het rijk der duisternis, en zal zich eerst bij zijne wederkomst over zijne volkomene zegepraal kunnen verheugen. Tot dien stond zal het als een zuurdeeg de massa doorzuren, zal het als een mostaardzaad opwassen tot een boom, in welks takken de vogelen des hemels nestelen. Tot dit rijk noodigt hij niet de edelen, niet de magtigen, niet de wijzen dezer wereld. Deze versmaden de uitnoodiging en daarom moeten de lammen, de kreupelen in de heggen en wegen tot het feest geroepen worden. De eersten zullen de laatsten, de laatsten de eersten zijn. Ook geene uiterlijke werken, geene uitoefening van plegtigheden, geene dure gelofte der onthouding, maar een eenvoudige kinderzin, een ootmoedig, boetvaardig, geloovig hart, dat tevens tot vergeven en weldoen gezind is, zijn de vereischten om in dit rijk in te gaan. Zalig prijst hij de vreedzamen, de zachtmoedigen, de barmhartigen, de armen van geest. Voor allen roept Hij de belasten en beladenen, die onder het juk der vreemde instellingen of der eigene zonden zuchten, en belooft hun vergeving en rust voor de zielen. Hij kondigt zich aan, als den geneesheer der zieken, als dengenen die gekomen is om het gewonde te heelen, als den goeden Herder, die de verlorene schapen zoekt en de verdwaalden teregt brengt; maar dan ook weder als den Zoon en gevolmagtigde, die in het eigendom des Vaders komt en zich met zijn gezag tegenover diegenen stelt, die tegen den ko-

ning en zijne knechten opstaan. Dat is, gelijk gij allen weet, de inhoud zijner prediking aangaande het koningrijk Gods, eenvoudig en toch zoo groot; klaar, voor elk kind begrijpelijk en toch zoo diep, zoo rijk aan verwachtingen, zoo oneindig verheven boven alles, wat het menschelijk verstand den mensch geven, wat menschelijke kunst in woord en uitdrukking tot stand kan brengen. Eene profetische zekerheid, een gevoel van de hoogste zedelijke onschuld en reinheid, van priesterlijke volkomenheid en van koninklijke volheid van magt, spreekt uit elk woord, uit elke daad van dezen Zoon des menschen, die een koning, een profeet, een priester der menschheid en een priester Gods was in den hoogsten, eenigen zin des woords. Hij behoeft het ons niet eenmaal te zeggen, wij vermoeden het, wij gevoelen het, hier is meer dan SALOMO, meer dan alle menschelijke wijsheid; hier is niet slechts *Leer*, hier is *genade* en *waarheid* in persoon verschenen; hier is niet letter, maar geest en leven; niet doode instellingen, maar levende schepping. Hier werkt niet de willekeur eens *stichters*, die misschien door edele gezindheden gedreven of blootelijk uit staatkundige berekening eene nieuwe levensinrigting onder zijns gelijken invoert, maar eene goddelijke noodzakelijkheid doet zich aan ons voor, volgens welke de Zoon den wil des Vaders volbrengt, en den last, die hem van eeuwigheid en van boven is opgedragen en overgegeven, volvoert.

Uit dit oogpunt hebben wij ook te beschouwen wat JESUS ten opzichte der verbreiding van zijn rijk deed. Nog in het midden zijner werkzaamheid zien wij Hem reeds twaalf mannen uit het volk, die hij zelf zich tot discipelen verkozen had (MATTH. X), uitzenden tot de verlorene schapen van het huis *Israëls*. Zij moesten heengaan en prediken: » het koningrijk der hemelen is

nabij gekomen." Als armen moesten zij uitgaan; zonder goud en zilver en kopergeld in den gordel; als vrede-boden, gelijk de schapen onder de wolven. Zij moesten staat maken op smaad en vervolging; maar vertrouwen op den Geest des Vaders, die door hen spreken zou. Zij moesten bedenken, dat de leerling niet is boven den Meester, op *zijn* last moesten zij spreken en verzekerd zijn, dat wie hen ontving, Hem, den Heer zelf ontving. — Ook de vrucht dezer eerste uitzending wordt ons berigt. Zij zijn, heet het, met blijdschap wedergekeerd, zeggende: » Heere, ook de duivelen zijn ons onderworpen in uwen naam; » waarop hun JESUS echter ten antwoord gaf: » verblijdt u daarover niet, dat de geesten u onderworpen zijn; maar verblijdt u veel meer, dat uwe namen geschreven zijn in de hemelen." — Hoe brengt Hij ook hier weder op het inwendige, op het eeuwige, op het hemelsche terug, wat de jongeren op het gebied der wereldlijke magt door werking naar buiten zochten. — Eerst voor zijne laatste scheiding zendt Hij, als de opgestane, die tot de hemelsche heerlijkheid overgaat, de discipelen uit in de geheele wereld, om aan alle volken het Evangelie te prediken, dewijl Hem gegeven is alle magt in hemel en op aarde.

Dat is, indien wij de schrale uitdrukking hier gebruiken willen, de *stichting* zijner kerk. Verdere verordeningen over den *vorm* dezer kerk, over hare uitwendige inrigting, vinden wij niet; niet een *spoor*, dat aan *Hierarchie*, aan eene zekere meerderheid of onderdanigheid der leden onderling zou kunnen doen denken. Men heeft dat woord tot PETRUS: » op deze Petra zal ik mijne gemeente bouwen," en » ik zal u de sleutelen des hemelrijks geven" van een voorrang van dezen discipel, van een primaat willen verstaan, maar ten onregte. Dat PETRUS door den Heer bij verschillende aanleiding eene onderscheiding te beurt viel, valt niet

te ontkennen, maar ook tot de overige discipelen heeft Hij soortgelijke woorden gesproken, en wij weten hoe scherp Hij den rangstrijd onder hen zelfs berispt heeft. » De koningen der volken, » zoo sprak Hij » heerschen over hen; en die de magt over hen hebben, worden weldadige heeren genoemd; doch gij niet alzoo! maar de meeste onder u, die zij gelijk de minste, en die voorganger is, als een, die dient'' (LUK. XXII. XXV: 6). — Terwijl Hij de geheele wereld zijnen discipelen tot arbeidsveld aanwees met de woorden: » De oogst is wel groot, maar de arbeiders zijn weinige, bidt dan den Heer des oogstes, dat hij arbeiders in zijnen wijngaard uitstoote'' (MATTH. IX: 37), kon Hij niet de provinciën van dit rijk aan enkelen toewijzen, niet een organismus van gemeenten en hare voorgangers, gelijk het zich later gevormd heeft en vormen moest, vooraf vaststellen. Gelijk Hij tijd en ure van zijn wederkomen aan den hemelsche Vader overliet, zoo vertrouwde Hij Dezen ook het lot zijner kerk toe, en gelijk Hij de zijnen den Geest beloofde, die hen in al de waarheid leiden zou, zoo mogt Hij ook niet vooraf ingrijpen in de ordenende werkzaamheid van dezen Geest.

Zoo zien wij bij al de beslistheid in zijn handelen eene wijze terughouding; bij al de bewustheid zijner goddelijke waardigheid en volheid van magt eenen bewonderenswaardigen ootmoed, eene vrijwillige onderworpenheid aan den wil des Vaders; bij al de vastheid en bepaaldheid in zijne optreding eene losheid en eene vrijheid van vormen, die zich boven elk bekrompen stelsel van inzettingen op eene grootsche wijze verheft. Allermint heeft de Stichter der kerk haar een' aard-schen schat, een *kerkgoed* nagelaten. » De vossen, » sprak Hij, » hebben holen en de vogelen des hemels nesten, maar de Zoon des menschen heeft niet, waar Hij het hoofd nederlegge'' (MATTH. VIII: 20). Op den Vader,

die de lelieën kleedt en de vogelen des hemels voedt, wees Hij zijne discipelen, en leerde hen geene schatten te verzamelen, die de dieven doorgraven en die door de mot en roest verteerd worden, maar vóór alle dingen te zoekt naar het koninkrijk Gods en zijne gerechtigheid. En toch heeft Hij haar de *dierbaarste* erfenis nagelaten, die kostelijker is dan vergankelijk goud en zilver, daar Hij zich zelf voor zijn werk overgaf, daar Hij niet slechts voor zijne overtuiging stierf, gelijk eenmaal SOKRATES, maar zich met het oog op het zedelijk bederf en de schuld der wereld haar ten eigendom schonk. Vrijwillig heeft Hij zijn heilig leven ten offer gebracht voor de zonden; heeft Hij zich de gemeente met zijn bloed voor eeuwig gekocht. Door dezen vrijwilligen kruisdood, die den Jood eene ergernis en den Griek eene dwaasheid was, is hij de stichter des *nieuwen* verbonds geworden. Op het *kruis* is de kerk gebouwd, door het kruis heeft zij gezegepraald en overwonnen. Dat is de stichtingsbrief, dien Hij met zijn bloed heeft ondertekend. En nadat eenmaal dit verbond gesloten en verzegeld was, kon de meester voor altijd zich van zijn werk scheiden, gelijk de menschelijke stichter zich van zijn werk scheidt. Gelijk het hoofd met het ligchaam, alzoo is Hij zamengegroeid met de gemeente, die Hij zich gekocht heeft. Daarom heeft Hij na zijne opstanding het groote woord gesproken tot hen, die in Hem geloofden: »Ziet, Ik ben met u alle de dagen tot aan de voleinding der wereld.»

En als zoodanig heeft Hem dan ook het christelijk geloof ten allen tijde erkend, niet slechts als den voormaligen *stichter* der kerk, maar als den levenden *grond*, waarop de kerk voortdurend wordt gebouwd, als het *hoofd* des ligchaams, als den *wijnstok*, waaruit de takken sappen en voedsel trekken, als den *herder*, die over zijne kudde waakt, als den *bruidegom*, dien de gemeente als bruid wordt te gemoet gevoerd,

als den *opziener* der zielen, als den *hoogepriester*, die voorbiddend en zegenend in het heiligdom werkzaam is, als den *Koning en Heer*, voor wien alle knie zich buigen zal, en die het koningrijk volmaken zal, dat Hem de Vader gegeven heeft.

Van deze hoofdtrekken der leer aangaande CHRISTUS vorderde ook het zuiver historisch belang vooraf te gewagen, zou onze geschiedenis der kerk niet in de lucht zweven. Wij moesten van den beginne af de overtuiging hebben, dat het bij deze geschiedenis er niet om te doen is, eene gebeurtenis in haren loop na te gaan, die slechts in uitwendige omstandigheden of zelfs in iets toevalligs haren oorsprong heeft, maar dat de inwendige levensontwikkeling der kerk niets anders zijn kan dan de ontwikkeling en verbreiding van het leven, dat in de verschijning en in den persoon van CHRISTUS geöpenbaard is, een inwerken van hetzelfde in de menschheid onder de leiding des goddelijken Geestes. Met andere woorden: het beeld des Heeren, zooals het ons in de Evangelieën te aanschouwen gegeven wordt, vormt niet slechts het titelblad van de kerkgeschiedenis, maar het eigenlijke hoofd-thema, van hetwelk elk blad dezer geschiedenis getuigenis draagt, hetzij dat het daarmee overeenstemt of in tegenspraak is, hetzij dat het den stempel des beelds in grootere of geringere volkomenheid vertoont, of het verloochent en juist daardoor over zich zelf het vonnis velt.

Naar de voorstelling, die wij ons van CHRISTUS en zijn Evangelie maken, wijzig zich onze voorstelling van de kerk. Elke *onhistorische* en daarom onware of scheve of verdraaide opvatting van Hem wreekt zich ook op de kerkgeschiedenis. Maar de *historische* CHRISTUS is juist de CHRISTUS, dien de Evangelieën ons geven, niet dien de Dogmatiek uit de geschiedenis zich gevormd heeft, evenmin als dien onze verbeelding naar nieuwer-

wetsche begrippen zich schept. Wij geven toe, en ieder die zich met de Evangelieën naauwkeurig heeft bekend gemaakt en hunne berigten onderling vergeleken, om daaruit een trouw historiesch beeld te *vormen*, zal het ons toestemmen, dat de Evangelieën zelve vele zwaarigheden opleveren, en dat vele vragen; die wij gaarne aan de geschiedenis zouden doen, onbeantwoord moeten blijven, dat ook menige twijfel aangaande enkele bijzonderheden niet opgelost kan worden. Maar dat behoeft ons niet te ontrusten, noch onzen blik op de kern der historiesche waarheid te benevelen en te verwarren. Het *moet* hier toch niet te doen zijn om een tot in bijzonderheden uitgewerkt beeld van een leven, dat wij toch in de lijst eener gewone levensbeschrijving niet vatten kunnen, maar het is hier te doen om de aanschouwing van een' *persoon*, wiens onmiskenbare trekken van inwendige waarheid ook uit de onvolkomene teekening gekend worden. Ja, het is reeds dikwijls opgemerkt, hoe juist het gebrekkige der berigten, hetwelk ieder, die onbevooroordeeld onze Evangelieën leest, ten deele moet toegeven, het vertrouwen op de waarachtigheid hanner uitspraken verhoogt. Het is zoo, wij hebben in de oude letterkunde geschiedschrijvers, die hunne helden schoone redenen laten houden, waarvan wellicht niet één woord juist zoo gesproken is, als zij het vermelden. Maar de schrijvers van onze Evangelieën waren geene in de kunst geoefende geschiedschrijvers. Hun gebrek aan kunst, hunne gedeeltelijke onhandigheid in de voorstelling staat ons voor de echtheid van den diamant in, dien zij ons in zoo'n eenvoudigen vorm aanbieden; en van alle onderstellingen, die er immer over de vervaardiging der Evangelieën gemaakt zijn geworden, is er geen ongelukkiger dan die; welke bij de schrijvers zekere bedoelingen of zelfs uit partijzucht ontstane voorstelling der gebeurtenissen aanneemt, waartoe zij ten eenenmale onbekwaam waren.

Wel heeft ieder der vier evangelisten ons het beeld van JEZUS op *zijne* wijze voor oogen gesteld, en het zoo teruggeven, als het in hem gestalte verkregen had. MATTHEÛS heeft voor Joden geschreven; en daarom draagt zijne voorstelling het karakter van den joodschen geschiedschrijver, die overal de geschiedenis van het nieuwe Verbond aan het oude knoopt, en overal de vervulling ziet van hetgeen daar geschreven staat. LUKAS schreef voor grieksche lezers, en niet als ooggetuige, maar zooals hij zelf zegt, nadat hij alles van voren aan naarstig had onderzocht. De voorstelling van MARKUS heeft met beiden, zoowel met den eenen als met den anderen, veel overeenkomst; ofschoon hij veel, dat genen uitvoeriger hebben berigt, op eene hem eigene wijze verkort, en er slechts weinige trekken van zijne hand aan schijnt toe te voegen. Of zijn Evangelie slechts een uittreksel van MATTHEÛS en LUKAS is, dan of het vroeger dan deze geschreven, beiden tot bron heeft verstrekt, moet uit een vergelijkend onderzoek blijken, dat door de godgeleerden met nieuwen ijver in het werk wordt gesteld. Eindelijk heeft JOHANNES, de discipel dien de Heer lief had, ons bij voorkeur de innerlijke diepte van het geestelijke leven van JEZUS, de verborgenheid zijner godmenschelijke persoonlijkheid ontsluitend, en Hem aan ons voorgesteld als dengenen, die van eeuwigheid was en die in éénheid met den Vader leeft en werkt, als het vleesch geworden Woord, als het in de duisternis der wereld komende licht, als den Weg, de Waarheid en het Leven. — Maar hoe verschillend nu ook ieders voorstellingswijze zij, en dus ook de indruk, dien elk dier voorstellingen op ons maakt, verschillen moge: *dat* staat bij ons vast zulk een leven kan niet *uitgedacht*, *verdicht* worden. Hoe rijker, hoe krachtiger het was, moest het eene te groo-tere verscheidenheid van opvatting toelaten, en zeker

lag het mede in de oogmerken der Voorzienigheid, dat wij, om mij van eene nieuwerwetsche vergelijking te bedienen, geene daguerrotyp verkrijgen zouden van het leven des Heeren in het vleesch, maar grootsche ontrekken van zijne verschijning, die ons veel te vermoeden, te vragen, te raden en ook dan nog te bewonderen overlaten, waar de stift des geschiedschrijvers meer heeft aangeduid dan uitdrukkelijk vermeld. Dit sluit ook reeds het antwoord in op de vraag, die in het belang der geschiedenis reeds menigmaal is gedaan: waarom hebben wij buiten onze vier Evangelieën zoo weinig berigten over een leven, dat toch niet alleen voor den beperkten kring zijner naaste omgeving van gewigt was, maar dat, om met een der nieuwere schrijvers te spreken, de wereldgeschiedenis uit hare hengsels heeft geligt? Waarom zwijgt van Hem zelfs deze wereldgeschiedenis in hare gewigtigste organen? Wij konden antwoorden, om de eenvoudige reden, dat de wereldgeschiedenis de geschiedenis der *wereld*, het *rijk* des Heeren echter niet van deze wereld is. Maar een volslagen stilzwijgen heeft de geschiedenis over JESUS van *Nazareth* toch niet bewaard. Wel heeft zij zich slechts bepaald tot datgene wat de wereld in de oogen viel, dat Hij onder PONTIUS PILATUS is gekruisigd geworden en dat Hij desnietteenstaande een aanhang van geloovigen gewonnen heeft. Van dit feit, *de stichting der kerk door eenen gekruisigde*, wordt ook door diegenen getuigenis afgelegd, die dezen gekruisigde slechts voor een Jood, en deze kerk slechts voor eene armzalige joodsche sekte houden. Op deze spaarzame en toch gewigtige getuigenissen der gelijktijdige ongewijdde geschiedenis moeten wij nu onze opmerkzaamheid zoowel vestigen, als ook weder op het misgewas eener te weelderige fantasie, op de sagen en verdichtingen, die zich als eene klimop om den dorren stam des kruises ge-

slingerd, maar het leven des Heeren meer misvormd, dan verheerlijkt hebben. De tegenwoordige ure is echter voor deze beschouwing te ver verstreken. Ik veroorloof mij daarom ten besluite uit het geschrift van een onzer voornaamste Duitsche godgeleerden: » wat onderstelt de stichting der Kerk door een gekruisigde? » eenige denkbeelden mede te deelen, waarin gij de hoofdgedachte dezer voorlezing terugvindt, en waardoor gij tot verder nadenken moogt opgewekt worden.

» Elke werking, » zegt ULLMANN in genoemd geschrift, » heeft eene oorzaak, waarin datgene, wat in de werking aan het licht treedt, reeds in beginsel voorhanden moet zijn. Eene zóó eenige werking (als het Christendom en de Christelijke kerk) moet dus noodzakelijk ook diepe, buitengewone oorzaken hebben. De groote daad kan slechts in een' grooten geest, het buitengewoon gevolg slechts in eene buitengewone kracht zijn' oorsprong hebben. Stel nu, wij hadden die Evangelieën niet, ons ontbraken de christelijke berigten over de bijzonderheden van het leven van JEZUS, wij bezaten het Christendom slechts als een eenvoudig groot feit, zooals het ons in het algemeen in het bestaan der kerk en hare overlevering is gegeven, ... wat zouden wij onderstellen *mogen* of onderstellen *moeten* bij dien toestand des Christendoms, dien wij met onze oogen als een feit aanschouwen, bij zijne invoering onder eene menscheid, welker eene helft wonderen, welker andere helft wijsheid verlangde, en bij de bewaring der kerk door eene reeks van eeuwen, waarin haar zoowel in- als uitwendig zoo ontzagchelijk veel tegenwerkte? Al aanstonds worden wij gedrongen tot de allereenvoudigste onderstelling, dat JEZUS de stichter der christelijke kerk, en als zoodanig eene in geestelijk en zedelijk opzigt uitstekende persoonlijkheid moet geweest zijn. Slaan wij dan echter te gelijk het oog op het veel omvattend feit van de stichting

der kerk, en overwegen wij de beteekenis des geloofs in JESUS als verlosser, *zooals het zich kennelijk in de kerk ontwikkeld heeft*, dan doet zich de zaak nog anders aan ons voor. In dit geloof ligt oorspronkelijk en wezenlijk niets minder dan dat JESUS van *Nazareth* is de zoon Gods, een volkomen beeld des goddelijken wezens, eene zuivere afspiegeling des goddelijken geestes, een inbegrip der hoogste waarheid, heiligheid en goedheid, met één woord, daarin ligt opgesloten de erkenning van de goddelijke waardigheid van CHRISTUS en van zijne éénheid met God. Tot dit geloof moet JESUS niet alleen door zijne *eigene* uitspraken over zich zelve *aanleiding* gegeven, maar hij moet het ook door zijn gansche *leven* in hen, die zijn werk voortzetten, onbewegelijk bevestigd hebben.... De indruk (van dit leven) in de harten der Apostelen moest tevens buitengewoon sterk en diep zijn; want indien het anders ware dan kon hij niet tegen de aanschouwing van het lijden en sterven bestand geweest zijn, dan zou hij door den kruisdood weder vernietigd zijn geworden."

» Eene andere, onvermijdelijke voorwaarde is, dat de gekruiste, die zoo werkte, eene onverwinbare, alles onderwerpende, alles doordringende *kracht der liefde* in zijn hart moest dragen; want te ontkennen valt het niet, dat door het Christendom een *gansch nieuw beginsel* van liefde tot God en tot de broederen in de menschheid kwam, en zoo sterk en zegevierend trad deze geest in het licht, dat men hem als een eigenaardig grondbeginsel beschouwen en het Christendom daarnaar van alle andere godsdiensten onderscheiden kan."

» Eene derde noodzakelijke onderstelling is, dat in de leer des gekruisten eene onvernietigbare kern der *waarheid* moest liggen; want eene zoo smadelijk vernederde en uitwendig overwonnene zaak kon toch dan alleen zich staande houden en overwinnen, wanneer

hare waarheid onmiskenbaar, hare innerlijke waardij onloochenbaar was . . . Maar de leer alleen, al ware zij ook nog zoo eenvoudig, verheven en waar, zou het niet gedaan hebben; zelfs in verband met het reinste karakter des Stichters zou zulk eene leer bij de eerste grondvesting des Christendoms niet alles wat vijandig daartegen overstond hebben kunnen overwinnen . . . . Eer het toch zoover kon komen, dat een gekruiste, als de verhevenste lieveling Gods, als Messias en Godszoon erkend zou worden, moest het goddelijke in al de werken zijns levens, niet enkel in daden der *liefde*, maar ook in daden der *magt*, in onloochenbare werkingen van den goddelijken bijstand openbaar worden . . . . Afgezien van alle historiesche overlevering zou het reeds op zich zelf niet te gelooven zijn, dat het leven en werken van JEZUS met de kruisiging zou afgedaan zijn. Dat was inderdaad geen behoorlijk passend besluit voor het leven des Messias, voor het leven eens Godsgezants, ten minste in de voorstelling dergenen, die JEZUS van nabij omgaven . . . . De groote en diep ingrijpende *werkingen*, die de eerste vrienden van JEZUS te weeg bragten en die voor alle tijden van hen uitgingen, onderstellen eene innerlijke vastheid, en krachtige éénheid van zin, eene geestdrift, waardoor elke gedachte aan voorhanden twijfel uitgesloten wordt. — Tot deze innerlijk werkende magt en zekerheid des geloofs konden echter de discipelen slechts geraaken, wanneer voor hen het Messiaansche leven en werken van JEZUS ook een volkomen bevredigend, alle wanklanken oplossend, hun diepst en best bewustzijn krachtig verheffend besluit had. Een zoodanig besluit vinden wij in den kruisdood niet. Wij zullen dus tusschen deze en de zoo vruchtdragende werkzaamheid der eerste verkondigers des Evangelies van CHRISTUS nog een *feit* van eene hooge beteekenis en van eenen krachtigen

invloed moeten stellen, waardoor op de verschijning en het werk des Verlossers het onmiskenbaar zegel der goddelijke bevestiging gedrukt, en den zijnen een nieuwe moed, eene alles overwinnende kracht tot handelen gegeven werd. Zulk een feit echter, wanneer de indruk des doods en wel des smadelijken kruisdoods daardoor uitgewischt moest worden, kon slechts gelegen zijn in eene zegepralende *openbaring van het leven en het voortdurende werken van gene door den dood niet opgehevene gemeenschap van CHRISTUS met de zijnen.*"

» Dit alles," dus gaat de waardige godgeleerde voort, » bevatten *in het wezen der zaak* onze Evangelieën, meer uitgewerkt, tot in bijzonderheden toe, die wij vooraf niet bepalen kunnen, maar die toch in de grondtrekken van dien aard zijn, als wij ze tot *historische* verklaring der zaak behoeven."

VIERDE VOORLEZING.

BERIGTEN OVER JEZUS BUITEN DE EVANGELIEËN. — (SURTONIUS. TACITUS. JOZEPHUS.) — HET ONTSTAAN VAN MYTHEN IN DE KERK. — DE KINDSCHHEID VAN JEZUS EN DE EVANGELIEËN DER KINDSCHHEID. — DE ACTEN VAN PILATUS, EN HET EVANGELIE VAN NICODEMUS. — DE BRIEFWISSELING MET ABGARUS. — BEELDTENISSEN VAN CHRISTUS. — DE BRIEF VAN LENTULUS. — DE EERSTE JONGEREN EN APOSTELN DES HEEREN. —

Na hetgeen wij in de vorige bijeenkomst vernomen hebben over den persoon van den stichter der kerk, en ons dit eens voor al hebben zoeken duidelijk te maken, blijft ons nu nog overig de schrale berigten te verzamelen, die over het leven van JEZUS bij de schrijvers buiten het nieuwe Testament te vinden zijn. — En zoo worden wij dan heengewezen naar de *Heidensche* zoowel als naar de *Joodsche* schrijvers. Dat de heidensche, meer bepaald de romeinsche geschiedschrijvers ons bijna in 't geheel niets melden van de verschijning van CHRISTUS, kan ons dan slechts verwonderen, als wij de zaak beoordeelen uit het oogpunt, waaruit wij de geschiedenis beschouwen. Gelijk men de fysieke wereld in een tijd, toen de aarde voor het middelpunt des heelals gehouden werd, geheel anders beschouwde, dan thans, nu wij gewoon zijn haar als eene in het heelal verdwijnende stip aan te zien, zoo was het ook

in de zedelijke wereld. Voor den Romein was het romeinsche rijk zijne wereld. Op hetgeen in een afgelegen wingewest zich als godsdienstige beweging vertoonde werd weinig acht geslagen. — Zoo weten wij, hoe zelfs PILATUS, die zich midden in deze beweging bevond, JEZUS medelijdend als een dweeper aanzag, en door zijne vraag: ben ik een Jood? te kennen gaf, dat hem de inwendige godsdiensttwisten van dit volk weinig aangingen. Eerst dan, als eene godsdienstige beweging tot het staatkundig leven dreigde over te slaan, en zoo den romeinschen staat te beroeren, eerst dan ontwaakte de opmerkzaamheid der Romeinen. — Eerst toen de *Christenen* of *Christianen*, gelijk men hen noemde, begonnen als eene partij in den staat bekend te worden, eerst toen kreeg men aanleiding naar den stichter dezer wonderbare secte te vragen, en hoe verward de berichten daaromtrent luidden, bewijst ons eene aantekening van SUTTONIUS, waar hij van een oproer der Joden in *Rome* onder keizer CLAUDIUS, in zijn leven van dezen keizer melding maakt; een oproer, dat de verdrijving der Joden uit *Rome* door den keizer ten gevolge had. Hij zegt daar: »de man die dit oproer verwekt heeft, is een zekere CRESTUS geweest" (1). Of SUTTONIUS met dezen CRESTUS werkelijk CHRISTUS bedoeld heeft, is nog twijfelachtig. Zoo ja, dan toont dit aan, hoe onnaauwkeurig hij was onderrigt, want wat had CHRISTUS, die toen niet meer op aarde verkeerde, met dat oproer in *Rome* te maken? Duidelijker en in echt historieschen stijl spreekt de voortreffelijke TACITUS in eene plaats van zijne romeinsche jaarboeken (2) over CHRISTUS. Hij geeft een verhaal van den brand in

(1) SUTTONIUS, *vita Claudii* c. 25: *Judaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit.*

(2) *Annal.* XV, 44.

Rome onder NERO, en berigt, dat de wreede keizer de schuld van dezen brand op de Christenen had geworpen. » Hij, aan wien deze naam ontleend is, » zoo gaat hij dan voort, » is CHRISTUS, die onder de regering van TIBERIUS door den Procurator PONTIUS PILATUS is te regt gesteld. » Maar dat is ook alles. Latere vermeldingen van den naam van CHRISTUS bij romeinsche schrijvers op een tijd, toen de Evangelieën reeds geschreven en verspreid waren, zijn voor ons van geen aanbelang meer.

Vinden wij het nu ook al verklaarbaar, dat de romeinsche schrijvers den Joodschen sectestichter zoo geheel onverschillig voorbijgaan, veel meer zou het ons bevreemden, als de geschiedschrijver des *Joodschen* volks zelf, FLAVIUS JOZEPHUS, die bijna gelijktijdig met JEZUS leefde, ons niets van hem meldde. Maar nu is er werkelijk bij JOZEPHUS een berigt omtrent CHRISTUS. Nadat hij over de onderdrukkingen door PILATUS heeft gesproken, gaat hij in het achttiende boek zijner oudheden het derde hoofdstuk aldus voort: » In dezen tijd was er een zekere JEZUS, een wijs man, zoo men hem anders een mensch mag noemen; want hij was een wonderdoener en een leeraar der menschen, die gaarne de waarheid aannamen, en vele Joden, ook velen van de Heidenen (Grieken) trok hij tot zich. Deze was de Messias (CHRISTUS) en ook nadat hem PILATUS op de aanklagt der aanzienlijksten onder ons had laten kruisigen, weken zij, die hem te voren hadden bemind, niet van hem af. Hij verscheen hun ook weder levend ten derden dage, dewijl de goddelijke profeten dit en duizend andere wonderbare dingen van hem verkondigd hadden. Tot op dezen dag heeft het volk der naar hem zoo genoemde Christenen niet opgehouden. » Deze getuigenis van JOZEPHUS over CHRISTUS heeft intusschen der historiesche kritiek velerlei aanstoot gegeven, ofschoon zij in alle ons bekende handschriften van zijn werk

gevonden wordt. En inderdaad kan het bevreemding wekken, dat een *Jood*, gelijk JOSEPHUS, zóó van den Heer spreekt, als slechts een Christen van Hem zou kunnen spreken. — Dat hij Hem een wonderdoener noemt, zou er nog op door kunnen; maar hij vindt er zelfs bezwaar in, hem een man, een mensch te noemen; hij noemt hem een leeraar der *waarheid*, hij gelooft aan het feit zijner *opstanding* of ten minste van zijne wederverschijning in het leven, op welke wijze dan ook, en eindelijk ziet hij in hem de *voorspellingen* der profeten vervuld. Zou een Jood zoo van JEZUS kunnen spreken? Zou hij, daar hij aldus hulde deed aan de *waarheid*, geen Christen hebben moeten worden? ja zou hij als Jood dit hebben durven schrijven? Deze redenen van twijfel hebben velen bewogen, de plaats voor ondergeschoven te houden, hetgeen wel mogelijk zou zijn, daar de zamenhang van het verhaal er geheel door verbroken schijnt te zijn (1). Anderen hebben alleen gedeeltelijke vervalschingen van den tekst aangenomen, zoodat mogelijk JOSEPHUS minder zou gezegd en eene christelijke hand later de getuigenis uitgewerkt hebben. Het oorspronkelijke zou dan ongeveer dus luiden: » In dezen tijd was er een zekere JEZUS, een wijs man en wonderdoener, en velen der Joden en Grieken trok hij tot zich, en nadat hem PILATUS op de aanklagt der aanzienlijksten onder ons had laten kruisigen, weken zij, die hem te voren hadden bemind, niet van hem af. Tot op dezen dag heeft het volk der naar hem zoo genoemde Christenen niet opgehouden,» Het is moeijelijk zoo al niet

---

(1) Als grond tegen de echtheid kan ook aangevoerd worden, dat de christelijke Apologeten der eerste eeuwen van deze plaats, die hun van groote dienst zou zijn geweest, in het geheel geen gebruik maken. EUSEBIUS van *Caesarea* (in de IVe eeuw) maakt het eerst van haar melding, hist. eccles. I, 11. demonstr. evang. III, 5.

onmogelijk hierover een zeker oordeel vast te stellen. Dat JOZEPHUS JEZUS geheel met stilzwijgen zou hebben voorbijgegaan, terwijl hij later (1) JOHANNES de Dooper met eere vermeldt, ware even zoo bevreemdend, als het onwaarschijnlijk is, dat hij van CHRISTUS zóó zal hebben gesproken, als de gewone tekst van zijn werk hem laat spreken. — Zooveel slechts over de schrale en gedeeltelijk nog twijfelachtige berigten der romeinsche en joodsche geschiedschrijvers.

Tot een ander gebied behooren de kennelijke *verdichtingen*; waarmede het historiesch beeld van CHRISTUS vroegtijdig omhangen werd, maar die de kerkgeschiedenis te minder kan laten rusten, daar deze verdichtingen zelve weder eene niet onbelangrijke bijdrage tot haar leveren. Al leeren wij ook CHRISTUS uit haar niet kennen overeenkomstig de waarheid, toch spiegelt zich de geest des tijds in haar af. In het algemeen is er niets groots in de geschiedenis, dat niet ook op bewuste of onbewuste wijze in het rijk der verdichting werd overgebracht. Hoe meer gapingen er nu bovendien in de geschiedkundige berigten over het leven van JEZUS overbleven, des te aantrekkelijker was het, deze gapingen aan te vullen; hoe wonderbaarder de historiesche verschijning in zich zelve was, en volgens hare natuur wezen moest, des te eerder werd men er toe verleid, hetgeen in zich zelf wonderbaar was, tot phantastische verhalen en sprookjes uit te werken; hoe meer zich de vrome phantasie met CHRISTUS bezig hield, des te rijker speelruimte had zij voor zulke verdichtingen.

Er is reeds dikwijls over geklaagd, dat wij van den *jeugdigen leeftijd* van JEZUS zoo weinig weten. Slechts één der Evangelieschrijvers heeft ons een kort, maar veelzeggend verhaal nagelaten van het bezoek des twaalf-

---

(1) Antiqu. XV: 5.

jarigen knaaps in den tempel (1). Hoe schoon en eenvoudig is dit verhaal! Hoe veelbeteekenend het woord, dat het verloren geachtte kind tot zijne ouders spreekt, die hem in den tempel onder de leeraren vinden: » wist gij niet, dat ik moest zijn in de dingen mijns vaders? » Welk verheven gevoel van zijne betrekking tot God schiemert hier reeds door! Welk verheven gevoel van zijn zoonschap! En toch wordt daarbij de zuivere, natuurlijke menschelijkheid zoo schoon bewaard! Jezus verschijnt hier geheel als knaap; en gaat toch bij al de sporen van hoogere begaafdheid niet buiten den kring van het kinderlijke! Hij onderwijst niet voorbarig in den tempel; en bepaalt zich tot het doen van vragen aan de leeraars, die geheel verwonderd zijn over de verhevenheid van zijn geest. En wat het voornaamste is, hij blijft zijnen ouderen onderdanig, en naar de menschelijke wet van ontwikkeling neemt hij toe zoo in grootte, als in wijsheid en verstand, in genade bij God en de menschen. — Hoe geheel onderscheiden van dit beeld zijn de verhalen der apokryphe Evangelieën over Jezus kindschheid, waarvan sommigen reeds in de derde eeuw bekend waren, terwijl anderen in nog latere tijden opgesteld en nog bovendien door Joden en Mohammedanen misvormd werden. — Volgens deze verhalen geschieden er niet alleen een menigte wonderen *met* het kind, maar ook *door* het kind. Eenige dezer wonderen hebben ten minste iets zinrijks en teeders, anderen daarentegen vervallen tot het plumpe en avontuurlijke van de wereld der sprookjes (2). Zoo kunnen wij er als eene zinrijke

(1) LUC. II: 41—52.

(2) Vgl. ULLMANN, *Historisches oder Mythisches? enz. Handb.* 1838. Eene proeve van dichterlijke bewerking dezer sagen over Jezus kindschheid heeft de schrijver deser voorlezingen gegeven in de Alpenrosen 1850.

verdichting behagen in scheppen, als op de vlugt naar *Egypte* een palmboom zijne takken naar *MARIA* nederbuigt, om haar en haar kind met zijne vrucht te verkwikken, en dan aan den wortel des booms een bron van levend water ontspringt, of als uit de eerste zweedroppelen van het kind balsem opwelt. Maar reeds grover klinken de sagen uit den leeftijd, toen *JEZUS* knaap was. Bekend is de fabel, volgens welke hij afbeeldsels van dieren uit leem maakt, die dan op zijn bevel wegloopen en wegvliegen, en zelfs aan het ondeugende grenzen zijne wonderdaden, als hij de jongens, die met hem spelen in bokjes verandert, opdat zij hem als hunnen herder vereeren, of als hij anderen uit wraakzucht met blindheid of met een plotselingen dood straft. Ik voeg hier nog slechts een paar verhalen bij, die deze »Evangeliën van *JEZUS* kindschheid» van zelf kenschetsen. Op zekeren dag komt de knaap in het huis van een verwer, en ziet onderscheidene doeken liggen, die daar moeten worden geverwd. Plotseling raapt hij ze bij elkaar en werpt allen in een ketel. De verwer geraakt daarover buiten zich zelve. Maar *JEZUS* spreekt hem geruststellend toe: Ik wil ieder doek de kleur geven, die gij verlangt. En zie! elke kleur, die de verwer begeert, komt ook op den doek te voorschijn, dien de knaap uit den ketel trekt. — Terwijl op zekeren dag het kind *JEZUS* water voor *MARIA* haalt breekt de gevulde kruik. Nu vangt hij het water in zijn voorschoot, en brengt het zijner moeder, zonder één druppel te verliezen. — Zijn vader is hij behulpzaam in het timmeren. Daar bestelt *HERODES* een troon, schoon en kunstig als dien, waarop *SALOMO* heeft gezeten. Maar *JOZEF* kan den troon niet op de juiste maat brengen; hij is te smal. Maar het kind *JEZUS* weet er raad op. Hij beveelt zijn vader den troon aan het eene einde aan te vatten, en hij

grijpt het andere, en nu trekken beide zoo lang, tot hij de juiste maat heeft. Hij zal bij een' meester het a b c leeren, maar wil niet van de a tot de b overgaan, voor hij de a volkomen kent, en weet dan over deze eerste letter zoo veel dieps en geheimzinnigs te zeggen, dat de meester over zijne wijsheid verbaasd is. — Ik haal deze vertelsels aan *ter eere van den Bijbel*. Hoe geheel anders zijn de Bijbelsche wonderen. Hier wordt het duidelijk, wat louter mythe is, en wat op historiesche feiten berust. Met regt heeft men gezegd, dat deze historietjes tegen over de geschiedenis zijn, wat een lierkast bij een orgel is, een marionettenspel bij een drama, en een vervallen toren van een boerenkerk bij een statigen dom. — Even als over de *kindschheid* van JEZUS, werden er ook over zijne *laatste lotgevallen* fabelachtige berigten verspreid. PILATUS zou de acte van het regtsgeding naar Rome gezonden, en TIBERIUS zou zelfs in den Senaat voorgesteld hebben, om CHRISTUS eene plaats onder de goden toe te wijzen. Het zoogenaamde Evangelie van NICODEMUS verhaalt nu volgens deze gewaande acten het verhoor van JEZUS. Ook daarbij hebben dingen plaats, waarvan onze Evangelisten niets weten. Zoodra JEZUS tusschen de soldaten treedt, buigen zich de romeinsche veldteekens vrijwillig voor hem neder, zonder dat de vaandeldragers het kunnen verhinderen. In 't bijzonder wordt de nederdaling van JEZUS ter helle met sterke kleuren geteekend. Het verhaal daarvan wordt JOZEF VAN ARIMATHEA in den mond gelegd, die aan ANNAS en CAJAPHAS berigt, hoe hem twee mannen, CARINUS en LEUCIUS zijn verschenen, die JEZUS uit de onderwereld heeft opgevoerd, en hoe deze hem van de geheele toedragt der zaak eene uitvoerige beschrijving hadden gegeven.

Meer dan deze ijdele beelden der phantasie, waarbij

wij ons niet langer willen ophouden, verdient nog een ander berigt beschouwd te worden, dat wij bij den kerkgeschiedschrijver EUSEBIUS vinden, en dat ten minste den schijn van een met bewijsstukken gestaafde geschiedenis vóór zich heeft. EUSEBIUS maakt namelijk in het eerste boek zijner kerkgeschiedenis (1) gewag van eene briefwisseling, die JEZUS met ABGARUS (UCHOMO), een vorst van *Edessa*, zou hebben gehouden. De Evangelieën weten van zulke brieven van JEZUS niets. Nergens wordt ooit gezegd, dat JEZUS geschreven heeft, behalve eenmaal in het Evangelie van JOHANNES (H. 8) bij de geschiedenis der overspelige vrouw, toen hij iets in het zand schreef. Daarentegen deelt ons EUSEBIUS eene briefwisseling mede, die hij zegt zelf in de archieven van *Edessa* te hebben gevonden, en die hij uit het Syriesch in het Grieksch vertaald heeft. — ABGARUS schrijft aan JEZUS: » ABGARUS, Toparch van *Edessa*, zendt JEZUS, den goeden Heiland, in de stad *Jeruzalem* zijnen groet. Ik heb van u en uwe genezingen gehoord, die gij zonder aanwending van geneesmiddelen en kruiden verrigt; want, gelijk men zegt, maakt gij blinden ziende, lammen gaande, reinigt gij de melaatschen, en drijft gij onreine geesten en demonen uit; ook geneest gij zulken, die door langdurige ziekte gekweld zijn, en wekt de dooden op. En daar ik nu dat alles van u gehoord heb, heb ik bij mij zelve gedacht: een van beide, of gij zijt God, die uit den hemel gedaald dit doet; of, de *Zoon* van God, daar gij dit verrigt. Derhalve wend ik mij schriftelijk tot u met het verzoek, of gij u aan mij wilt laten gelegen liggen, en de kwaal, die ik heb, genezen wilt. Ook heb ik gehoord, dat de Joden tegen u morren, en u in het verderf willen storten. Nu heb

---

(1) Hist. eccles I: 13.

ik eene zeer kleine, maar aanzienlijke stad, die zal voor ons beide groot genoeg zijn." Het antwoord van JEZUS luidt: » ABGARUS! Zalig zijt gij, die in mij geloofd hebt, zonder mij te zien; want van mij is geschreven: die mij gezien hebben, gelooven niet in mij. opdat zij, die niet gezien hebben, gelooven en leven mogen (1). Wat uwe uitnoodiging betreft, om tot u te komen, ik moet eerst alles, waartoe ik gezonden ben, hier vervullen, en als dat vervuld is, opgenomen worden, tot hem, die mij gezonden heeft. En dan, als ik opgenomen zal zijn, zal ik u een mijner jongeren zenden, opdat hij u van uwe ziekte geneze, en u en de uwen leven brenge." — Nu verhaalt EUSEBIUS verder, hoe inderdaad na de hemelvaart van JEZUS de Apostel THADDEUS door den Apostel THOMAS tot ABGARUS is gezonden, en hem genezen heeft. Dat EUSEBIUS deze brieven werkelijk in het archief van *Edessa* gevonden heeft, moeten wij op zijn woord gelooven, als wij hem niet met den naam van leugenaar willen bestempelen. Maar hoe zij in het archief zijn gekomen, is een andere vraag. Wij hebben allen eerbied voor documenten. Maar wie slechts eenigermate den toon der Evangeliesche verhalen kent, en daarvoor een oor heeft, en er dan deze geschiedenis mede vergelijkt, die zal het later gemaakte, om niet te zeggen het bedrog, met de handen kunnen tasten (2).

Eene verdere uitwerking der sage in de zesde eeuw,

---

(1) Opmerkelijk genoeg komt deze plaats nergens in den Bijbel voor. Hoogstens herkent men daarin eene toespeling op Jks. 6, of 52, of op Jon. 20, 29.

(2) Een *opzettelijk* bedrog behoeft men bij deze geschiedenissen niet te vooronderstellen, het was een argeloos toegeven aan vrome spelingen der phantasie. — Wij vinden daarvan analogieën in de latere Christelijke literatuur. Men denke aan de geliefkoosde » joodsche brieven » van PFENNINGER en dergelijke.

voegt er nog bij, dat JEZUS in den brief zijn afbeelding voor ABGARUS zou hebben ingesloten. Dit leidt ons tot de *afbeeldsels* van JEZUS in het algemeen. Dat JEZUS op de eene of andere wijze een afbeeldsel van zich zou hebben laten vervaardigen, moeten wij reeds vooraf als onwaarschijnlijk verwerpen, daar de Joden over het algemeen tegen het maken van beelden niet enkel van God, maar ook van menschen waren ingenomen, en als de legende den Evangelist LUKAS tot een schilder maakt, is het ook weder slechts de legende. Maar ook naar eene beschrijving der uitwendige gedaante van JEZUS zien wij vergeefs in de Evangelien om. Uit misverstand van de profetische plaats JES. 53 » hij had geene gedaante noch heerlijkheid” hebben zelfs de oudere kerkleeraars aangenomen, dat JEZUS naar het ligchaam niet schoon geweest is. Dat strijdt tegen ons gevoel. Wij denken ons Hem gaarne als den zoon des menschen, die ook in dit opzigt, den indruk van den *volkomene* maakt, gelijk dan ook reeds de kerkleeraars der vierde en vijfde eeuw op Hem het woord van den Psalm toepasten: (ps. XLV: 3) » gij zijt veel schooner dan de menschenkinderen.” Wij allen hebben van der jeugd af eene voorstelling in onze verbeelding van de gedaante en het gelaat van JEZUS, waaraan ook alle kunstenaars van den grootsten tot den geringsten, zich meer of min hebben gehouden. Waarvan is deze type onzer CHRISTUSbeelden afkomstig? De geschiedenis der kunst geeft daarop het antwoord, dat juist het genoemde beeld van ABGARUS en later dat van de heilige VERONICA als de goddelijke modellen beschouwd zijn geworden, waaraan men deze type heeft ontleend. De sage van VERONICA komt onder verschillende vormen voor. De bekendste is deze: toen JEZUS ter kruisiging werd uitgeleid, en onder den last van het kruis in één zonk, snelde eene medelijdende vrouw

toe, die met haren sluijer het zweet van zijn voorhoofd droogde. In dezen sluijer drukte zich het gelaat des Heeren af. Eenige leiden zelfs den naam VERONICA d. i. het ware beeld (*vera εικόνα*); hiervan af, maar dit is meer eene zinrijke gissing dan eene proefhoudende verklaring (1). Altijd moeten wij aannemen, dat de type van het CHRISTUSbeeld ouder was; dan de sage omtrent zijn ontstaan, en dat het op oude overlevering berust. Deze overlevering vinden wij ook in schriftelijke denkstukken van lateren tijd, die men echter het voorkomen van een hooger en ouderdom zoekt te geven. Volgens haar zou een zekere LENTULUS, een vriend van PILATUS, die zich ten tijde van JEZUS als romeinsch ambtenaar (*Praeses Hierosolymitanorum*) in *Jeruzalem* bevond, aan den romeinschen Senaat het volgende hebben berigt:

» Een man van groote deugd, genaamd JEZUS CHRISTUS is in onzen tijd opgestaan en is nog onder ons, die door de Heidenen een profeet der waarheid genoemd wordt, en wien de zijnen den Zoon Gods noemen, daar hij dooden opwekt en zieken geneest. Deze man is van een slanke gestalte, eerwaardig, met een ontzagwekkend gelaat, zoodat elk die hem aanziet, hem evenzeer beminnen als vreezen moet, glanzige gekrulde haarlokken golven over zijne schouders, en zijn op het hoofd door een scheiding verdeeld, naar de wijze der Nazireërs. Hij heeft een open en helder voorhoofd, een aangezicht zonder rimpels en vlekken, door een ligt rood verfraaid. Neus en mond zijn in de schoonste evenredigheid, de baard heeft een rijken groei, is roodachtig als het hoofdhaar, niet lang, maar in tweeën gesplitst; de oogen zijn van onzekere kleur en helder. In zijn dreigen is hij

---

(1) Zeer leerzaam is in dit opzigt een geschrift van WILHELM GRIMM die Sage vom Ursprung der christusbilder. *Berl.* 1843, 4 met eene afbeelding.

vreeselijk, in zijn vermanen zacht en beminnelijk, opgeruimd, maar steeds den ernst bewarende. Nooit heeft men hem zien lagchen, dikwijls zien weenen. Hij heeft eene groote lengte, en een schoone evenredigheid van ledematen. Zijne rede is ernstig, spaarzaam en juist. Schoon is hij onder de menschenkinderen."

Dit berigt van LENTULUS is uitgemaakt eerst van de 12de eeuw afkomstig, maar de trekken van het beeld worden reeds bij vroegere schrijvers verstrooid gevonden, en altijd kan eene echte historiesche traditie daaraan ten grondslag liggen.

Tot dus verre over de deels geschiedkundige, deels twijfelachtige, en eindelijk deels kennelijk verdichtte berigten over den persoon van JEZUS. Wij komen enkel daarop terug, dat ons hier juist wordt geleerd ons aan datgene te houden, wat ons in de kanonieke Evangelieën is gegeven. En dit, in onze vorige bijeenkomst hebben wij het gezien, is geheel voldoende om ons de *grondvesting* der kerk te verklaren. Het overige kan alleen dienen om ons te toonen, hoe slecht wij geholpen zouden zijn, zoo deze evangeliesche berigten ons ontbraken. Wenden wij ons nu van de geschiedenis van JEZUS tot die zijner *leerlingen en Apostelen*.

JEZUS had zich, gelijk bekend is, een grooteren en kleineren kring van aanhangers gevormd. Discipelen in uitgestrekteren zin heeten allen, die zijne leer gehoor gaven, die in zijn naam geloofden, en die ook na het vertrek van JEZUS van de aarde de eerste *kern* uitmaakten der Christelijke gemeente. Zoo spreekt reeds PAULUS (1 COR. 15: 6) van meer dan 500 broederen, aan wie de Heer na zijne opstanding verschenen is. In engeren zin werden de *zeventig* discipelen des Heeren genoemd, en in een' nog engeren de *twalf*, die den naam van *Apostelen* dragen. Deze twalf zijn, gelijk bekend is,

volgens de opgave des *nieuwen* Testaments (MATTH. 10: 1, MARC. 3: 16, HAND. 1: 13) SIMON, bijgenaamd CEPHAS, (PETRUS) en zijn broeder ANDREAS, ZONEN VAN JONA, verder JAKOBUS en JOHANNES, de ZONEN VAN ZEBEDEÛS, VOORTS PHILIPPUS, THOMAS, BARTHOLOMEUS, MATTHEUS, JAKOBUS de jongere, ZOON VAN ALPHEÛS, THADDEÛS (LEBBEÛS, ook JUDAS, de broeder van JAKOBUS) SIMON de Kananiëter en de ongelukkige JUDAS ISKARIOT, in wiens plaats kort na de hemelvaart van CHRISTUS, MATTHIAS werd gekozen.

Over de persoonlijkheid dezer Apostelen geeft ons het nieuwe Testament meer of min berigt, echter niet zoo veel als wij zouden wenschen. Iets omtrent hen verhalen ons de Evangelieën; iets naders weder vinden wij in het door LUKAS vervaardigde vervolg op zijn Evangelie, dat men den naam van de Handelingen der Apostelen gegeven heeft, maar dat niets minder bevat dan eene volledige geschiedenis van al de Apostelen te zamen. Slechts van eenigen verhaalt het ons meerdere bijzonderheden, anderen gaat het met stilzwijgen voorbij. Nu kan het een opmerkzamen lezer der Evangelieën niet ontgaan, dat onder de twaalf zelve weder *drie* zich bijzonder onderscheiden, namelijk PETRUS, JOHANNES en JAKOBUS, en wel de laatste meer ter wille van zijn broeder, en zoo bemerken wij ook van *deze* discipelen het meeste, terwijl de anderen meer op den achtergrond treden of slechts door enkele omstandigheden ons bekend zijn, gelijk ANDREAS, PHILIPPUS, THOMAS. — Van BARTHOLOMEUS weten wij niets naders, zoo hij niet, gelijk velen aannemen, dezelfde is als NATHANAËL; even zoo weinig wordt ons van SIMON den Kananiëter berigt.

Ook hier heeft de sage dus de berigten der Evangelisten en van de Handelingen der Apostelen of aangevuld, of waar zij geheel zwijgen, zoeken te vervangen. Deze aanvullingen mogen wij niet zoo maar van de hand wijzen; het komt er slechts op aan, de ware of ten

minste niet geheel onwaarschijnlijke sage te onderscheiden van volalagen, ongegronde verichtingen. Zoo zijn b. v. over de laatste lotgevallen van PETRUS, die ons het nieuwe Testament niet mededeelt, oude sagen bewaard gebleven, die voor het minst de moeite waard zijn te worden beschouwd en getoetst; even zoo over JOHANNES, al is het dan ook waar, dat de latere tijd niet in gebreke is gebleven, het beeld zoowel van deze als van de overige Apostelen met dergelijke apokryphe mijthen te omhangen, als het beeld van den Heer zelve.

Reeds over de twaalve gezamenlijk worden ons dingen berigt, die alle geschiedkundig bewijs missen, b. v. dat zij te zamen een gesloten gezelschap uitmaakten, dat zij te zamen de apostoliesche geloofsbelijdenis zouden hebben vervaardigd, waartoe elk der twaalf Apostelen een der twaalf artikelen leverde, dat zij de landen, waar zij zich zouden heen begeven, onder elkander door het lot verdeeld hadden, en dat zij allen ongehuwd zouden zijn gebleven. Van dit alles lezen wij in het nieuwe Testament niets; ook ontbreekt het ons daaromtrent aan voldoende berigten van elders. Van de latere levensberigten omtrent elk der Apostelen in 't bijzonder, wil ik slechts enkele mededeelen.

SIMON PETRUS, JONA'S ZOON, de visscher uit *Bethsaida*, dien JESUS van zijn net afriep, om hem tot een visscher der menschen te maken, is ons uit de Evangeliesche geschiedenis zoo bekend, dat het nauwelijks noodig is, aan de belangrijke bijzonderheden te herinneren, die daár voorkomen, en door welke hij zich aan ons ver- toont als de voortvarende, vurige man, die meestal in naam der overige discipelen het woord opvat, en ook het juiste woord vindt, waar de anderen er nog om verlegen schijnen. Zijne schoone belijdenis: » Gij zijt de CHRISTUS, de Zoon des levenden Gods" (MATTH. XVI: 16) zijn besluit, om, moedig tot in den dood, den

Heer te volgen, zijne verloochening, zijn berouw, zijne ontmoeting met den Heer aan de zee en de veelbetekenende woorden des Heeren tot hem: »SIMON, zoon van JONA, hebt gij mij lief? weid mijne schapen, mijne lammeren'' (JOH. XX: 15) hoe diep hebben zij zich van der jeugd af in ons geheugen geprent! Zijn beeld, het beeld van den man, met het schoone, mannelijke hoofd, die in den strijd met de golven de hand des Heeren aangrijpt, hoe dikwijls heeft het ons aangegrepen, als de kunst het ons voor oogen stelde! — Wij volgen het spoor zijner voetstappen nog na het heengaan van JEZUS. Hoe staat hij daar, als de door Gods Geest bezielde redenaar in aller naam op het heilig pinksterfeest (HAND. II: 14 enz.). Uit *zijn* mond het eerst vernemen wij de prediking van CHRISTUS den opgestane; wij zien hem het net uitwerpen onder de verzamelde menigte, en omtrent drie duizend zielen werden gewonnen voor het Messiasrijk. In *Judeä*, in *Samaria* verkondigt hij de leer van den opgewekte (HAND. VIII: 14 enz.) en door een goddelijk gezigt onderwezen, neemt hij, schoon de Apostel der besnijdenis, ook Heidenen in de gemeenschap op, en bepleit hunne zaak ook voor de overige Apostelen (HAND. X). Schijnt hij ook, volgens aanwijzingen in de paulinische brieven, een oogenblik weder gewankeld te hebben in zijne grondbeginselen, omtrent de handelwijze jegens de Heidenen (bij zijne optreding in *Antiochië* GAL. II: 11); zóo wankelde hij toch nimmer in zijne christelijke belijdenis in 't algemeen. Noch kerker, noch banden konden hem terughouden van de prediking des Evangelies. Zijne wonderdadige bevrijding uit de gevangenis te *Jeruzalem* (HAND. XII: 4 enz.) is het laatste, dat het boek der Handelingen ons omtrent zijne persoonlijke lotgevallen berigt. Slechts nog éénmaal verschijnt hij op de zoogenaamde apostoliesche kerkvergadering te *Jeruza-*

lem (HAND. XV: 7), om voor de vrijere beschouwing ten opzichte van de Heidenen te spreken. Van hier af echter moeten wij ons deels tot vermoedens, deels tot enkele berigten bepalen, waarvan wij partij trekken, en die wij tot één geheel moeten vereenigen, voor zoo ver het gaan kan. Zoo vinden wij terstond een punt van aanknooping in den eersten van zijne brieven in het nieuwe Testament, die uit *Babel* is geschreven, en waaruit dus tot een verblijf van den Apostel in die stad moet worden besloten, zonder dat wij echter iets naders van zijne werkzaamheid aldaar weten (1). De Christelijke overlevering, waartoe wij ons van nu af alleen moeten bepalen, laat hem in *Pontus*, *Galatië*, *Cappadocië*, het westelijk gedeelte van *Klein-Azië*, *Bethynië* en ook in *Rome* prediken. Ja zij vergenoegt er zich niet mede, dat hij eenvoudig in *Rome* gepredikt zou hebben. Zij maakt hem grondvester en *eersten bisschop* der gemeente zelve, gelijk zij hem ook bisschop van *Antiochië* maakt. Zij weet te spreken van een' redetwist van den Apostel in *Rome* met *simon den Toovenaar*, met wien hij ook de bekende ontmoeting in *Samaria* had gehad, en dien hij nu andermaal openlijk te schande maakte (HAND. VIII). Eindelijk deelt zij ons ook den dood des Apostels te *Rome* mede. Bij de vervolging onder *NERO*, waarvan wij later nog uitvoeriger zullen spreken, zou hij uit *Rome* hebben willen vlugten; maar *CHRISTUS*

---

(1) De oudere uitleggers en nu weder nieuwerb (als *THIERSCH*) willen onder *Babel*, *Rome* verstaan. — Eene zoo doellooze naamsverbloeming is echter in het prozaisch onderschrift van een brief nauwelijks denkbaar. 't Is een geheel ander geval met de Openbaring, waar *Rome* ongetwijfeld *Babel* genoemd wordt. — Wel is waar, mist het verblijf van den Apostel in het Parthiesche rijk alle verder geschiedkundig bewijs; vgl. *SCHAFF* Gesch. d. Christl. Kirche. Mercersb. 1851, p. 300, die zich ook voor *Rome* verklaart.

kwam hem onder weg tegen. PETRUS vroeg den Heer: waar hij heen wilde gaan. JEZUS antwoordde: naar *Rome*, om mij nog eens te laten kruisigen. PETRUS begreep den wenk. Hij keerde naar *Rome* terug, en liet zich kruisigen, en wel met het hoofd naar de aarde, daar hij het zich niet waardig keurde, zoo te sterven, als zijn Heer en Meester. — Wat is er waars in deze overlevering? Dit is een moeilijke vraag, die tot op den huidigen dag de geschiedschrijvers van beide belijdenissen onledig houdt.

Dat de Roomsche Kerk er belang bij heeft, PETRUS tot eersten bisschop van *Rome* en alle pausen tot zijne opvolgers te maken, ligt voor de hand. Maar men zou te ver gaan met te beweren, dat de geheele overlevering slechts ten gunste van het stelsel des Pausdoms zou zijn *uitgevonden*; zij is ouder dan dit stelsel, ja uit de eerste eeuwen afkomstig; daarom hebben ook zeer bedachtzame protestantsche geleerden (1) geene bedenking gemaakt het verblijf en den marteldood van PETRUS te *Rome* als *historiesch feit* aan te nemen, zonder daarmede het bestaan eener formele bisschoppelijke waardigheid te verbinden, en zonder daaruit al de gevolgtrekkingen te maken, die de Roomsche Stoel daaruit heeft afgeleid. Omgekeerd weder hebben zich ook zelfs in de katholieke Kerk stemmen verheven, die de geheele overlevering, zelfs die van een verblijf van PETRUS te *Rome*, op oordeelkundige gronden verwerpen of in twijfel trekken (2). Zooveel is zeker, dat noch de verspreiding des Evangelies te *Rome*, noch het latere aanzien van den Pauselijken Stoel het verblijf van PETRUS in die stad noodzakelijk vooronderstelt; het een zoowel als

---

(1) Onder hen vooral GISELER, niet zoo beslist NEANDER.

(2) Zie ELLENDORF, in het geschrift: *Is PETRUS te Rome en Bisschop der Roomsche Kerk geweest?*

het ander, kan ook langs andere wegen verklaard worden, en dus blijft het vraagstuk voor de kerkgeschiedenis onbeantwoord. Wat PETRUS volgens de bedoeling des Heeren ter grondvesting der kerk doen zou, dat heeft hij gedaan. Hij was de »Apostel der besnijdenis." Zijn naam was daarom van den beginne af aan, van groot gewigt bij de christelijke gemeenten, voornamelijk bij de joodsch-christelijke partij, en wij treffen dit *Petrinisch* Christendom, met zijn bepaald karakter en in onderscheiding van het *Paulinische*, reeds aan in de eerste tijden der kerk, zonder dat het noodig is de tegenstelling tusschen beide zoo ver te trekken, als dit van zekere zijden plaats vindt.

Minder dan PETRUS is diens broeder ANDREAS bekend. Wel treffen wij hem in de Evangelieën als een der meer vertrouwde discipelen des Heeren aan, maar in de Handelingen der Apostelen wordt van hem niet gesproken, en wij verliezen hem geheel uit het oog. — Eerst in het kleed der overlevering vinden wij hem terug. Volgens haar zou hij in *Scythië*, in *Griekenland*, later in *Klein-Azië* het Evangelie verkondigd hebben, en te *Patrae* in *Achaje* gekruisigd zijn, en wel door middel van een dwars staand kruis (✠), dat daarom nog tegenwoordig het ANDREAS-kruis heet.

Nevens de beide broeders PETRUS en ANDREAS ontmoeten wij de beide zonen van ZEBEDEÛS, JAKOBUS en JOHANNES, die JEZUS zonen des donders noemde (MARK. III: 17), en wier moeder voor hen van den Heer begeerde, dat Hij hen eens in zijn koningrijk mogt doen zitten, de een aan zijne rechter- en de ander aan zijne linkerhand; maar JEZUS wees hen op den drinkbeker des lijdens, op den doop des doods, die hem wachtte. »Doch" voegde Hij er bij »het zitten tot mijne rechter- en tot mijne linkerhand staat bij mij niet te geven, maar *het zal gegeven worden* dien het bereid is van

mijnen Vader" (MATTH. XX: 20 enz.). Aan JAKOBUS, den oudere, werd het woord letterlijk vervuld, dat hij met den doop zijns meesters gedoopt zou worden. De Handelingen der Apostelen verhalen omtrent hem, hoe hij te *Jeruzalem* op bevel van den koning HERODES AGRIPPA werd onthoofd (omstr. het jaar 43 of 44 na CHRISTUS). Te meer bevreemdend is het, dat de sage hem desniettemin als Apostel in *Spanje* doet optreden, waar zijn lijk zou begraven liggen in het beroemde pelgrimsoord *Compostella*. — In het nieuwe Testament wordt zijn beeld overschenen door dat van zijn broeder JOHANNES, den discipel, dien JEZUS liefhad, en den Evangelist. Ook hier willen wij het bekende niet herhalen. Slechts willen wij u onder de aandacht brengen, hoe de onderscheiding, die hem van de zijde des Heeren te beurt valt, eene andere is, dan die van PETRUS. PETRUS is de man der handeling, JOHANNES de man des gemoeds, der diepte van inwendig gevoel; daarom is zijne betrekking tot JEZUS meer persoonlijk, meer een liggen aan zijne borst (in zijnen schoot). *Hem* geldt niet in de eerste plaats de last om de *Kerk* te schragen, te dragen, te leiden; maar tot hem komt het woord: » ziedaar uwe moeder; » hem behoort de erfenis des *harten*. Wij zouden echter dwalen, zoo wij JOHANNES dat wekelijk en kwijnend gevoel toeschreven, dat men hem uit misvatting van zijne leer der liefde heeft toegedicht. Alles bij hem wijst op eene krachtige, vurige natuur, zelfs op eene hevigheid, die echter ongetwijfeld met de jaren en in de leerschool des H. Geestes meer en meer werd getemperd en veredeld. Zoo heeft hij ons dan op rijperen leeftijd, als JOHANNES de Evangelieschrijver, niet zoo zeer de uitwendige daden van JEZUS beschreven, en ons de redenen teruggegeven, die op het uitwendige gerigt zijn, maar veeleer heeft hij » de theoloog, » gelijk de kerk hem noemde, ons de

diepten der Godheid ontsloten, die in CHRISTUS verborgen waren.

Echter vinden wij ook hem op vroegeren leeftijd naar buiten werkzaam in de uitbreiding des Christendoms. Eerst verschijnt hij in het boek der Handelingen als medgezel van PETRUS in *Judeä* en *Samaria*, (HAND. III: 1 enz.; VIII: 14 enz.) vervolgens schijnt hij zich voor langeren tijd in *Jeruzalem* te hebben opgehouden. Waarheen hij zich van daar heeft begeven, vernemen wij niet meer door de berigten van het nieuwe Testament. Maar de oude en zeker niet geheel te verwerpen overlevering wijst hem in *Klein-Azië* een voortdurende woonplaats aan, en bepaaldelijk schijnt hij van *Efeze* uit (na den dood van PAULUS) tot grondiger vestiging van het Christendom onder hooger en zegen te hebben gewerkt. De meening, dat hij op het eiland *Patmos* de Openbaring schreef, berust op eene bepaalde aanduiding in dit merkwaardig boek zelf (1). Maar dat hij onder DOMITIANUS of een' anderen keizer van *Rome*, daarheen zou zijn verbannen geworden, berust enkel op de overlevering, zooals ook het berigt, dat hij vooraf te *Rome* in kokende olie gedompeld en ongedeerd weder daaruit gekomen zou zijn. Ook zou hij den gifbeker hebben gedronken, zonder nadeel te ondervinden. Daarop ziet de beker met de slang, als zinnebeeld van het vergif, in de afbeeldsels van dezen discipel. Volgens de eenparige getuigenis van de eerste Kerk bereikte JOHANNES een hoogen ouderdom. Hij leefde nog op het einde der eerste eeuw van onze jaartelling, en stierf waarschijnlijk te *Efeze*. Hij is geheel omgeven door een' kring van sagen, en de moeite, om er eenige oogenblikken bij stil te staan, wordt wel beloond. Zoo zou hij te *Efeze* eens in een openbaar bad

---

(1) Op. 1 9.

den scheurmaker CBRINTHUS aangetroffen, maar terstond het bad weder verlaten hebben, daar hij met een' ketter niet onder één dak wilde vertoeven, uit vrees, dat het zou instorten. — Liefelijker klinkt eene andere sage, die volkomen zijne gemoedsstemming uitdrukt, dat hij sich nog in hoogen ouderdom door zijne leerlingen in de vergaderingen der geloovigen liet dragen, om hun telkens en telkens weder het *éene* woord toe te roepen: » Kinderkens hebt elkander lief! » Ook is het bekend, hoe een laatste woord van den Heer tot hem (JOH. XXI: 22) aanleiding gaf tot het misverstand, *dat deze discipel niet zou sterven*. En werkelijk geloofden sommigen, dat hij gelijk HENOCH en ELIAS zonder te sterven ten hemel zou worden opgenomen. Volgens eene sage, die AUGUSTINUS mededeelt, heeft JOHANNES zelf zijn graf laten gereed maken, en er zich vervolgens in neêrgelegd om te sterven. Maar de meening verbreidde zich, dat hij niet werkelijk gestorven is, maar alleen slaapt. Zijn adem beweegt de aarde op zijn graf, en doet bestendig een witte soort van stof uit de diepte opstijgen. Nog tot in de 18de eeuw vond men zelfs mannen van groote geestesgaven, die eene lichamelijke wederkomst van dezen discipel verwachtten. Een schoon verhaal, dat reeds door de oudste schrijvers der Kerk als een bewijs van zijne getrouwheid in het herdersambt wordt bijgebracht, kan ik niet stilzwijgend voorbijgaan. Op een zijner apostoliesche reizen zag JOHANNES te Smyrna een jongeling, wiens edel voorkomen zijne opmerkzaamheid tot zich trok. Hij stelde dezen jongeling onder het bijzonder toezigt van den bisschop, en zette daarop zijne reis voort. Toen JOHANNES na verloop van eenigen tijd tot de gemeente terugkeerde, was zijne eerste vraag naar dezen jongeling. De bisschop antwoordde weemoedig: » hij is gestorven, » en op het verder onderzoek des Apostels, verklaart hij zich duidelijker en verhaalt,

dat de jongeling voor God gestorven was, dat hij den weg des Heeren verlaten had, en aanvoerder van eene rooversbende was geworden. Terstond verlangt de Apostel een paard, en hij rust niet vóór hij het verblijf der roovers heeft ontdekt. Hij wordt door hen gevangen genomen; » brengt mij naar uwen hoofdman » zegt hij. Toen deze JOHANNES zag, vlood hij aanstonds voor hem weg; maar JOHANNES vergeet zijn' ouderdom, loopt hem achterna en roept hem tóe: » hoe, ontvlugt gij mij, mijn kind! mij, uwen vader, mij hulpelooze en bejaarde! erbarm u mijner, mijn kind! wees niet bevreesd; nog is er hoop op uw leven; ik zal uwe zaak voor CHRISTUS bepleiten; gaarne wil ik, zoo het zija moet, mĳn leven voor u stellen, gelijk de Heer zija leven voor ons heeft gesteld. O, sta dan stil, geloof, dat CHRISTUS mij hierheen heeft gezonden.» — Eindelijk bleef de jongeling stil staan, sloeg zijne oogen beschaamd ter aarde, wierp de woeste wapenrusting van zich, gaf onder bittere tranen zija berouw te kennen, en werd door JOHANNES weder aangenomen en aan de Christelijke gemeente teruggegeven. HERDER heeft deze legende voortreffelijk bewerkt (1).

Nog slechts weinig over de andere Apostelen.

Van PHILIPPUS van *Bethsaida*, die JESUS te gelijkertijd met PETRUS en JOHANNES leerde kennen, weten wij zeer weinig. Het boek der Handelingen verhaalt ons niets van hem; volgens een zeer oud en niet zeer onaannemelijk berigt, zou hij het Evangelie in *Phrygië* hebben verspreid, en in hoogen ouderdom te *Hierapolis* zija gestorven. Niet zelden heeft men hem met den diaken

(1) Der gerejtete Jüngling in den christlichen Legenden. Sämmtliche Werke zur Literatur und Kunst, III, bl. 286. Het verhaal zelf deelt RUSEB. III, 33 mede. (Wij behoeven den lezer nauwelijks te herinneren aan het uitmuntend gedicht van TER HAAR » JOHANNES en THEAGENES).

PHILIPPUS verward, die den Ethiopischen kamerling bekeerde. BARTHOLOMËUS kennen wij slechts bij name, in dien ten minste niet, gelijk velen meenen, de in JOHANNES Evangelie voorkomende NATHANAËL, » de Israëliet in wien geen bedrog was,» tevens ook dezen naam droeg. Daarentegen weet de legende omtrent hem te verhalen, dat hij van koninklijke afkomst en de zoon van zekeren koning PTOLEMËUS was, en ook als discipel des Heeren zijn purperen kleed heeft blijven dragen. CHRISTUS zou hem voorspeld hebben, dat hij eenmaal den purperen mantel zijns ligchaams zou moeten uittrekken, en dit zou vervuld zijn, toen hij in *Armenië*, waar hij het Evangelie verkondigde, levend ontveld werd; van dáár draagt hij ook in de afbeeldingen een mes in zijn hand, en de afgetrokken huid op zijn arm.

Volgens een ander berigt zou BARTHOLOMËUS het Evangelie in *Indië* hebben verkondigd. — SIMON, de Kananiet, die ook Zeloot (ijveraar) heet, is ons evenzeer onbekend. Het is louter een vermoeden, als sommigen aannemen, dat hij dezelfde man geweest is, op wiens bruiloft JESUS zijn eerste wonder verrigtte. Later heeft men hem in *Azië* en *Afrika* een werkring aangewezen. In *Perzië* zou hij door Heidensche priesters door midden gezaagd zijn. — Dat THOMAS, die door zijn oogenblikkelijken twijfel aan de opstanding van CHRISTUS den naam van » ongeloofige» heeft verkregen, later het Evangelie in *Indië* zou hebben verspreid, is eene sage, die in de Kerk tot op dezen dag veel geloof heeft gevonden, ofschoon daaromtrent niets zekers valt te zeggen; want de zoogenaamde THOMAS-christenen in *Indië* zijn klaarblijkelijk van lateren oorsprong. Eene oudere sage maakt hem tot Evangelieprediker der Parthen.

MATTHEËUS de tollenaar, dezelfde als LEVI, de zoon van ALPHEËUS, dien JESUS uit zijn bedrijf tot zich heeft geroepen (MATTH. IX: 9 enz.), is het meest in de Kerk

bekend geworden door het Evangelie, dat zijn naam draagt. Waar hij het Christendom heeft uitgebreid, weten wij niet. De sage wijst ons op *Ethiopië*.

Tot JAKOBUS *den kleine* en THADDEÛS (JUDAS, LEBREÛS) genaderd, rijst de vraag bij ons op, of zij dezelfde personen zijn, die ons elders als *broeders van JEZUS* worden aangeduid, dan of zij van deze onderscheiden zijn. Broeders van den Heer in den *eigenlijken* zin waren zij in geen geval, doch wel zijne volle neven (1), en dus moet men wel aan den naam van broeders eene ruimere beteekenis geven (van neven), indien men niet kan besluiten; *nevens* deze Apostelen *nog eigenlijke broeders des Heeren* aan te nemen, die gelijke namen als deze dragen (MATTH. XIII: 55). Wij laten het vraagstuk, dat tot op dezen dag de geleerden bezig houdt, in het midden (2). Slechts merken wij op,

(1) In zoo verre ALPHEÛS en KLOPAS, de zwager van MARIA, als een en dezelfde persoon beschouwd worden. JOH. XIX: 25. MATTH. X: 3. (Dewijl MARC. XV: 40 enz. MARIA de moeder van JACOBUS, en elders JOH. XXIX: 25) de vrouw van KLOPAS genoemd wordt, maakt men in verband met MATTH. X: 3 hiernit op, dat de vader van JAKOBUS ALPHEÛS en KLOPAS heette. Doch daar JOH. XIX: 25 *zijner moeders zuster* zeer goed een ander kan zijn dan MARIA (zie VAN OOSTERZEE, Leven van JEZUS, I, p. 408) is het onbewezen, dat JAKOBUS een *neef* des Heeren was. — Nog minder grond bestaat er, om met den schrijver THADDEÛS een *broeder* van JAKOBUS te noemen. De eénige schijnreden hiertoe vervalt, als wij LUK. VI: 16 en MARC. I: 13^b de invoeging *de broeder* volgens het heerschend spraakgebruik des N. T. doen vervangen door *de Zoon*, (namelijk van een ons verder onbekenden JAKOBUS). In allen gevallen onderscheide men JAKOBUS den Apostel wel van JAKOBUS den *eigenlijken* broeder van JEZUS, over wien de schrijver vervolgens spreekt).

(2) Het is bekend hoe de afkeer voor de voorstelling van MARIA als moeder in den gewonen zin des woords, vele godgeleerden, vooral uit de katholieke Kerk tegen de aanneming van eigenlijke broeders van JEZUS vooringenomen maakt. Het onderzoek moet louter geschiedkundig plaats hebben, zonder leerstellige begrippen voorop te zetten. Het ligt buiten het bestek onzer taak, echter valt er veel te zeggen vóór de aanneming van *werkelijke* broeders van JEZUS. (Men

dat *die* JAKOBUS, welken de Kerk de broeder des Heeren noemt, en die ook den bijnaam van *den rechtvaardige* droeg, langen tijd bisschop te *Jeruzalem* was, en van hem is ook waarschijnlijk de brief van JAKOBUS, dien wij in onzen bijbel vinden, afkomstig. Deze JAKOBUS stierf als martelaar. Volgens JOZEPHUS werd hij op bevel van den hooge priester ANANIAS gesteenigd; volgens een ander berigt, dat wij bij de kerkgeschiedschrijvers vinden, werd hij bij eene volksbeweging door zijne vijanden op de tinne des tempels geplaatst, daar opgeëischt om te prediken, maar, toen hij JEZUS openlijk als den Heiland der wereld erkende, naar beneden geworpen, en daar hij nog teekenen van leven gaf, geheel met een vollers-stamper afgemaakt (1). — Van JUDAS THADDEÛS hebben wij reeds vermeld, dat hij, volgens de sage, naar den Toparch Abgarus van *Edessa* werd gezonden, om hem in den naam van JEZUS te genezen; wij hebben echter gezien, op welk een wankelen grond deze sage berust. Latere berigten zeggen, dat ook hij den marteldood stierf, volgens sommigen zou hij gekruisigd, volgens anderen met pijlen doodgeschoten zijn. — Van MATTHIAS eindelijk, die kort na 's Heeren hemelvaart in de plaats van JUDAS ISKARIOT door het lot verkozen werd (HAND. I: 26), weten wij evenmin iets zekers. Eerst volgens eene latere sage zou hij in *Ethiopië* het Evangelie verkondigd hebben, en daar den marteldood gestorven zijn; misschien is dit een verwarring van zijn persoon met dien van MATTHEÛS (zie boven).

Werpen wij nog eenmaal een blik op de geschiedenis

---

kan dit vraagstuk bij ons als voldoende opgelost beschouwen, door de Dissertatie van BLOK, *over de broeders en susters des Heeren*, volgens welke het als zeker is aan te nemen, dat het woord *broeder* in het N. T. nergens gelijkkluidend is met *bloedverwant* of met *neef*.)

(1) Vgl. HEGESIPPUS bij EUSEB. II, 23, en JOSEPHUS XX: 8.

der twaalf Apostelen, dan moet het, gelijk ik reeds heb opgemerkt, onze aandacht trekken, dat het boek, hetwelk den naam draagt van » de Handelingen der Apostele, » ons zoo weinig omtrent de twaalf berigt. Van anderen zwijgt het geheel, en zelfs de geschiedenis van den voornaamsten Apostel, de pilaar der gemeente, wordt slechts tot op één zeker tijdperk voortgezet. Daarentegen betreft de grootste helft des boeks de lotgevallen en de werkzaamheid van een man, die ons niet onder de twaalf wordt opgenoemd, en die toch, volgens zijne eigene betuiging, » overvloediger gearbeid heeft dan zij allen » (1 Cor. XV: 10), een man, die zich den naam en de waardigheid van een *Apostel* zonder eenigen schroom toekent, terwijl hij het bewustzijn in zich omdraagt van onmiddelijk door den Heer geroepen te zijn, en de meest afdoende bewijzen dezer roeping aan den dag legt. Het is het uitverkoren werktuig des Heeren, de Apostel der Heidenen, PAULUS, met wiens persoonlijkheid en werkzaamheid wij ons naauwkeurig bekend moeten maken, zoo wij ons de toeneming des Christendoms naar buiten in omvang en naar binnen in diepte, geschiedkundig willen verklaren.

VIJFDE VOORLEZING.

DE MOEDERKERK TE JERUZALEM EN HET EERSTE CHRISTENDOM.
HET EERSTE CHRISTELIJKE PINKSTERFEEST. — DE GEMEENSCHAP VAN GOEDEREN. — DIAKENEN EN INRICHTING DER GEMEENTE. — DE EERSTE VERVOLGINGEN. — DE EERSTE MARTELAAR STEFANUS. — PHILIPPUS. — PETRUS EN DE HEIDENEN. — PAULUS. — ZIJNE REIZEN EN LOTGEVALLEN. — HET PAULINISCHE CHRISTENDOM.

In onze beide eerste voorlezingen zijn wij door den voorhof der Heidenen en den tempel der Joden, vlugtig heengegaan; vervolgens hebben wij ons in de beide laatste bijeenkomsten het beeld des Heeren en dat zijner twaalf Apostelen voor oogen gesteld, en hebben alzoo bij den voorhof vertoefd, die ons in het inwendige heiligdom der *kerk* en hare geschiedenis voeren zal. Wij hebben intusschen deze beelden van CHRISTUS en de Apostelen slechts op zich zelf beschouwd, als heilige *standbeelden* aan den ingang des tempels, zooals zij niet alleen door de hand der geschiedenis daar zijn opgericht, maar ook zoo als zij door de christelijke phantasie zijn opgesierd, doch tevens ook misvormd, met valsche verwen gekleurd, door welig tierend onkruid omslingerd geworden.

Thans treden wij een tweeden voorhof binnen, het is die der *apostoliesche* kerk, die zich echter van zelf

voor ons weder verdeelt in twee ruimten, gelijk ze het boek der Handelingen van een gescheiden heeft, namelijk in de engere ruimte der moederkerk te *Jeruzalem* en dergenen, die van haar zijn uitgegaan, en in die der eerstelingen uit de Heidenen. En terwijl wij deze ruimten opnemen, valt ons oog weder op het beeld eens Apostels, dat niet in de rij der twaalf staat, dat tevens die beide ruimten van een scheidt of veelmeer ze onderling verbindt. Het is het beeld van den *Apostel der Heidenen*, van PAULUS. Voor wij op dit beeld het oog rigten, moeten wij echter nog een oogenblik in den eersten voorhof toeven en de *moederkerk* sedert den dag des pinksterfeestes gadeslaan. Onze eenige bron zijn hier de eerste hoofdstukken der Handelingen, die wij niet uitvoerig herhalen, maar welke wij slechts met weinige woorden, als iets bekends zullen in gedachten brengen.

Wij hebben reeds vroeger opgemerkt, dat wij het eerste christelijk *Pinksterfeest* voor het geboortefeest der christelijke kerk kunnen houden. Die wonderbare gebeurtenis behoeven wij niet nader toe te lichten. Wij houden ons alleen bezig met hetgeen de geschiedenis ons als het gevolg van dit feit doet kennen. Er wordt ons dan gezegd, hoe de drieduizend zielen, die zich na PETAUS prediking hadden laten doopen, volhardende waren in de leer der Apostelen, in de gemeenschap, in de breking des broods en in de gebeden (HAND. II: 42). Verder wordt ons berigt, hoe zij alle dingen onder elkander gemeen hadden; want » hunne goederen en have verkochten zij en verdeelden dezelve aan allen, naar dat ieder van noode had" (vs. 45). Van deze gemeenschap van goederen is ook in den nieuweren tijd weder veel gesproken geworden. Men heeft het betwijfeld, of zij ooit letterlijk bestaan heeft. Dat laatste is naar den klank der woorden van ons

berigt naauwelijks te ontkennen. Maar wij moeten niet vergeten hierbij het volgende op te merken: 1). het was slechts eene gemeenschap van goederen onder *weinnige* gelijkgezinden, die vrijwillig, uit innerlijken aandrang der liefde daartoe besloten hadden; 2). op deze gemeenschap van goederen werd niet als op een regt aanspraak gemaakt, en zij werd daarom ook niet als een *pligt* gevorderd; want als de ongelukkige ANANIAS iets van den koopprijs voor zich wilde behouden, dan werd niet dit achterhouden als zoodanig zoo geducht gestraft, maar de *leugen*, die dit achterhouden beman- telde, de *huichelarij*, die zich den schijn van onbaat- zuchtigheid wilde geven, zonder die te bezitten; en 3). deze geheele toestand, indien die ook al geheel tot stand is gekomen, duurde slechts korten tijd; want wij vinden toch spoedig daarna, dat er, gelijk overal, ook in de eerste Christen-gemeente te *Jeruzalem* armen waren, voor welke gezorgd moest worden, en voor wie zelfs eenige *Armverzorgers*, zeven diakenen, gekozen wer- den (HAND. VI). Dit brengt ons op de eerste *inrigting van de gemeente* der Christenen. Wij moeten ons die zoo eenvoudig mogelijk voorstellen. Blijkbaar sloten zich de eerste, uit de Joden geloovig gewordene Chris- tenen, aan het voorbeeld der Synagogen aan. Ja, zij hadden volstrekt de bedoeling niet, de godsdienst der Vaderen te verlaten en eene nieuwe godsdienst daar- voor aan te nemen. Zoo kunnen wij ons den overgang tot het Christendom geenszins voorstellen. De eerste Christenen uit de Joden waren en bleven in alles Jo- den, zij onderscheidden zich van hunne vorige geloofs- genooten slechts daardoor, dat zij den Messias, die deze nog *verwachtten*, als reeds *gekomen* beschouwden; dat zij *JEZUS van Nazareth*, dien deze gekruisigd had- den, werkelijk voor *den genen* hielden, die in de pro- feten was aangekondigd en door wonderen, vooral door

het wonder der opstanding bewezen was die te zijn. Zij beschouwden zich dientengevolge als de rechte Joden, als het ware volk des heils, het geestelijke *Israël*, dat den tijd des heils *begrepen* en het heil *gegrepen* had; terwijl de anderen hen als eene afvallige sekte kenmerkten, en hun den verachtelijken naam van Nazareners en Galileërs toevoegden. Natuurlijk stonden de Apostelen des Heeren, als de leiders der gemeente, bovenaan; later verschijnen ook oudsten naast hen; een ambt, dat uit de Synagoge in de Christelijke kerk werd overgebracht. Wat nu echter de vroeger vermelde diakenen betreft, zij werden door de gemeente gekozen, en wel bepaald met het doel, om de zware taak der Apostelen te verlichten, en hen inzonderheid van de zorg voor de armen te ontslaan; want » het is niet behoorlijk » zoo spraken de twaalf tot de verzamelde menigte, » dat wij het woord Gods nalaten en de tafelen dienen. Ziet dan om, broeders, naar zeven mannen uit u, die goede getuigenis hebben, vol des Heiligen Geestes en der wijsheid, welke wij mogen stellen over deze noodige zaak. Maar wij zullen volharden in het gebed, en in de bediening des woords.” — Daarmede is echter in geen deele gezegd, dat de diakenen buiten de hun toevertrouwde armverzorging ook niet voor de verdere verbreiding des Evangelies konden werkzaam zijn. Integendeel vinden wij, dat twee der zeven en wel de beide eerstgenoemden, STEPHANUS en PHILIPPUS ook naar buiten als verkondigers des heils eene belangrijke werkzaamheid hebben verrigt, ja eenen onder hen zien wij als den eersten *bloedgetuige* vallen in de vervolging der jeugdige gemeente.

Van deze vervolging moeten wij nu spreken. Zij ging eigenlijk niet, zoo als men verwachten zou, van de Farizeën, maar van de Sadduceesche sekte uit. Dit heeft zijnen goeden grond. De Sadduceën loochenden

de opstanding, en zoo keerde zich nu ook hun haat tegen hen, die haar aannamen. Reeds toen PETRUS en JOHANNES, nadat zij den lammen voor de deur des tempels genezen hadden, de prediking van CHRISTUS lieten hooren, werden zij gevangen gezet, en slechts met de bedreiging losgelaten, van voortaan niet meer van dezen naam te spreken (HAND. III en IV). Toen zij zich echter aan deze bedreiging niet stoorden, naar het grondbeginsel, dat men Gode meer gehoorzamen moet dan de menschen; toen was het juist de partij der Sadduceën, welke tot gewelddadige, hoewel dan ook vergeefsche, maatregelen overging, terwijl uit de Farizeën GAMALIËL het merkwaardige woord sprak: » Indien deze raad, of dit werk uit menschen is, zoo zal het gebroken worden. Maar indien het uit God is, zoo kunt gij dat niet breken, opdat gij niet misschien bevonden wordt tegen God te strijden » (HAND. V: 38, 39.) Bovendien vereenigde zich nu eene partij van Hellenisten, die eene eigene school in *Jeruzalem* hadden, en die in den bijbel de partij der Libertijnen, der Cyreneërs en der Alexandrijnen genoemd wordt (HAND. VI: 9). Deze zetten de volkswoede en den priesterhaat tegen STEPHANUS op, van wien gezegd werd, dat hij » wonderen en groote teekenen gedaan had onder het volk, » en dat deze tegenstanders zelfs » de wijsheid en den geest, waardoor Hij sprak, niet hadden kunnen wederstaan. » De krachtige rede van STEPHANUS is bekend, en evenzeer de wijze van zijnen dood (HAND. VII)). Vroeg eerde dus de Kerk de gedachtenis van haren *eersten martelaar*.

Reeds hier bleek het, dat het *bloed der martelaren het zaad der kerk is*. Spoedig na den dood van STEPHANUS kwam er eene groote vervolging over de gemeente te *Jeruzalem*, zoodat de geloovigen naar *Judea* en *Samaria* verstrooid werden, en deze zelfde ver-

strooijing diende tot voortplanting des Christendoms (HAND. VIII). In *Samaria* vinden wij den diaken PHILIPPUS als Evangelist voor deszelfs verbreiding werkzaam; PETRUS en JOHANNES traden later in zijne voetstappen, terwijl zij zijn werk voltooiden door handoplegging en mededeeling des Heiligen Geestes aan de geloovigen. Verder bekeerde PHILIPPUS op den weg van *Jeruzalem* naar *Gaza* dien beämbte der Ethiopische koningin van *Meroë*, dien hij verdiept in de profetiën van JEZAJA op den wagen vond, en na hem bewezen te hebben, dat JESUS de Messias is, aanstonds doopte. Hoeveel deze bekeerde kamerling zelf weder ter verbreiding des Evangelies in zijn vaderland *Ethiopië* mag bijgedragen hebben, wie kan dat bepalen? Volgens de latere legende moet hij op het eiland *Ceilon* gepredikt en den marteldood ondergaan hebben. Van PHILIPPUS echter berigten ons de Handelingen, dat de Geest des Heeren hem wegnam, en de kamerling hem niet meer gezien heeft. Hij verkondigde van nu aan in de zeesteden van *Palestina*, in *Asdod* en de omstreken de leer des heils, totdat hij zich naar *Cesareä* begaf, waar hij zijn vast verblijf vond (HAND. XXI; 8). Deze zelfde zeesteden werden ook nog door PETRUS bezocht (HAND. IX). Toen PETRUS in *Joppe* bij SIMON den lederbereider zijn intrek genomen had, werd hij door eën goddelijk gezigt onderrigt, dat de scheidsmuur tusschen Joden en niet-joden gevallen was; en in de overtuiging, dat God den persoon des menschen niet aanziet, maar in allen volke, die Hem vreest en gerechtigheid werkt Hem aangenaam is, nam hij in *Cesareä* dien romeinschen hoofdman CORNELIUS, eenen proselyt der poorte, in de gemeenschap der Christenen op door den heiligen Doop, dien hij hem toediende. Met hem werden nog anderen gedoopt, nadat de Heilige Geest over hen gekomen was, en gelijksoortige wonderen als op den pinksterdag

in hen gewerkt had (HAND. X). Spoedig daarop brak onder HERODES AGRIPPA de vervolging over de gemaenten van *Judeä* los, in welke JACOBUS de oudere door het zwaard viel, PETRUS echter door een wonder gered werd (HAND. XII). Niet lang daarna boette HERODES voor zijne gruweldaden. » Een engel des Heeren, » heet het, » sloeg hem, omdat hij Gode de eer niet gaf. » Bij de openbare kampspelen, die hij te *Cesareä* had doen houden, en waarbij hij zich als eenen God had laten huldigen, overviel hem eene vreeselijke ziekte, die den plotselingen dood ten gevolge had. Omtrent dezen tijd ongeveer hield *Jeruzalem* op de vaste verblijfplaats der Apostelen te zijn, en JACOBUS de regtvaardige of de broeder des Heeren trad met apostoliesch aanzien aan het hoofd der gemeente.

En nu mogen wij onze blikken rigten op den man, die het Evangelie, ver over de grenzen van *Palestina* heen, regt eigenlijk in de *wereld* invoerde, en alzoo een begin maakte met de *christelijke zending* onder de Heidenen. Bij de steeniging van STEFANUS ontmoeten wij eenen jongeling genaamd SAULUS, aan wiens voeten de kleederen der getuigen werden neergelegd, en van wien wordt gezegd: » hij had mede een welgevallen aan zijnen (STEFANUS) dood. » Deze jongeling was, voor zover ons zijne geschiedenis bekend is, te *Tarzen* in *Cilicië* geboren, en had het romeinsche burgerregt. In *Jeruzalem* had hij zich onder GAMALIËL gevormd en was de sekte der Farizeën toegedaan. De gematigde grondstellingen, die GAMALIËL in het Sanhedrin uitsprak, waren niet op den leerling overgegaan. Integendeel, hij blaasde, gelijk er gezegd wordt, dreiging en moord tegen de discipelen des Heeren, en nadat hij reeds aan de vervolging der Christenen te *Jeruzalem* mede deel genomen, en mannen en vrouwen in de gevangenis geleverd had, verzocht hij den hoogepriester om brieven

aan de oversten der Synagogen van *Damaskus*, om van dezen verdere volmagt tot het vervolgen der daar wonende Christenen te verkrijgen. Op den weg derwaarts had de wonderbare, u allen bekende verschijning plaats, (HAND. IX: 1, vv.) die eene volslagen omkeering bij hem ten gevolge had. In *Damaskus* werd hij door een der aldaar woonachtige discipelen ANANIAS, van de blindheid genezen, met welke hij was geslagen geworden; de handen werden hem opgelegd, hij ontving den doop, en van nu aan verkondigde hij tot algemeene verwondering CHRISTUS als den Zoon Gods. Volgens eene aanwijzing in zijnen brief aan de Galaten (I: 17) ging PAULUS van daar naar *Arabië*, waar hij zich gedurende langen tijd ophield. De Handelingen spreken van dit verblijf in *Arabië* niet; maar zeker maakte zich PAULUS dezen tijd ten nutte, om de krachtige indrukken van *Damaskus* in zich te laten werken en zich tot het werk toe te rusten, dat hem weldra zou toevertrouwd worden. — Daarop keerde hij weder naar *Damaskus*, en ontkwam de strikken der Joden door eene tijdige vlugt. Hij verscheen te *Jeruzalem*, waar hem BARNABAS bij de Apostelen PETRUS en JACOBUS inleidde. Van *Tarzen*, waarheen hij zich voor eenigen tijd teruggetrokken had, ging hij vervolgens met BARNABAS naar *Antiochië*, de hoofdstad van *Syrië*. Hier had zich reeds eene christelijke gemeente gevormd (HAND. XI), die wij in zekeren zin als de moederkerk der *Christenen uit de Heidenen* beschouwen kunnen; want terwijl de Christenen te *Jeruzalem* nog altijd den naam van Joden droegen, zoo kwam hier voor het eerst de benaming *Christianen* (Christenen) in gebruik. Waarschijnlijk gaven de Heidenen hun dien naam. Zij zelve noemden zich broeders of geloovigen. Dit zelfde *Antiochië* werd nu ook het uitgangspunt der zendingstreken van den Apostel. Hem van stap tot stap op deze reizen te

volgen, zou ons te ver afleiden. Wij vergenoegen ons met een overzicht.

De eerste reis, in gezelschap van BARNABAS en voor een tijd ook van JOHANNES MARKUS, ging door *Cyprus*, *Pamphilië*, *Pisidië*, *Lycaonië*. Op deze reis, niet zooals gewoonlijk aangenomen wordt, van het oogenblik zijner bekeering af, voert de Apostel, die tot nu toe SAULUS was genaamd, den romeinschen naam van PAULUS (vgl. HAND. XIII: 9). Te *Perge* in *Pamphilië* had zich JOHANNES MARKUS van zijne medereizigers gescheiden en was naar *Jeruzalem* teruggekeerd. PAULUS en BARNABAS echter predikten in de steden *Antiochië*, *Pisidië*, *Iconië*, *Lystre* en *Derbe*. — In *Antiochië* verwekten de Joden oproer tegen hen. Hetzelfde wedervoer hen te *Iconië*. Te *Lystre*, waar zij eenen kreupelen genezen hadden, werden zij daarentegen voor goden, BARNABAS voor JUPITER, PAULUS voor MERKURIUS gehouden. Maar weldra sloeg deze vergoding, die de Apostelen wijselijk van de hand wezen, in vervolging over. PAULUS werd gesteenigd en voor dood buiten de stad gesleept. Van *Derbe* namen zij de terugreis aan, en in *Syriësch Antiochië* gekomen zijnde, verzamelden zij de gemeente en verkondigden, hoeveel God door hen verrigt, en hoe Hij den Heidenen de deur des geloofs geöpend had. — Tot dus verre de eerste zendingsreis (HAND. XIII: en XIV). Dra na hunne aankomst ontstond er geschil in de gemeente. Er waren Christenen uit de Joden aangekomen, die van de Christenen uit de Heidenen verlangden, dat ook zij zich door de besnijdenis in het Jodendom zouden laten opnemen, zoo zij aan de zaligheden des Christendoms deel wilden hebben. Zoo werden dan PAULUS en BARNABAS naar *Jeruzalem* gezonden tot de Apostelen en oudsten, om dezen twist te beslechten. Men heeft deze zamenkomst de *Apostoliesche kerkvergadering* genoemd; waarbij men echter niet aan het vormelijke mag

denken, dat de latere kerkvergaderingen kenmerkten. Het was veeleer een broederlijke zamenspreking, waarop dan ook werkelijk de tweespalt vereffend werd en wel ten gunste der Christenen uit de Heidenen. » Het heeft, — zoo heet het — den Heiligen Geest en ons goed gedacht, ulieden geen meerderen last op te leggen dan deze noodzakelijke dingen. Namelijk, dat gij u onthoudt van hetgeen den afgoden geöfferd is, en van bloed, en van het verstikte, en van hoererij; van welke dingen indien gij u zelve wacht zoo zult gij weldoen.” (HAND. XV: 28, 29). Dit besluit werd door PAULUS en BARNABAS en door twee hun toegevoegde afgezanten van *Jeruzalem* naar *Antiochië* gebracht en daar zelfs met groote ingenomenheid ontvangen.

Toen deze tusschenbeide komende omstandigheden afgedaan waren aanvaardden PAULUS en BARNABAS hunne *tweede zendingsreis* onder de Heidenen; doch reeds bij den aanvang der reis scheidden beide van elkander, daar BARNABAS er op stond, JOHANNES MARKUS mede te nemen, PAULUS echter dit niet wilde toegeven. Zoo gingen dan BARNABAS en MARKUS naar *Cyprus*. PAULUS echter verkoos SILAS, eenen der mannen, die hem van *Jeruzalem* naar *Antiochië* vergezeld hadden, tot zijn reisgenoot. Zij bezochten eerst de gemeenten van *Klein-Azië*, en in *Lystre* namen zij nog TIMOTHEÛS in hun gezelschap op, die in *Lycaonië* geboren, de zoon was van een griekschen vader en van eene joodsche moeder, door wie hij van der jeugd af in de heilige Schriften des Ouden Testaments was onderwezen geworden. Spoedig daarop voegde zich waarschijnlijk ook nog LUKAS, de schrijver van het Evangelie en van de Handelingen, bij hen (1). Zij doorreisden *Phrygië* en *Galatië*, en gin-

---

(1) Men besluit dit uit het opmerkelijk verschijnsel, dat LUKAS in zijne Handelingen van KAP. XVI, vs. 10 af in den eersten persoon meervoud spreekt, terwijl hij vroeger den derden persoon gebruikt.

gen door een goddelijk droomgezicht vermaand van *Troas* naar *Macedonië*, dus naar *Europa* over. Daar grondde PAULUS onder velerlei strijd, de gemeenten te *Philippi*, te *Thessalonika*, te *Bereä*. In *Philippi* begaf hij zich allereerst naar de synagoge der Joden, die aan de rivier *Strijmon* voor de stad lag; daar won hij de purperverkoopster LYDIA, in wier huis hij zijn intrek nam. De genezing eener bezetene slavin, welke de baatzuchtige bedoelingen harer meesters schade toebragt, verwekte eenen oploop, ten gevolge waarvan PAULUS en SILAS gegeeseld en in de gevangenis geworpen werden. Maar deze zelfde gevangenis werd de aanleiding tot eene nieuwe bekeering, tot die des stokbewaarders, die ontsteld van de aardbeving, welke de ketenen der gevangenen losmaakte, hun de vraag deed: » Lieve Heeren wat moet ik doen om zalig te worden?» waarop hem geantwoord werd: » geloof in den Heere JESUS CHRISTUS, en gij zult zalig worden, gij en uw huis.» — Ook te *Thessalonika*, waar de Apostelen in het huis van eenen zekeren JASON hun verblijf hielden en ook in de Synagoge predikten, werden de Joden oproerig tegen hen. De ijverigsten onder dezen vervolgden hen zelfs tot in *Bereä*, waar zij vriendelijke opname hadden gevonden, en zochten ook daar het volk tegen hen op te winden. PAULUS ging echter naar *Athene*, terwijl hij SILAS en TIMOTHEÛS achterliet. Daar zien wij hem dan in den zetel der oude grieksche wijsheid rondwandelen te midden der afgodsbeelden met een weemoedig gevoel des harten. Daar is het niet de volksmassa allereerst, maar daar zijn het de beschaafden, de Epicuristen en Stoïcynen, die met de hoonende vraag bij de hand zijn: » wat wil toch deze klapper zeggen.» — Daar hooren wij hem op den *Areopagus* den nieuwsgierigen Atheners het groote nieuws van het heil in CHRISTUS verkondigen. Daar is hij den Grieken een

Griek geworden, opdat hij allen winnen zoude. Aan den altaar van den onbekenden God, die onder de altaren der stad zijne aandacht tot zich getrokken had, knoopt hij wijselijk de leer van *dien* God, dien zij allen niet kennende dienen, die de wereld en wat daarin is gemaakt heeft, dien zij allen zoeken of zij hem ook vinden mogten, hoewel hij niet ver is van een iegelijk van ons. Daar beroept hij zich — niet op de profeten des Ouden Verbonds, als in de scholen der Joden — daar roept hij een' hunner profeten en hunner dichters ten getuige op met de woorden: » in hem leven, bewegen wij ons en zijn wij" en » wij zijn van Gods geslacht." Dat wekte de opmerkzaamheid. Maar toen hij vervolgens overging tot het naderend oordeel en de opstanding der dooden, toen ontwaakte weder de oude spot; zij wilden *verder niet* hooren, en PAULUS ging van hen: » doch" heet het » sommige mannen hingen hem aan, en geloofden, onder welke was ook DIONYSIUS de Areopagiet, en eene vrouw, met name DAMARIS, en anderen met hen. (HAND. XVII). Van dezen DIONYSIUS, den Areopagiet meldt ons de Heilige Schrift niets meer. Volgens EUSEBIUS stond hij als bisschop aan het hoofd der Atheensche gemeente. Reeds dit riekt naar verdichting. Maar nog verder heeft de dichtende Sage zich van den persoon van DIONYSIUS meester gemaakt, daar zij hem tot Apostel der Galliërs en tot beschermheilige van *Parijs* gemaakt, en hem schriften van mystieken inhoud, die eerst in de 6de eeuw vervaardigd zijn, toegeschreven heeft. — Van *Athene* ging PAULUS naar *Corinthe*; van den zetel der oude grieksche wijsheid naar den zetel des rijkdoms, der brasserij en der weelde. Daar vond hij een landsman, den Jood AQUILA uit *Pontus*, die met zijne vrouw FRISCILLA, in de vroeger vermelde vervolging der Joden onder CLAUDIUS, uit *Rome* en *Italië* waren verdreven geworden. Hij vond in hem

tevens iemand, die hetzelfde handwerk als hij dreef, (beiden waren tentemakers), en woonde bij hem in. Ook hier sloot hij zich allereerst aan de Synagoge aan, welker overste CRISPUS door hem gewonnen werd. De overige Joden echter vergolden hem zijne prediking van CHRISTUS met lastering; en hij trok zich terug in het huis van JUSTUS, een Christen uit de Heidenen. Een jaar en zes maanden (naar de opgave der Handelingen) vertoefde PAULUS te *Corinthe*. Doch het is waarschijnlijk, dat hij van daar uit, ook kleinere reizen in de omstreken gedaan heeft, van welke in de Handelingen niet gesproken wordt. Onder den Stadhouder GALLIO verwekten de Joden een opstand tegen hem; maar omdat de Stadhouder als wereldlijk beëmbte standvastig weigerde zich in geschillen omtrent de godsdienst te mengen (weder een voorbeeld van de onverschilligheid der Heidenen), konden zij niets uitrigten. Later verliet PAULUS vrijwillig zijne Corinthers en kwam te *Efeze*, eene om hare dienst van ARTEMIS en om haren wereldhandel merkwaardige stad. Hij hield er zich ditmaal niet op, maar omdat hij op het feest te *Jeruzalem* zijn wilde, verhaastte hij zijne reis, en keerde over *Cesareä* en *Jeruzalem* naar *Antiochië* terug (HAND. XVIII: 22).

Deze tweede der door de Handelingen vermelde reizen is de gewigtigste des Apostels, zoowel wat den omvang zijner Apostoliesche werkzaamheid als de grondvesting van nieuwe gemeenten betreft. — De derde reis, van welke de Handelingen ons berigt geven (HAND. XVIII: 23, XXI: 5) was hoofdzakelijk een bezoekreis; want de Apostel doorreisde *Galatië* en *Phrygië* en versterkte de discipelen. Of hij ook de gemeente van *Colosse* in *Phrygië* bezocht heeft, kan niet met zekerheid uitgemaakt worden; zooals ook in het algemeen het reisberigt der Handelingen meer gapingen heeft, die wij deels door gissing, deels door wenken uit de pauli-

nische brieven moeten aanvullen. De Handelingen voeren na dat verblijf in *Galatië* en *Phrygië* PAULUS weder naar *Efeze*, alwaar middelerwijl een Alexandrijnsche Jood APOLLOS het Christendom verkondigd had, » een welsprekend man, magtig zijnde in de Schriften.” Hij schijnt echter toch maar een onvolkomen onderrigt van het Christendom ontvangen en weder gegeven te hebben; want toen PAULUS te *Efeze* kwam (terzelfder tijd dat APOLLOS naar *Corinthe* gereisd was) vond hij er wel Christelijke discipelen, maar toen hij hen vraagde: » hebt gij den Heiligen Geest ontvangen?” antwoorden zij hem: » wij hebben zelfs niet gehoord, of er een Heilige Geest is.” Het bleek nu, dat zij slechts den doop van JOHANNES ontvangen hadden. Eerst nu ontvingen zij den Christelijken doop en door handoplegging den Heiligen Geest, en met Hem de gave der vreemde talen en der profetie. Wij zullen op deze geestesgaven later terug komen.

Drie maanden lang leerde nu PAULUS in de Synagoge van *Efeze*. Toen echter trok hij zich wegens de verharding der Joden in de school van een' zekeren TYRANUS terug, waar hij nog twee jaren toefde. Van den goeden uitslag zijner prediking wordt ons medegedeeld, hoe diegenen, welke valsche bezweeringskunsten dreven, wijken moesten, en hoe zelfs de magische boeken, die soortgelijke bezweeringsformulen inhielden, openlijk verbrand werden. » *Alzoo wies het Woord des Heeren met magt, en nam de overhand,*” (HAND. XIX: 20). Kort daarop ondernam PAULUS van *Efeze* uit, eene nieuwe reis, welker omvang ons niet nauwkeurig is opgegeven. » Hij nam voor in den geest, heet het, *Macedonië* en *Achaje* doorgestaan hebbende, naar *Jeruzalem* te reizen, zeggende: nadat ik aldaar zal geweest zijn, moet ik ook *Rome* zien. » Intusschen zond hij TIMOTHEÛS en ERASTUS naar *Macedonië*, terwijl hij zelf eenigen

tijd in *Klein-Azië* bleef. Middelerwijl had er te *Efeze* een oloop plaats. Gelijk bekend is was *Efeze* de hoofdzetel der dienst van *ARTÉMIS* (*DIANA*). De prachtvolle tempel, dien *HEROSTRATUS* in den nacht, waarin *ALEXANDER* de Grootte geboren werd, had afgebrand, om zich eene treurige vermaardheid te verwerven, was door de Ionische steden gezamenlijk weder schooner dan te voren opgebouwd, en behoorde tot de wonderen der oude wereld. En zoo hadden dan ook de arbeiders in goud en zilver eene ruime verdienste van het vervaardigen der kleine *DIANA*beelden, die aan de vereerders der Godheid verkocht en op reis als amuletten gebruikt werden. Men geloofde immers dat het beeld, der godin uit den hemel was gevallen, dat het van de vroegste tijden geene verandering ondergaan hebbende, steeds haar waar beeld gebleven was! Op eens hield nu de verdienste dezer zilversmids op. met het vervallen geloof aan de oude godheid en hare wonderkrachten. Vandaar het oproer, aan welks hoofd zich een zekere *DEMETRIUS* geplaatst had, en het zinloos geroep van het gepeupel: » groot is de *DIANA* der *Efezeren*." Tijdens dit oproer vinden wij *PAULUS* weder in *Efeze*. De discipelen lieten hem niet toe, dat hij zich onder de opgewonden menigte begaf, waar door reeds eenige zijner mede-arbeiders gegrepen en mishandeld waren geworden. Het oproer werd door de gevatheid van den *Efezischen* rentmeester gestild. *PAULUS* zelf echter vertrok en ging weder naar *Macedonië* en *Griekenland*, waar hij zich drie maanden ophield. Te *Philippi* ging hij scheep naar *Troas* en kwam over *Assus*, *Mitylene*, *Chios*, langs *Samos* te *Milete*. Derwaarts riep hij de *oudsten* van *Efeze* en nam van hen afscheid in eene hartelijke toespraak, bad met hen en werd onder tranen en zegenwenschen vaarwel gezegd (*HAND. XX: 17, 38*).

Zonder verder oponthoud stevende hij nu naar *Palestina*. Te *Cesareä* bleef hij eenige dagen bij den evangelist en diaken PHILIPPUS, en ten zijnen huize was het, dat een profeet AGABUS tot hem kwam en hem met teekenen aankondigde, dat hij te *Jeruzalem* zou gebonden en in der Heidenen handen overgeleverd worden (HAND. XXI: 10, 11). Te vergeefs trachtten zijne reisgenooten hem van de reis naar *Jeruzalem* af te brengen. De trouwe discipel verklaarde bereid te zijn, zich niet slechts te laten binden, maar ook te sterven voor den naam zijns Heeren. — Te *Jeruzalem* werd hij door de Christenbroeders wèl ontvangen. Maar spoedig ontwaakte de haat der Joden tegen hem. Hij werd beschuldigd Heidenen in den tempel gebragt en dezen ontwijd te hebben. Hij zelf werd in den tempel gegrepen en onder een oproer in de romeinsche legerplaats, de hoofdwacht van den Burgt, gevoerd. Reeds wilde hem de hoofdman laten geeselen, toen PAULUS zich op zijn romeinsch burgerregt beriep, en met het oog daarop vrijgelaten, en voor den hoogepriester in het verhoor gesteld werd. Hier werden het de Farizeën en Sadduceën oneens over hem, van wege de leer der opstanding. Een aantal Joden echter legde eene gelofte af, noch te eten, noch te drinken, voor zij PAULUS gedood hadden. Toen de romeinsche hoofdman van dit complot kennis kreeg, zond hij hem onder sterke bedekking naar *Cesareä* tot den Stadhouder, voor wien hij ook meerdere verhoo- ren onderging. Twee jaren verliepen, zonder dat iets beslist werd. Toen eindelijk beriep zich PAULUS onder den opvolger van FELIX, PONTIUS FESTUS, op den romeinschen keizer, als den hoogsten wereldlijken regter. Nadat hij nog voor HERODES AGRIPPA II en diens zuster BERNICE, die FESTUS waren komen bezoeken, een heerlijk getuigenis afgelegd en AGRIPPA bijna bewogen had, een Christen te worden, werd hij naar *Rome* overgebragt. Zijne mede-

arbeiders, waarbij zich ook nog ARISTARCHUS van *Macedonië* voegde, waren ook hier met hem. Zij mogten zich in eene vriendelijke behandeling van den scheepskapitein verheugen. Op de vaart verhief zich een storm, die hen op het eiland *Malta* wierp. Op een Alexandrijnsch schip werd de reis naar *Rome* volbragt. Reeds te *Puteoli* vonden PAULUS en zijne medearbeiders christen broeders, bij welke zij zeven dagen vertoefden. Sommigen der Christenen van *Rome* kwamen hem tot de markt van APPIUS en de drie Tabernen tegemoet. — Te *Rome* zelve werd PAULUS aan den romeinschen hoofdman overgegeven; onder toezigt van een soldaat mocht hij overigens vrij uitgaan, en ook met zijne landslieden en geloofsgenooten verkeerden. Slechts drie dagen na zijne aankomst riep hij daarom ook de voornaamsten der Joden tot zich, om hen zijne verhouding tot het Jodendom duidelijk uit één te zetten. Eenigen gaven hem geloof, anderen niet. Twee jaren bleef PAULUS in zijne gevangenis op eigene kosten, en predikte het koningrijk Gods, en leerde van den Heere JEZUS CHRISTUS met alle vrijmoedigheid, onverhinderd (Vgl. HAND. XXI—XXVIII).

Met deze woorden sluiten de Handelingen hare berichten. Te vergeefs zoeken wij daarin verdere mededeelingen over dezen grooten Apostel en zijne laatste lotgevallen. Was het dezelfde gevangenschap te *Rome*, waaruit hij slechts door den dood, den marteldood, bevrijd werd? Of werd hij, gelijk in de oudheid reeds door velen werd aangenomen (1), weder vrij gelaten en

---

(1) EUSEB. H. E. II, 22. Tegen het gevoelen van zulk eene tweede gevangenschap hebben zich in den nieuweren tijd de meeste stemmen der geleerden verklaard. Zeker zou het over veel zwaarigheden heen helpen, indien die tweede gevangenschap gestaafd ware; doch deze kunnen des noods ook op andere wijze opgelost worden. Wij mogen het niet vergeten, dat de Handelingen bij al hare uitvoerigheid en levendige aanschouwelijkheid, waarmede zij kleinere

werkte hij nog een tijd lang als Apostel voor het rijk des Heeren in verschillende streken, met name ook in *Spanje*, totdat hij eindelijk in eene tweede gevangenschap geraakte, waarop zijne ter dood veroordeeling volgde? Dat zijn vragen, die tot op den huidigen dag de geleerdste onderzoekers bezig houden, en ook verschillend zijn beantwoord geworden. Zooveel is zeker (ofschoon ons de dood van der Heidenen Apostel niet in den Bijbel zelf vermeld, maar wel als nabij gesteld wordt), *dat hij zijn geloof te Rome met den dood verzegeld heeft*. Al naar dat men het een of ander gevoelen aanneemt, valt het sterfjaar van PAULUS of in het jaar 64, toen de groote vervolging der Christenen onder NERO uitbrak, of, indien men eene tweede gevangenschap stelt, in het jaar 67 — in elk geval nog onder de regering van dezen keizer.

Het is opmerkelijk, dat het leven van dezen Apostel veel minder met legenden opgesierd is, dan dat van eenen PETERS, JOHANNES en anderen, ja, dan het leven van JEZUS zelf. Zou daartoe minder aanleiding geweest zijn, omdat de bijbel juist van hem en van zijne werkzaamheid ons een meer uitgewerkt, aanschouwelijk beeld geeft, dan van alle overigen? — Van *éene* Sage heb ik reeds vroeger gesproken, van die, welke berigt, dat PAULUS met SENEGA, den leermeester van NERO, briefwisseling zou gehouden hebben. Maar de nog voorhanden zijnde

---

trekken berigten, zeer onvolledig in hare mededeelingen zijn. Zoo, om slechts een voorbeeld aan te voeren, wordt ons de leerling en helper van PAULUS, TITUS, dien de Apostel naar *Creta* zond en aan wien — gelijk bekend is — een der brieven van het Nieuwe Testament is gerigt, niet eenmaal genoemd. Men is dus altijd genoodsaakt aan te vullen, en de vraag is slechts, hoe het op de eenvoudigste wijze kan geschieden. Verschillende wegen zijn reeds ingeslagen en weder opgegeven geworden; en indien ook al het onderzoek nog tot geen resultaat hebbe geleid, zoo heeft het toch reeds veel opgehelderd en tot verdere nasporingen opgewekt.

latijnsche brieven, die dit bewijzen moeten, zijn *van diën aard*, dat men hun de verdichting van verre aanziet.

Vertoeven wij nog een oogenblik bij de persoonlijkheid en het karakter van PAULUS in het algemeen en bij zijne eigenaardige opvatting des Christendoms. Wij hebben hem als een leerling van GAMALIËL doen kennen, en ofschoon hij daarbij een handwerk uitoefende, zoo was hij toch een geleerde van zijnen tijd, en onderscheidde zich daardoor bepaaldelijk van de Apostelen, die tijdens JEZUS omwanding door Hem zelve verkoren werden. Men moet zich echter geene te groote voorstelling van PAULUS geleerdheid maken. Dikwerf is de vraag *ter sprake gebragt*, of hij klassiek gevormd, of hij in de grieksche en romeinsche letterkunde bedreven was? Men heeft dit willen besluiten uit de aanhalingen van grieksche dichters, die in zijne redenen en geschriften voorkomen. Maar zulke losse gezegden konden hem bekend zijn, zonder dat hij de schrijvers behoefde gelezen te hebben. Zijn grieksche stijl doet niet aan eene nauwkeurige bekendheid met de klassieken denken (1). Zoo wordt dan zijne geleerdheid tot de fariseesch-joodsche schriftgeleerdheid beperkt. Daarin echter toont hij door en door ervaren te wezen, en de wijze, waarop hij het oude Testament uitlegt, beantwoord volkomen aan *deze* eigenaardige vorming. Hij is met de Schrift des ouden Testaments geheel bekend, en evenzoo verstaat hij de kunst der bewijsvoering, de dialektiek, waarvan hij de meest sprekende bewijzen in zijne schriften geeft. Zooveel over den natuurlijken mensch, den jood SAULUS met zijnen ijver voor de wet. Wat hij echter als

---

(1) In den nieuweren tijd heeft desniettemin *Thiersch* weder eene strengere klassieke vorming bij den Apostel ondersteld; vgl. zijn »Kirche im apost. Zeitalter,» S. 112, 113, een boek, dat in het algemeen over de vroegste geschiedenis der kerk vele nieuwe gezichtpunten aanbiedt, die kalm en onpartijdig verdienen overwogen te worden.

PAULUS was, dat was hij, zooals hij zelf betuigt, noch door eigen talent, noch door eigene studie geworden, dat was hij geworden door Gods genade (1 cor. XV: 10), die zich magtig aan hem betoond, die uit hem een geheel ander mensch gemaakt had, dan hij te voren was, en aan welke hij van nu aan genoeg had, dewijl hij wel gevoelde, dat zij in den zwakken magtig is.

Dit brengt ons tot zijne bekeering en hare vruchten. De wonderbare gebeurtenis zelve op eenigerlei wijze natuurlijk te willen verklaren, kan in ons niet opkomen. Wel echter achten wij ons geroepen, de innerlijke voorbereiding in de ziel van den man, zoo veel mogelijk aanschouwelijk voor oogen te stellen. De bekeering maakt voorzeker op ons den indruk eener plotselinge omkeering. Dezelfde man, die nog zoo even blaast tegen de Christenen, valt op hetzelfde oogenblik bewusteloos ter aarde, en moet zich door een bovennatuurlijk licht verblind, naar *Damaskus* laten brengen, en wordt daar na weinige dagen, voor een uitverkoren werktuig des Heeren verklaard. Maar wat zóó eensklaps naar het uitwendige voorvalt, dat heeft toch wel zijne stille voorbereiding gehad in de ziel des Apostels. Wie kent niet het zielkundig geheim, waarnaar wij met den grootsten haat der ziel ons keeren, tegen hetgeen wij reeds begonnen hebben in stilte lief te hebben, en dat wij toch met geweld trachten ten onder te houden! Zeker waren reeds hier en daar gevoelens in PAULUS ziel opgewekt, die hem in stilte toefluisterden, wat die stem hem luide toeriep: » SAUL, wat vervolgt gij mij? » Onbetwistbaar had de standvastige dood van STEPHANUS eenen krachtigen indruk op hem gemaakt, toen hij de kleederen des veroordeelden bewaarde. Wat op den weg naar *Damaskus* in hem werkzaam was, meldt ons de geschiedenis niet, maar het bleef Dien niet verborgen, die juist dit oogenblik uitkoos, om het tot beslissing te

brengeu. Met *één* woord zoo wonderbaar de bekeering is (en elke bekeering is een goddelijk wonder in hare soort) zoo min mogen wij haar magisch, d. i. tooverachtig, enkel als uitwendig voorval en zonder *inwendigen*, zielkundigen zamenhang denken. En zoo min als deze bekeering op *eens* was tot stand gebragt, evenzoo min was zij op *eens* voltooid. Reeds de eerste dagen in *Damaskus*, toen het licht der oogen hem ontnomen was, waren gewis voor den hard beproefden gezegende dagen van stil nadenken, van gebed, van inkeer tot zich zelveu en tot God. Rekenen wij daartoe nog het langer verblijf in *Arabië*, dat ons PAULUS zelf vermeldt, dan was ook dit een heerlijke tijd ter inwendige bevestiging en ter voorbereiding voor zijne heilige en gewigtige roeping.

Met de vraag over de bekeering hangt die over zijn onderrigt in het Christendom en over zijne roeping tot Apostel naauw te zamen. Zijne roeping tot Apostel brengt hij toch zoo wel als zijne bekeering tot eene daad der goddelijke genade terug. Hij herhaalt het meermalen, dat hij niet door menschen uitverkoren, ook niet door de overige Apostelen onderwezen is geworden, maar dat hij zijn onderrigt van den Heer zelf ontvangen heeft, en ook door *Hem*, en niet door menschen, tot Apostel is geroepen geworden. Hij doet dit met zulk een *vastheid van overtuiging* dat wij niet anders kunnen, dan deze uitspraak *geloof geven*. Over het hoe? vernemen wij zeker niets. Maar de gansche leer van den man moet zelf ons den indruk geven, dat wat hij spreekt niet de vrucht is van eene door inspanning verkregene aaneenschakeling van denkbeelden, nog minder de bloote afdruk van hetgeen anderen hem hebben medegedeeld, maar geheel en al van een onmiddelijk aanschouwen en aangrijpen der waarheid, zoo als zij hem door den Heer en zijnen Geest

is geöpenbaard geworden. Met dit onbestreden feit moet zich de geschiedenis te vreden stellen. — En nu deze prediking van PAULUS zelve! Welk eene kracht en verzekerdheid! Welk eene vastheid van overtuiging! Het is niet de bloote verkondiging der door de geschiedenis gestaafde feiten, die wij hier aantreffen; alles draagt het kenmerk, dat hij, wat hij verkondigt, zelf doorleefd, dat hij het zelf ervaren heeft. Overal stelt zich de Apostel aan ons voor als dengenen, aan wien de genade Gods in CHRISTUS persoonlijk gearheid, persoonlijk zich verheerlijkt, aan wien zij zich als in den zwakken magtig betoond heeft. Zoo reeds JOHANNES deze *inwendige* werkingen des Christendoms in de ziel der geloovigen doet uitkomen, zoo zijne ziel als 't ware de heldere spiegel is des lichts, dat in de wereld gekomen is, om alle menschen te verlichten, zoo geeft ons PAULUS daarvan niet slechts eenvoudig de afspiegeling terug, hij voert ons ook in den kamp der wederkeerig vijandige magten, in den strijd der gedachten, die elkander onderling beschuldigen en ontschuldigen; bij hem komt de zonden uitdelgende, de van den vloek der wet verlossende, de den mensch tot de ware vrijheid der kinderen Gods voerende magt des Evangelies het helderst aan het licht. De regtvaardiging des zondaars voor God door het levende geloof in den Zoon Gods en zijn voor ons gebragt offer, dat is de eigenlijke grondstelling der Paulinische leer, dat haar eigenaardige stempel.

Men heeft gevraagd of dit *Paulinisch* Christendom niet een ander is, dan hetgeen ons JEZUS CHRISTUS en zijne eerste Apostelen gebragt hebben? De een heeft gezegd, dat PAULUS de eenvoudige leer van JEZUS heeft verkeerd in eene rabbijnsche godgeleerdheid, en dat hij alzoo zekere dogmatische voorstellingen in het Christendom heeft ingebragt, die tot de eenvoudige op het

practische gerigte leerwijze van JEZUS stonden, als de godgeleerdheid tot de godsdienst in het algemeen. Wat dezen als een nadeel van de Paulinische leer aanmerkten, dat hebben anderen als een voordeel geroemd, doordien zij zeiden, dat eerst PAULUS van het Christendom iets *gemaakt* heeft; hij eerst zou de eenvoudige leer van den zoon des timmermans en der Galileesche visschers op een hooger gebied, op het gebied van het bespiegelend denken overgebracht, en daardoor haar een wereld-historisch belang gegeven hebben. — Maar wanneer wij de Paulinische leer eenvoudig vergelijken met de leer van JEZUS en met de leer van eenen PETRUS, JOHANNES en JACOBUS, dan zal ons de diepere overeenstemming niet ontgaan, en wij zullen ons wel wachten PAULUS ten koste der anderen te verheffen, of omgekeerd hem van eene verbastering der christelijke leer te beschuldigen. Hij, die niets anders weten wil, dan JEZUS CHRISTUS den gekruiste (1 COR. II: 2), die geenen anderen grond wilde gelegd hebben, dan dien, die *gelegd is* (1 COR. III: 11), en die zelfs eenen engel van den hemel met den eeuwigen vloek bedreigde, die een ander Evangelie zou brengen, dan het Evangelie van CHRISTUS, dat hij zich bewust was te verkondigen (GAL. I: 8), hij zou zoowel den valschen roem een nieuw en beter Christendom *uitgevonden*, als de beschuldiging, het Evangelie door bijvoeging zijner leerstellingen *verbasterd* te hebben van zich werpen. PAULUS heeft geen ander Christendom gebragt, dan het Christendom van JEZUS en de Apostelen. Dat zal bij ieder vaststaan, die zich met zijne schriften vertrouwd maakt, en ze met de Evangelieën en de andere schriften des Nieuwen Testaments vergelijkt. Wel echter zal dit vergelijkend onderzoek ons overtuigen, dat PAULUS het Evangelie wel niet enkel als eene van buiten aangebragte stof verder verbreid, maar dat hij het als eene zaligma-

kende kracht in zich verwerkt, en door eigen nadenken zoowel als door oefening en ervaring tot het eigendom zijns geestes gemaakt heeft. In *dezen* zin mogen wij van een *Paulinisch* Christendom spreken, d. i. van een Christendom, dat zich met den aanleg van het persoonlijk gemoed des Apostels, met de vorming zijns geestes, met zijne uitwendige en inwendige ervaringen tot een *geheel* van voorstellingen vereenigde, zooals wij het, tot een zoodanig geheel verwerkt, voorzeker nergens elders aantreffen. Dat is toch juist het schoone en groote van het Christendom, waarop ik reeds bij zijne stichting opmerkzaam heb gemaakt, dat het niet een van voren afgesloten stelsel, niet een zamenstel van leerstellingen en zedelijke geboden is, die men als eene gereede stof weder aan anderen kan overleveren, maar dat het als iets eeuwig levends en doordringends in elke persoonlijkheid zijne eigene gestalte verkrijgt, in elke persoonlijkheid als het ware eene nieuwe geschiedenis doorleeft en zoo ook weder van haar een' stempel aanneemt, zooals het op haar weder zijn' eeuwigen stempel drukt. En nu eene persoonlijkheid als die van den Apostel PAULUS, eene alzo van God uitverkorene, bereidde, door zijnen Geest geleidde en verlichte persoonlijkheid, zou zij slechts de werktuigelijke drager, en niet veelmeer een levend orgaan tot doorgang en bevordering des Christendoms hebben moeten worden? De groote betekenis des Apostels als *Apostel der Heidenen*, zou zij slechts daarin bestaan hebben het Christendom in de landen der Heidenen te brengen, of niet veelmeer ook daarin, het den Heidenen toegankelijk te maken door de geheel eigenaardige wijze der verkondiging, zooals die voor hunne behoefte gevorderd werd? Is er ook al gezegd geworden, dat PAULUS eerst het Christendom boven de joodsche bekrompenheid verheven en het naar vrije, eigene willekeur tot wereldgodsdienst

omgewerkt heeft, zoo wordt daarmede te veel gezegd; ja de discipel wordt dan boven den Meester verheven. Maar wordt er gezegd, dat PAULUS meer bepaald en meer krachtig dan andere Apostelen de algemeene strekking des Christendoms heeft opgevat, gedrukt, begrepen, en dien overeenkomstig aan het oogmerk zijns goddelijken Meesters zelve, in eene hem bijzonder aangewezen richting, zooals geen ander heeft beantwoord, zoo is dat een oordeel, tot hetwelk de onpartijdige beschouwing van zijn leven en werken ons ten volle regt geeft, ja ons dringt. PAULUS heeft, terwijl hij met zijnen Heer en Meester en zijne medeapostelen op *denzelfden* grond des heils staat, des niet te min weder zijne bijzondere plaats, zijne bijzondere zending, zijne eigene hem toebehoorende reeks van denkbeelden; en in zoover voorzeker ook *zijne* spraak, *zijne* wijze van voorstellen en betoogen, *zijne* wijsbegeerte en godgeleerdheid. Maar dat alles heeft hij ook als had hij het niet, heeft hij niet als het zijne, maar als het hem gegevene, als het hem toevertrouwde en eigen geworden. En zoo kon hij dan ook van *zijne* gemeenten en van *zijn* arbeid aan haar met een bewustzijn spreken, dat geene kritiek behoeft te duchten. Veelmeer zal het de taak der geschiedenis zijn, nadat zij den Apostel het uitverkoren werktuig zelf heeft leeren kennen, nu ook op den kring zijner werkzaamheid een juister blik te verkrijgen. De *Paulinische gemeenten* en de betrekking van den Apostel tot haar zal dus het eerste zijn, waarmede wij ons in de volgende bijeenkomst hebben bezig te houden.

ZESDE VOORLEZING.

DE DOOR PAULUS GESTICHTTE GEMEENTEN EN DE BRIEVEN AAN HAAR GERIGT. — DE BRIEF AAN DE HEBREËN. — DE ALGEMEENE ZENDBRIEVEN. — DE ZEVEN GEMEENTEN UIT DE OPENBARING — SAGEN OVER DE UITBREIDING DES CHRISTENDOMS DOOR APOSTOLIESCHE MANNEN. — STATISTIEK OVERZICHT VAN DE CHRISTELIJKE KERK DER DRIE EERSTE EEUWEN. — VERVOLGINGEN DER CHRISTENEN IN HET ROMEINSCH E RYK ONDER NERO. — DE VERWOESTING VAN JERUZALEM.

Wij hebben in de laatste bijeenkomst den Apostel PAULUS op zijne reizen gevolgd, zonder echter bij de gemeenten zelve, die hij gesticht heeft, stil te staan, of de persoonlijke betrekking, waarin de Apostel tot haar stond, nader te beschouwen. Onze taak kan nu wel niet zijn, de geschiedenis van iedere gemeente op zichzelf na te gaan. De *kerkgeschiedenis* kan slechts de kerk van CHRISTUS in haar geheel overzien. Echter hebben wij vroeger aangetoond, dat deze kerk van CHRISTUS niet eensklaps als kerk in de wereld verscheen. Eerst uit de afzonderlijke gemeenten heeft zich de kerk gevormd. En daarom moet het toch ook weder het *gemeenteleven der eerste Christenen* zijn, waaraan wij onze beschouwing vastknoopen, dewijl zich eerst daaruit het kerkelijk leven heeft gevormd. De bronnen,

waaruit wij hier bijna uitsluitend moeten putten, zijn niet zoozeer de Handelingen der Apostelen, als wel de *brieven*, die de Apostel PAULUS aan deze gemeenten of ook aan zijne leerlingen, voor zoo ver zij voorgangers dezer gemeenten waren, heeft geschreven. Ook deze brieven kunnen wij thans niet met het oog van den schriftonderzoeker beschouwen. Veel van hunnen diepzinnigen inhoud ten opzichte van de leer moeten wij ter zijde laten liggen, en er slechts datgene uit opnemen, wat over de inrigting der gemeenten licht verspreidt, en ons haar uitwendig voorkomen te aanschouwen geeft. — Wij bezitten, gelijk bekend is, 13 brieven van PAULUS in onzen Bijbel (Kanon), wanneer wij namelijk den brief aan de Hebreëen niet mede rekenen, die ook niet onder *zijnen* naam voorkomt. Deze 13 brieven zijn ons echter niet naar tijdsorde medegedeeld, en het is daarom noodig, dat wij ze geschiedkundig naar tijdsorde rangschikken. als wij ze volkomen willen verstaan. Zoo ver nu onze kennis reikt, zijn zij naar deze volgorde ontstaan: Vooreerst de beide brieven aan de Thessalonicensen, gedurende het eerste verblijf van den Apostel te *Korinthe* geschreven; vervolgens van *Efeze* de brief aan de Galatiërs, en de eerste brief aan de Korinthiërs; hierna van *Macedonië* de tweede brief aan de Korinthiërs; en vervolgens bij een later verblijf te *Korinthe* de brief aan de Christenen te *Rome*. De overige brieven, met uitzondering van den eersten brief aan TIMOTHEUS en den brief aan TITUS, zijn allen, gelijk hun inhoud aanwijst, in de gevangenschap te *Rome* geschreven; te weten de brief aan de Efeziërs, die aan de Philippensen, aan de Kolossensen, aan PHILÉMON, en de tweede brief aan TIMOTHEUS. Of de eerste aan TIMOTHEUS bij eene vroegere, maar de tweede bij eene latere gevangenschap geschreven zij, laten wij in het midden, daar het voor ons doel van geen belang is.

Ons komt het er hoofdzakelijk op aan, ons eene voorstelling te vormen, van den toestand dezer gemeenten en van de betrekking waarin PAULUS tot haar stond. En dan ontdekken wij bij alle eenheid van belijdenis, onderling groot verschil, waarnaar ook de toon der brieven gewijzigd is. Zoo zien wij uit de beide brieven aan de gemeente van *Thessalonika*, dat velen harer leden verontrust waren over de toekomst des Heeren, die aænstaande scheen, en PAULUS zag zich genoodzaakt, hieromtrent het noodig onderrigt inede te deelen, en de gemeente evenzeer te waarschuwen voor waanwijsheid en lediggang als voor mistroostigheid. Uit den brief aan de Galatiërs bemerken wij, hoe het Joodsche dwaalleeraars gelukt was, de nog jeugdige en ongevormde gemeente weder gevangen te nemen onder het juk der Joodsche inzettingen, en de Apostel wendde alles aan, om haar tot de ware vrijheid, die in CHRISTUS is, terug te brengen. Dat hij daarbij zelfs PETRUS niet verschoonde, die uit menschenvrees zijne betere overtuiging onderdrukte, strekt slechts ten bewijze van zijne vrijmoedigheid en onafhankelijkheid, en toont tevens aan, dat de Apostelen, ook na de uitstorting des H. Geestes op het Pinksterfeest, niet boven alle weifelingen des geloofs verheven waren. Van geen der gemeenten, waaraan de Apostelen brieven schreven, die voor ons zijn bewaard gebleven, verkrijgen wij zulk een aanschouwelijk en tot in de kleinere trekken geteekend beeld, als van die te *Korinthe*. Wij zien, hoe deze gemeente reeds vroegtijdig in partijschappen verdeeld was, en sommigen zich aan PAULUS, anderen aan CEPHAS (PETRUS), weder anderen aan APOLLOS hechtten, en een vierde partij zich vormde onder den naam van de CHRISTUS-partij. En hoezeer had de Apostel te strijden tegen dezen partijgeest, terwijl hij aanwees, dat CHRISTUS niet gedeeld is, en dat ook geen hunner in PAULUS of APOLLOS naam was gedoopt. Hoe

vol ootmoed spreekt hij van *zijnen* arbeid, en toch ook met hoeveel beslistheid van zijne verhouding tot de overige leeraars. — Wij bèspeuren verder, dat de zedelijke toestand der Korintische gemeente in geenen deele voorbeeldig was, gelijk men het van eene Christelijke gemeente in den aanvang der kerk zou mogen verwachten. Wij hooren van uitspattingen » die ook onder de Heidenen niet genoemd worden” (1 cor. V: 1) van ergerlijke twistgedingen, van afzondering der rijken bij de gemeenschappelijke liefdemaaltijden, en zelfs van ontwijding des Heiligen Avondmaals. Ook slaan wij een blik op de godsdienstige gebruiken der gemeente; wij worden bekend met hare wijze van bidden, van profeteren; wij treffen merkwaardige openbaringen van de gave des geestes aan, als het zoogenaamde spreken in talen, waartoe eene opgewekte stemming der ziel noodig was, waarvan wij ons ter naauwernood een juist denkbeeld kunnen vormen, en de profetie, die meer schijnt bestaan te hebben in een verstandige schriftverklaring, zoo als ook nog in onze kerk vereischt wordt. Overal zien wij hier den Apostel werkzaam, om te leeren en in het regte spoor te brengen. Wij ontdekken reeds de beginseleu van eene *kerkelijke tucht* en eene onderlinge *gemeenschap* der gemeenten door reizen, zendbrieven en bezorging van liefdegaven. En ook van de persoonlijke lotgevallen des Apostels, van de gevaren, die hij ter wille voor het Evangelie had doorgestaan, deelt de *tweede* brief aan de Korinthiers ons veel mede, tot aanvulling der verhalen in het boek der Handelingen. Wij vernemen er uit, hoe hij onder anderen tegen de beesten gevochten, hoe hij schipbreuk geleden heeft enz. Even als in de gemeente te *Thessalonika*, waren er ook te *Korinthe* geschillen, twijfelingen en verdeeldheden ontstaan over de leer der laatste dingen, inzonderheid over de *opstanding der dooden*. PAULUS zet

in grootsche trekken zijne beschouwingen daarover uiteen, die hij niet als zijne bijzondere beschouwingen, maar als openbaringen mededeelt. Hoe geniaal en verheven behandelt hij zijn onderwerp! hoe waarlijk groot vertoont zich de betrekking tusschen CHRISTUS den Verrezenen en de gemeente, waarvan Hij het hoofd en de eersteling is; hoe ver verwijderd van eene bloot stoffelijke voorstelling zijn zijne denkbeelden over het lichaam na de opstanding! — Intusschen zien wij hem, de kern van zijne geloofsleer, de leer van de *regtvaardiging*, ontwikkelen in zijnen brief aan de Christenen te *Rome*. Hij schreef, gelijk ik reeds zeide, dezen te *Korinthe*, nog vóór hij persoonlijk met de gemeente te *Rome* bekend was.

Door wien en wanneer deze gemeente te *Rome* gesticht is, kan niet met naam en jaartal worden aangewezen. Reeds vroeger hebben wij gezien, dat de sage spreekt van een verblijf van den Apostel PETRUS in die stad, en verwerpen wij ook al deze sage niet als geheel van allen grond beroofd, wij hebben toch ook in het minst geen regt, hem zoo maar als den stichter der gemeente te *Rome* op te geven. Wij weten echter, dat er reeds ten tijde van POMPEJUS Joden te *Rome* woonden; ook op het eerste christelijke pinksterfeest waren Joden en Jodengenooten uit *Rome* tegenwoordig, en deze kunnen de eerste goede indrukken van het Evangelie naar huis hebben mede genomen. Ook hebben wij reeds gesproken van de oproerige beweging der Joden te *Rome* onder de regering van CLAUDIUS, en van hunne verdrijving uit die stad. AQUILA en PRISCILLA behoorden tot die verdrevenen, maar keerden spoedig en wel als Christenen terug. Wij moeten ons de eerste Christen-gemeente te *Rome* niet als zeer gewichtig voorstellen, zoo als men dit woord van de dingen der wereld verstaat, (aanzienlijken en rijken behoorden niet

tot haar), toch moet zij in de oogen van den Apostel gewichtig genoeg zijn geweest om hem tot het opstellen van een zoo inhoudrijken brief te bewegen. Zij schijnt uit Joodsche en Heidensche Christenen te hebben bestaan, want PAULUS spreekt in zijnen brief voor beiden, en toont aan, hoe noch Jood, noch Heiden regtmatig aanspraak heeft op de genade Gods, maar hoe God hen allen onder de ongehoorzaamheid heeft besloten, opdat Hij ze allen zou barmhartig zijn; en zoo vergelijkt hij de Heidenen met den wilden oljffboom, waarop de edeler takken des Jodendoms zijn ingeënt geworden, een beeld van zooveel beteekenis voor de kerkgeschiedenis, dat ons altijd voor oogen moet staan, als wij de betrekking van het Jodendom tot het Heidendom en van beide tot het Christendom juist willen beoordeelen.

Nu komen wij tot de gemeenten, aan welke PAULUS in zijne gevangenschap schreef. *Kolosse* in *Phrygië* verdient in de eerste plaats onze belangstelling. Hier had eene eigenaardige dwaling de overhand genomen. De Phrygiërs werden van ouds ligt tot overdreven voorstellingen en handelingen in 't godsdienstige vervoerd. Reeds in het tijdperk des Heidendoms had daar de dienst der godenmoeder (CYBELE) aanleiding gegeven tot dweepachtige onordelijkheden. Even zoo schijnen ook nu onder den naam van wijsbegeerte allerlei onvruchtbare bespiegelingen over de natuur der Engelen enz. in de plaats van het eenvoudig Christendom te zijn gekomen, gepaard met eigendunkelijke kastijdingen met betrekking tot spijs en drank of tot bepaalde feestdagen, nieuwe manen en sabbathen. Daarom waarschuwt de Apostel: » Dat niemand u overheersche naar zijnen wil in nederigheid en dienst der Engelen, intredende in hetgeen hij niet gezien heeft, te vergeefs opgeblazen zijnde door het verstand zijns vleesches (KOL. I: 18 enz.) En nu wijst hij hen op CHRISTUS, als het hoofd der ge-

meente, als dengenen, in wien alleen alle schatten der wijsheid en der kennis verborgen zijn. — In dit *Kolosse* leefde ook PHILEMON, die Christen, aan wien PAULUS een kleinen brief schreef, waaruit wij zien, in welke innige vriendschapsbetrekking de Apostel tot dezen man stond, dien eerst de latere sage tot bisschop van *Kolosse* heeft gemaakt. Spoedig na het ontvangen van dezen brief trof de stad *Kolosse* een droevig lot. Zij werd in het vijfde jaar der regering van NERO (62) door eene aardbeving verwoest.

Onder al de gemeenten schijnt den Apostel geene zoo na aan het hart te hebben gelegen als die te *Philippi* in *Macedonië*. Hij noemt haar (schoon even zoo de gemeente van *Thessalonika* 1 THESS. II: 19) zijne blijdschap en kroon. Hij rekt het haar als een bijzonder gunstbewijs toe, dat hij liefdegaven van haar ontvangt, (PHIL. IV: 15) en prijst het in hare leden, dat zij hem immer gehoorzaam zijn geweest. Echter schijnen ook hier valsche Apostelen ingang gevonden te hebben, tegen wie PAULUS in sterke bewoordingen meende te moeten waarschuwen. De brief aan de Efeziërs wijst niet op zulke naauwe betrekking tot den Apostel. Hij heeft blijkens zijnen inhoud veel overeenkomst met dien aan de Colossensen. Men heeft dit op verschillende wijzen zoeken te verklaren, maar daarmede kunnen wij ons hier niet bezig houden. Dat PAULUS echter juist tot *deze* gemeente in naauwere betrekking stond, dat hij er zich zelfs langen tijd (twee jaren) ophield, en nog op zijne terug reis naar *Jeruzalem* te *Milete* van hare onderlingen afscheid nam, hebben wij reeds vroeger vermeld. Bij zijn heengaan had PAULUS zijnen leerling daar achter gelaten, tot wien ook de beide herderlijke brieven in 't N. T. zijn gerigt. Ook zond hij er TYCHICUS heen (EPH. VI: 21).

Zoo werd *Efeze* door de werkzaamheid van PAULUS

zoowel als door de gelukkige ligging der stad het middenpunt des Christendoms in *Klein-Azië*, en daar ook later na den dood van PAULUS, de grijze JOHANNES zijne laatste dagen aldaar sleet, gelijk wij vroeger gezien hebben, moest het aanzien van deze twee groote Apostelen samenwerken, om deze hoofdstad van even groot geschiedkundig belang te doen zijn als *Jeruzalem* en *Antiochië*. — Eindelijk leeren wij nog uit den brief aan TITUS de gesteldheid der gemeenten van *Kreta* kennen. Wel brengt het boek der Handelingen PAULUS slechts in vlugtige aanraking met het eiland *Kreta* (het tegenwoordige *Kandia*) en van *Titus* zwijgt het geheel (HAND. XXVII: 7); maar het is toch mogelijk, dat PAULUS het reeds vroeger uit *Korinthe* of *Efeze* bezocht, en er eene gemeente gesticht heeft, tenzij wij daarvoor een later tijdperk aannemen, in de veronderstelling, dat er eene tweede gevangenschap van PAULUS geweest is. Uit den brief aan TITUS blijkt, dat deze op bevel van den Apostel reeds eene zekere gemeente-regeling op het eiland invoerde, door van stad tot stad onderlingen aan te stellen. Ook hier ontbrak het niet aan strijd met allerlei tegenstanders en aan de zulken, die fabelen en geboden van menschen in de plaats der waarheid zochten te stellen, zoodat PAULUS aanleiding vond aan de spreuk van een Griekschen dichter te herinneren, »de Kretensen zijn altijd leugenachtig, kwade beesten, luije buiken.»

Nu wij de gemeenten beschouwd hebben, aan welke PAULUS die brieven schreef, welke tot ons gekomen zijn, doet zich de vraag voor; of wij alle brieven van PAULUS bezitten. Hij zelf geeft hierop een ontkennend antwoord, want in den brief aan de Kolossensen beroept hij zich op een brief aan de Laodiceërs (COL. IV: 16), dien wij niet meer bezitten, of 't moest de brief aan de Efeziërs zijn. Evenzoo is het niet onwaarschijnlijk, dat hij ook aan de Korinthiers een vroegeren brief

heeft geschreven, die niet meer voorhanden is (1 Cor. V: 9). Maar wat er van zij, reeds uit de brieven, die ons bewaard zijn gebleven, kan men een beeld vormen van den toestand der gemeenten in den Apostolieschen tijd, dat, schoon al niet volledig, dan toch ons zeer welkom is. En nu zijn er behalve de brieven van PAULUS nog andere van Apostoliesche mannen in den kanon des Bijbels bewaard, waaraan men nog eenige nieuwe trekken kan ontleenen, tot aanvulling van het beeld der eerste Kerk. De *brief aan de Hebreëen*, over welks opsteller van ouds af de meeningen uiteen liepen, daar sommigen hem aan den Apostel PAULUS, anderen aan een zijner leerlingen of helpers toekennen (men heeft vermoeden op LUKAS, BARNABAS en APOLLOS) moet aan de Christenen uit de Joden te *Jeruzalem* zijn geschreven op een tijd, toen de Apostelen gedeeltelijk reeds gestorven waren, gedeeltelijk hun post verlaten hadden. Hij toont aan, hoe de oude eeredienst, die in de tempeldienst haar middenpunt had, nu hare beteekenis had verloren, en hoe, 't geen slechts tot een afbeeldsel en schaduw diende, in CHRISTUS vervuld was. — De brief wijst verder op een' tijd, dat de gemeente nog de zwaarste beproevingen en vervolgingen had te wachten, en daarom zoekt hij haar moed en vertrouwen in te boezemen, door haar te doen opzien tot Hem, die in alles verzocht werd, den oversten leidsman en voleinder des geloofs, CHRISTUS (HEBR XII). Op even zoo komervolle tijden wijzen ook de brieven, die wij onder den naam van de *algemeene zendbrieven* bezitten. Zoo is de eerste brief van PETRUS gerigt aan de Christenen in *Pontus, Galatië, Cappadocieë, Azië en Bithynië*, die van JAKOBUS aan de hier en daar verstrooide gemeenten (de Christenen in de diaspora). Ook in deze brieven, en in den tweeden brief van PETRUS en den brief van JUDAS wordt veel geklaagd deels over misbrui-

ken in de gemeente zelve, deels over dwaalleeraren, bedriegers en misleiders van allerlei aard. Wat de inwendige misbruiken aangaat, zoo zien wij uit den brief van JAKOBUS, dat de rijken en aanzienlijken in de vergadering, reeds nu zich boven de armere broeders begonnen te verheffen en van hunne zachte en gemakkelijke zetels op hen neder te zien (JAK. II: 2 enz.), dat ook veel ijdel gesnap de gemoederen op het dwaalspoor bragt, en vandaar de vermaning, dat niet ieder zich moest vermeten, leeraar te zijn, en dat men de tong moest in toom houden (JAK. II: 26, 3). Ook toont het leerstellig gedeelte van den brief, dat de Paulinische leer van de regtvaardiging door het geloof tot grof misverstand had aanleiding gegeven, zoodat het noodig scheen tegenover dit misverstand de goede werken weder in te prenten, zonder welke het geloof dood is (JAK. II: 14 enz.) (1).

Eindelijk bezitten wij nog in het *laatste* boek des Bijbels, de Openbaring van JOHANNES, zeven merkwaaardige Zendbrieven aan zeven gemeenten der Christenheid, waarvan wij reeds eenige genoemd hebben. Slechts met korte, maar karakteristieke trekken wordt ons hier het voorkomen dezer gemeenten geteekend, en het goede, zoowel als het kwade, dat haar eigen is, in het licht gesteld. Het zijn de gemeenten te *Efeze*, te *Smyrna*, te *Pergamus*, te *Thyatire*, te *Sardes*, te *Philadelphia* en te *Laodiceä*. De gemeente van *Efeze* wordt geroemd om haren arbeid en lijdzaamheid, maar berispt, omdat zij hare eerste liefde had verlaten. Zij moest gedenken, waarvan zij uitgevallen was, en

---

(1) Het valt toch wel bezwaarlijk aan te nemen, dat in den brief van JAKOBUS niet wordt gezien op de leer van PAULUS. Zie overigens NEANDER, PAULUS UND JAKOBUS, die Einheit der Evangelischen Christen in verschiedenen Formen (1822) in zijne kleinen Gelegenheitsschriften. *Berlijn* 1829 Bl. 1. enz.

zich bekeeren (op. II: 1—7). Ook *Smyrna* wordt geprezen, om het geduld, dat zij in verdrukking had getoond, zij wordt opgewekt om getrouw te zijn tot den dood, opdat zij de kroon des levens mogt ontvangen (8—11). Gelijksoortige lof wordt aan *Pergamus* toegezwaaid, echter wordt zij gewaarschuwd voor den invloed van zekere dwaalleeraars (11—18), evenzoo *Thyatire*, *Sardes*, *Philadelphia* (II: 18; III: 13). Het scherpste wordt de gemeente van *Laodiceë* berispt om hare laauwheid en valsche gerustheid. — » Ik weet uwe werken, dat gij noch koud zijt, noch heet; och of gij koud waart, of heet! Zoo dan omdat gij laauw zijt en noch koud, noch heet, ik zal u uit mijnen mond uitspuwen. Want gij zegt: Ik ben rijk en verrijkt geworden, en heb geens dings gebrek; en gij weet niet, dat gij zijt ellendig, en jammerlijk, en arm, en blind, en naakt. Ik raad u, dat gij van mij koopt goud, beproefd komende uit het vuur, opdat gij rijk moogt worden, en witte kleederen, opdat gij moogt bekleed worden, en de schande uwer naaktheid niet geöpenbaard worde; en zalf uwe oogen met oogenzalf, opdat gij zien moogt. Zoo wie ik lief heb, die bestraf en kastijd ik, wees dan ijverig en bekeer u. Zie, ik sta aan de deur, en ik klop; indien iemand mijne stem zal hooren, en de deur open doen, ik zal tot hem inkomen, en ik zal met hem Avondmaal houden, en hij met mij. Die overwint, ik zal hem geven met mij te zitten in mijnen troon, gelijk als ik overwonnen heb, en ben gezeten met mijnen Vader in zijnen troon (op. III: 14—21).

Met deze plegtige woorden, die de Ziener als woorden des Geestes aan de gemeente ontving, besluiten wij onze beschouwingen over de gemeenten, die in het N. T. vermeld zijn. Wij staren nog eenmaal op deze lichttorens, op deze vuurkolommen van den Geest van Christus, van welke die Geest zijne lichtstralen uitzond in

den nacht des Heidendoms, die in 't ronde heerschte. — Gelijk het nu den zeeman gaat, als hij de haven verlaat, den oever meer en meer uit het oog verliest, en op de open zee, zooveel zijne hulpmiddelen toelaten, naar punten moet omzien, waarnaar hij zijn koers rigt, zoo is het met den kerkgeschiedschrijver, als hij de oorkonden der openbaring achter zich heeft, en nu verslag zal geven van de verdere uitbreiding des Christendoms over den aardbol.

Eene *zendingsgeschiedenis* der eerste tijden bezitten wij niet. De reizen van PAULUS, die wij in de vorige bijeenkomst hebben beschouwd, leveren het eenige samenhangend verhaal op omtrent de uitbreiding des Christendoms in den eersten tijd. — Al wat wij bovendien hebben, verliest zich ten deele, in het donker der sage, of is beperkt tot op zich zelf staande sporen, die wij wel kunnen volgen, maar toch zonder dat het ons vergund is den weg aan te wijzen, dien het Christendom naar de verschillende streken der aarde heeft genomen. — Gij herinnert u, dat de sage elk der twaalf zijn eigen zendingswerkkring heeft aangewezen, maar wie op deze sage zou willen bouwen, zou zich verliezen in den nacht van 't avontuurlijke; want nu zou hij ook op den koop toe moeten aannemen, wat van de zoogenaamde leerlingen der Apostelen, wat van eenen EUCARIUS, VALERIUS, en MATERNUS, als leerlingen van PETRUS, wat van een heiligen CRESCENS als leerling van PAULUS verhaald wordt, die volgens de legende reeds in de eerste eeuw het Christendom naar onze gewesten zouden hebben gebracht. De ijdelheid van zekere kerken en bisschopszetels schepte in zulke sagen behagen, om zich van den roem der oudheid bij de onwetenden menigte te verzekeren. — Maar ook stellige uitspraken der vroegere kerkvaders (b. v. IRENAEÛS en TERTULLIANUS), waaruit eene zeer verre verspreiding des Christendoms in

de tweede eeuw schijnt te volgen, kunnen wij zelfs niet zoo naar de letter opvatten, daar zij klaarblijkelijk niet altijd van rhetorische overdrijving zijn vrij te pleiten, en ons ook zulke volken als Christelijk noemen, van wie zij zelve slechts onnaauwkeurige voorstellingen hadden.

Volgen wij dus met behoedzaamheid die sporen, zoo hooren wij terstond van eene oude sage, die niet van alle waarschijnlijkheid ontbloot is, dat JOHANNES MARKUS, de voormalige reisgenoot van PAULUS en BARNABAS het Christendom in *Alexandrië* heeft verkondigd; intusschen kan het ook zonder dit aan te nemen zeer goed verklaard worden, hoe in deze gewigtige stad van *Egypte*, waarin vele Joden woonden, reeds vroegtijdig de mare des Evangelies ingang vond. Ook APOLLOS, de medearbeider van PAULUS, was een alexandrijnsch gevormde Jood. Het Christendom moest in *Alexandrië* spoedig eene eigenaardige rigting en kleur aannemen bij de aldaar heerschende grieksche beschaving en bij de neiging tot wijsgeerige bespiegeling. Ook verder naar *Opper-Egypte* heen werd het Christendom in de tweede eeuw uitgebreid. Een leeraar der alexandrijnsche school, PANTÆNUS, zou de leer der verlossing in 't Oosten tot in *Indië* overgebracht hebben; maar men moet niet vergeten, dat de naam »*Indië*» door de oude schrijvers in zeer onbepaalden zin wordt gebezigd. Naar *Ethiopië* kan wel, gelijk ik reeds vroeger opmerkte, de door PHILIPPUS bekeerde staatsbeëmbte de eerste prediking van CHRISTUS hebben gebragt. Wat PAULUS zelf tijdens zijn verblijf in *Arabië* voor de uitbreiding des Christendoms heeft gedaan, wordt ons niet gezegd. Hij schijnt dien tijd meer tot stille voorbereiding te hebben besteed. Maar zeker kwam er reeds vroegtijdig het Christendom uit *Syrië* over, en in de derde eeuw treffen wij in *Arabië* gemeenten met bisschoppen aan, zooals b. v. te *Bostra*. In *Mesopotamië* komt omstreeks het midden

der tweede eeuw de Christelijke vorst BAR MANU VOOR, een afstammeling van dien ABGARUS, die ARN CHRISTUS den vroeger gemelden brief zou hebben geschreven. Zij ook de briefwisseling tusschen CRISTUS en ABGARUS eene fabel, het is daarentegen een feit, dat het Christendom in de tweede eeuw te *Edessa* bloeide, en van dáár kan het zich dan verder naar *Armenië* en naar *Perzië* verspreid hebben, echter zeker slechts onvolkomen, zoodat het zich ligt met de godsdienst der Perzen vermengde, eene vermenging, waaruit wij later het Manicheïsme zullen zien voortkomen. Reeds vroegtijdig moet ook uit *Rome* het Evangelie naar dat gedeelte van *Afrika* gekomen zijn, dat door Proconculus werd bestuurd. In de tweede eeuw vinden wij deze *noord-afrikaansche* Kerk met haren zetel te *Karthago*, reeds vast gegrond. Uit haar zullen wij scherp geteekende karakters, als een TERTULLIANUS en CYPRIANUS, zien ontstaan. Ook langs de Noordkust in *Cyrenaica* en *Tripolitana* werd het Christendom verstrooid gevonden. — Uit *Klein-Azië* zien wij het naar *Gallië* overkomen. — Afgezien van de sage, die nu eens DIONYSIUS den Arcopagiet, dan weder CRESSENS, tot Apostel der Galliërs maakt, treffen wij werkelijk in de tweede eeuw bloeiende gemeenten aan langs de oevers der *Rhône*, te *Lugdunum (Lyon)* en *Vienne*. Wij zagen reeds vroeger, dat de legende het Christendom door JAKOBUS den oudere naar *Spanje* laat brengen. Wij moesten toen deze sage als bloote verdichting verwerpen. Echter is de vraag, of PAULUS zelf er geweest is, reeds van meer gewigt. Dat hij voornemens is geweest daarheen te gaan, blijkt uit zijne brieven (Rom. XVI: 24, 28); maar of hij er ooit toe gekomen is, dit plan ten uitvoer te brengen, is eene andere vraag. Wij bezitten daaromtrent slechts nog eene plaats in een' brief van den Romeinschen Bisschop CLEMENS (uit de eerste eeuw) aan de gemeente van *Korinthe*, waar van PAULUS wordt

gezegd, dat hij met de verkondiging des Evangelies tot aan de grenzen van het Westen was doorgedrongen. Hierdoor heeft men nu reeds in oude tijden Spanje verstaan, en meer bepaald de zoogenaamde zuilen van HERKULES. En om deze opvatting te begunstigen, heeft men ook de vroeger besproken tweede gevangenschap van PAULUS aangenomen, ten einde tijd voor deze reis te winnen. Anderen daarentegen hebben deze woorden van CLEMENS anders opgevat, niet van de westelijke grens van Europa, maar van het verste einde van PAULUS reizen naar den kant van het westen, dus van Rome zelf, dat met het berigt van de Handelingen der Apostelen overeenstemt. De Hoofdkerk van Engeland heeft zelfs deze plaats op Engeland (*Brittannië*) toegepast, om daarmede haren Apostolieschen oorsprong te bewijzen. — Hoe vroeg wel het Christendom naar *Brittannië* is gekomen, valt moeilijk te beslissen. Het is 't eenvoudigst aan te nemen, dat het uit *Klein-Azië* naar die kusten is overgekomen. — Vragen wij eindelijk naar de sporen van het Christendom in onzen naasten omtrek, zoo komt ons ook wel hier de gediensige sage met hare heilige namen te hulp, maar de geschiedenis weet van eene verbreiding des Christendoms in onze streken in de drie eerste eeuwen niets. Slechts eenige sporen ontmoeten wij aan den *Neder-Rijn*, en wel langs zijn linkeroever (*Germania Cisrhenana*). Een *Germaansch*, en vervolgens een *Helwetiaansch* Christendom vormde zich echter eerst in volgende tijden.

Vatten wij nu dit alles te zamen wij zien dan, dat de oude Kerk in het algemeen zich splitst in twee groote helsten: de *Oostersche* en *Westersche* Kerk. Tot de eerste rekenen wij behalve *Syrië* en *Palestina* ook *Klein-Azië*, *Macedonië*, *Griekenland*, *Egypte* en wat zich verder oostwaarts uitstrekt; tot de tweede *Italië*, *Noord-Afrika*, *Gallië*, en ten laatste *Spanje*

en *Brittannië*. — De aanknoopings- en steun-punten zijn te zoeken in *Jeruzalem* en *Cesareä*, in *Antiochië*, *Efeze*, *Alexandrië*, *Rome* en *Karthago*; allen door staatkundigen band met het Romeinsche rijk verbonden. En zóó hangen dan ook de uitwendige lotgevallen dezer gemeenten af van de afwisselende stemming der Romeinsche regeringspersonen, zoo der keizers als van hunne beämbten in de wingewesten. Aanvankelijk liet zich de regering weinig aan haar gelegen liggen. Gij herinnert u, hoe GALLIO in *Korinthe* de klagt der Joden over PAULUS en zijne medgezellen als buiten de grenzen van zijnen werkkring liggende afwees. Gelijk wij reeds opmerkten, beschouwde men de Christenen als eene Joodsche sekte, en dezelfde verachting, die men den Joden plag toe te dragen, viel ook hun ten deel. Bij wijlen kon echter deze verachting tot haat overslaan, waaraan men dan te meer onbelemmerd lucht gaf. Daarvan hebben wij het eerste huiveringwekkend voorbeeld onder den Romeinschen keizer NERO. Ook *hij* liet in de eerste jaren zijner regering de Christenen hun gang gaan; gelijk dan ook zijne wilde, met wellust gepaarde wreedaardigheid in al hare afgrijpselijkheid eerst later voor den dag kwam. Nadat hij reeds zijnen schoonbroeder BRITTANNICUS en zijne moeder AGRIPPINA had uit den weg geruimd, waarop spoedig nog andere offers, als die zijner leeraars BURRHUS en SENECA, volgden, kwam hij in het jaar 64 op den inval, een groot deel der stad *Rome* aan de vlammen prijs te geven; sommigen zeggen, om zich aan het trotsche schouwspel te verlustigen (het moest voor zijne woeste verbeelding den brand van *Troje* vertegenwoordigen, waarom hij de verzen uit de ILIAS voordroeg), volgens anderen, om op de puinhoopen nieuwe gebouwen, voornamelijk een prachtig keizerlijk paleis op te trekken. Zes dagen en zes nachten duurde de vernielende brand,

waarbij de schoonste gedenkteeken der kunst te gronde gingen. Met deze schanddaad niet te vreden, schoof NERO de schuld er van op de Christenen, op deze » bijgeloovige en verderfelijke secte, » gelijk zij door de toenmalige geschiedschrijvers werden aangeduid. Met de uitgezochtste wreedheid werden zij omgebragt, gedeeltelijk aan een kruis genageld, gedeeltelijk in huiden van wilde dieren genaaid, waarbij men de honden op hen aanhitte, gedeeltelijk in pekkzakken gestoken en zoo verbrand, om als fakkels de tuin des keizers te verlichten. Hoe gehaat ook de Christenen in 't algemeen bij het Romeinsche volk waren, toch wekte deze behandeling medelijden op, dewijl, zooals TAGRUS zegt, zij niet voor het algemeen welzijn, maar slechts aan de woede van een enkel persoon werden geofferd (1).

Het getal offers wordt ons niet genoemd. Even onzeker is het, hoe ver de vervolging zich buiten Rome uitstreckte, en hoe lang zij geduurd heeft. Dat PETRUS en PAULUS gedurende dezelve het leven lieten, berust, zooals wij vroeger zagen, op oude niet-verwerpelijke getuigenissen. Nog toont men in Rome de plaatsen aan, waar zij terechtgesteld zijn (2), en hunne graven worden reeds in de oudheid vermeld (3). De indruk, dien de vervolging maakte, was zoo schrikkelijk onder de Christenen, dat zij aan den dood van NERO, die in het jaar 68 voorviel, geen geloof wilden hechten, maar 'het er voor hielden, dat hij als de Antichrist zou wederkomen. Gelijk bekend is, worden ook sommige plaatsen uit de Openbaring op hem toegepast. — Onder de

(1) Tat. Annal. XV: 44.... tamquam non utilitate publica, sed in saevitiam unius absumerentur.

(2) Protestantsche Brieven uit het zuiden van Frankrijk en Italië. Reisherinneringen van Dr. H. GELZER, vertaald door J. OUDLIK VAN PUTTEN, blad. 183. Onlangs bij de Uitgevers dezes verschenen.

(3) EUSEB. Kerkgesch. II, 25.

schielijk afwisselende opvolgers van NERO, GALBA, OTTO, VITELLIUS genoten de Christenen rust. Daarentegen brak onder VESPASIANUS de joodsche oorlog uit, die de *verwoesting van Jeruzalem* onder TITUS ten gevolge had.

De geschiedenis van dezen oorlog, en bijzonder der belegering van *Jeruzalem* behoort niet regtstreeks tot de geschiedenis der *Christelijke Kerk*. Strikt genomen zouden wij daarvan slechts datgene moeten aanroeren, wat op de lotgevallen der *Christenen* betrekking heeft. Echter hangt de geheele gebeurtenis toch weër zoo naauw samen met de voorzeggingen des Heeren omtrent deze stad, met al de herinneringen, ook voor den Christen zoo heilig, die aan deze Godsstad zijn verbonden, dat het zich wel laat regtvaardigen, zoo wij bij de *hoofdtooneelen* van den oorlog even stilstaan.

Reeds korte jaren na CHRISTUS geboorte onder JUDAS van *Gamala* en vervolgers onder TREUDAS had het Joodsche volk zijn neiging tot oproerige bewegingen bot gevierd, en dezelfde neiging duurde ook na den dood van JEZUS voort. Vergeefs had Hij geweend over *Jeruzalem*, vergeefs de gedenkwaardige woorden gesproken: » *Jeruzalem, Jeruzalem*, gij die de profeten doodt en steenigt, die tot u zijn gezonden! hoe menigmalen heb ik uwe kinderen willen bijeen vergaderen, gelijkewijs eene hen hare kiekens bijeen vergaderd onder de vleugelen; en gijlieden hebt niet gewild" (MATTHE. XXIII: 27). » Och of gij ook bekendet, ook nog in dezen uwen dag, hetgeen tot uwen vrede dient! Maar nu is het verborgen voor uwe oogen" (LUK. XIX: 42). Te spoedig werd het woord vervuld » er zullen dagen over u komen, dat uwe vijanden eene omgraving rondom u zullen opwerpen, en zullen u omsingelen, en u van alle zijden benaauwen. En zullen u tot den grond nederwerpen, en uwe kinderen in u; en zij zullen in u den eenen steen op den anderen steen niet laten (LUK. XIX: 43, 44. MATTHE. XXIV: 2 enz)."

Het waren vooral de verdrukkingen van den Romeinschen stadhouder GESSIUS FLORUS, die de Joden er toe bragten, om reeds in het 12de jaar van NERO's regering, dus in het jaar 66 der Christelijke jaartelling, naar de wapenen te grijpen, en onder aanvoering van een zekeren MANAHEM den burg *Antonia* te bestormen, en de Romeinsche bezetting om het leven te brengen. Een gelijk lot trof ook nog de bezetting van andere burgen der stad. Daarentegen vielen de heidensche inwoners van *Cesareï* de daár wonende Joden te lijf, van welke zij duizenden vermoordden. Een dergelijk bloedbad werd onder de Joden te *Alexandrië* aangerigt. Om den dood hunner broeders te *Cesarëi* te wreken, verzamelden zich scharen van Joden, en deden invallen in het grondgebied van *Syrië*, verwoestten verscheidene steden en doodden de inwoners. Toen rukte CESTIUS GALLUS, de stadhouder van *Syrië*, met een leger tegen de muitelingen op. Hij ontroofde húnweder, wat zij veroverd hadden, drong *Palestina* binnen, wierp zich voor *Jeruzalem*, en nadat hij reeds het noordelijk gedeelte der stad had bemagtigd, hief hij de belegering weër op. — Dit was slechts het voorspel tot den krijg. De Christenen, die te *Jeruzalem* woonden, maakten zich den tusschentijd ten nutte, en vlugten naar het kleine *Pella*, aan gene zijde der Jordaan. En nu eerst, » nadat » zooals EUSEBIUS het uitdrukt, » deze heiligen en regtvaardigen verwijderd waren, barstte de wraak des hemels los over de goddelooze stad (1).”

Op bevel van NERO verzamelde de veldheer VESPASIANUS een leger van meer dan 60,000 man, viel in *Galileë* en nam onderscheiden steden in. Gedurende den winter maakte VESPASIANUS toebereidselen tot de

(1) EUSEB. Kerkgesch. III, 5.

belegering van *Jeruzalem*, die in de lente van het jaar 68 zou beginnen. De stad bevond zich in de grootste gisting. De zoogenoemde Zeloten, de blinde ijveraars, stookten het vuur van den haat op. Een rooverbende en in haar gevolg een gansch leger van 20,000 Idumeërs stonden de overgave der stad tegen, en oefenden onderdrukking en gewelddadigheid van allerlei aard uit. In vereeniging met de Zeloten vermoordden zij meer dan 8,000 vreedzame inwoners, waaronder ook de Hoogepriester. *VESPASIANUS*, die door overloopers van den toestand der stad onderrigt was, wilde haar aan haar eigen lot overlaten, en bepaalde zich er toe *Judeä* en *Idumeä* van stroopende benden te zuiveren, en eenige versterkte steden in te nemen. En toen hij eindelijk tegen *Jeruzalem* optrok, werd hij tot Romeinsch keizer verkozen, en liet de belegering der stad over aan zijnen zoon *TITUS*. Zij begon in April van het jaar 70. Het was juist de tijd van het Paaschfeest, wanneer zich veel volk te *Jeruzalem* ophield, zoodat naar eene zekere overdreven opgaf het getal inwoners, deze vreemdelingen medegerekend, ongeveer 3,000,000 zou hebben bedragen (1). Deze opeenhooping van menschen droeg veel bij tot vergrooting van de ellende, omdat zich daardoor zeer spoedig gebrek aan levensmiddelen deed gevoelen.

TITUS had de stad zelve zeer spoedig in zijne magt, maar de Burg *Antonia* en de tempelberg waren nog niet ingenomen. De Joodsche geschiedschrijver *FLAVIUS JOSEPHUS*, die eerst de vesting *Jotapata* had verdedigd, bevond zich nu in handen van den veroveraar, die hem

---

(1) *JOSEPHUS, de bello Judaica VI: 9.* noemt 270 mijriaden, dus 2,700,000 menschen, behalve de melaatschen enz. die niet medegeteeld werden. *TACITUS* echter wil slechts van 600,000 weten. *HIST. V: 13: Multitudinem obsessorum omnis aetatis virile ac muliebres secus, sexcenta millia fuisse accipimus.* Geen onbeduidend verschil!

zacht behandelde. **TIRUS** vaardigde hem als onderhandelaar tot zijne medeburgers af, om hen tot de overgave der stad te bewegen. Maar te vergeefs. Het gebrek aan levensmiddelen klom tot een vreeselijken hongersnood. Velen gaven hun geheel vermogen voor een maat koren. Anderen drongen gewelddadig in de huizen, en roofden, wat voorhanden was. Als schimmen waggelden de menschen voort. Wie er gezond uitzag, kwam onder verdenking van levensmiddelen te bezitten, en had den dood te vreezen als hij niets kon of wilde geven. Gelijk wilde dieren vielen de uitgehongerden op de bete aan, die zij in eens anders mond bespeurden. Vrouwen rukten haren mannen, kinderen hunnen vaders, zelfs moeders haren kinderen het eten uit den mond. Waar nog koren was, werd het ongemalen in rauwe korrels verteerd. Bij gebrek aan graan strekten wortels en kruiden tot voedsel, die 's nachts in de velden werden opgezameld door menschen, die heimelijk uit de stad wisten te sluipen. Kwamen zij met dezen schralen buit terug, dan liepen zij gevaar, dat anderen, die hongerig in de stad waren gebleven, ze hun met geweld weder ontroofden. Of hun viel nog droeviger lot ten deel, zoo zij in handen der belegeraars vielen, en aan het kruis werden genageld. Dagelijks werden er honderdtallen op deze wijze van kant gemaakt, zoodat het ten laatste ontbrak aan hout voor de kruisen. En toch brak bij het gezicht van al dezen jammer den aanvoerders het hart niet. **SIMON**, het hoofd der Zeloten, en **JOHANNES van Cischala** (Giskala) de aanvoerder der bandieten, bestuurden de verdediging; elk roofde en moordde voor zich zelve en zijn aanhang. »Zij dronken op elkander» zegt **JOSEPHUS** »met het bloed der burgers, en verdeelden de lijken onder elkâar.» — De nood klom op het hoogste. Bij den honger voegde zich de pest, daar de lijken der van honger omgekomenen niet konden worden

begraven, maar over de muren in de grachten werden geworpen. Ten laatste versmaadde men ook de onnatuurlijkste spijsen niet. Het leder der schoenen, der gordels, der schildriemen werd verteerd; uit het vuilnis werd voedsel opgezocht en met goud betaald; zelfs goudstukken werden door de vertwijfelden verslonden. De afgrijselijkste daad, die JOSEPHUS ons slechts met huivering verhaalt, is maar al te bekend, om te verzwijgen, maar ook te barbaarsch om in alle bijzonderheden mede te deelen: een moeder slagte haar eigen kind, om het te verteren. De edelmoedige TRRUS had niet dan met het diepste gevoel van medelijden sedert lang dezen onuitsprekelijken jammer aangezien. Daar geene voorstellen baatten, zoo zocht hij door eene gewelddadige verovering aan de onnatuurlijke wegsterving van het volk een einde te maken. Hij liet nieuwe bolwerken opwerpen, en na vele krachtige pogingen nam hij den burg *Antonia*. Maar nog bood de burg *Zion* weerstand. TRRUS wilde den tempel en de stad verschoonen. Nog twee malen werden door JOSEPHUS vredesvoorstellen gedaan, maar herhaaldelijk verworpen. En dus kwam het eindelijk tot de bestorming. — Toen de belegeringswerktuigen niets tegen de hechte tempelmuren vermogten, wierp men vuur in den voorhof. De Joden verdedigden zich door het nederwerpen van steenen, en trokken zich ten laatste in het binnenste des tempels terug. Maar ook daar vervolgde hen de vijand. Een romeinsch soldaat stak het heiligdom in brand. Vergeefs zocht TRRUS den brand te stuiten. Zijne lieden, die zelfs door geen slagen van het verschroeijen en verbranden waren af te brengen, drongen met de wapenen in de hand over de lijken der gesneuvelden heen tot in den omtrek van het heilige der heiligen dóór. Met eerbiedige huivering trad de overwinnaar er binnen. De rijke schat viel hem in handen; en daarbij de rol der wet, de gouden

kandelaar met de zeven armen, de tafel der toonbrooden, het reukaltaar, het purperen voorhangsel, en de overige kostbaarheden, die later dienden om den triomftogt des overwinnaars op te luisteren. Nog had zich een overblijfsel, dat het vuur en zwaard was ontkomen; door de vlugt in het bovenste deel der stad gered, waar zij zich met JOHANNES van *Gischala* aan het hoofd, in den burg van HERODES verschansten. Maar ook deze werd door de Romeinen bestormd. Wie in het leven gespaard bleef, werd gevangen genomen. De ouden en zwakken werden gedood, de schoonste uit de jongelingen voor den triomftogt gespaard, anderen als slaven verkocht, of bij dieren-gevechten als strijders gebruikt. Ook den beiden hoofdleiders van den opstand trof de verdiende straf. JOHANNES van *Gischala* werd tot levenslange gevangenschap veroordeeld, SIMON voor den triomftogt bewaard en daarna ter dood gebragt. Zes maanden had de vreeselijke belegering geduurd. Het aantal slagtoffers is naauwelijks te berekenen. Volgens JOSEPHUS, die het echter zoo naauw met de getallen niet neemt, bedroeg het meer dan een millioen menschen, die deels door het zwaard, deels door honger en pest omkwamen. TRITUS zelf verklaarde, dat hij den treurigen oorlog slechts aldus met Gods hulp had kunnen voeren en ten einde brengen. Een legioen van zijn leger liet hij achter tot bewaking van de verwoestte stad. Met een ander gedeelte trok hij door *Judeä* en *Syrië*, en in het begin van het jaar 72 hield hij een zegepralenden intogt in *Rome*. Eerst in het jaar 74 was *Judeä* geheel tot rust gebragt, schoon, gelijk wij later zullen zien, slechts voor korten tijd. De gevolgen van de verwoesting der stad *Jeruzalem* waren ook voor de lotgevallen der Christenen niet onverschillig, zoo als ons in de volgende bijeenkomst zal blijken.

ZEVENDE VOORLEZING.

VERDERE LOTGEVALLEN DER CHRISTENEN IN HET ROMEINSCH E RIJK. — DOMITIANUS EN NERVA. — EINDE VAN HET APOSTOLIESCH TIJDVAK. — DE APOSTOLIESCHE VADERS. — (CLEMENS VAN ROME). — TRAJANUS EN PLINIUS. — DE DOOD VAN IGNATIUS. — ZIJNE BRIEVEN. — LOTGEVALLEN DER CHRISTENEN ONDER HADRIANUS. — DE DOOD VAN SYMEON. — BAR COCHBA EN HET JODENDOM.

Het zware gerigt, dat bij de verwoesting van *Jeruzalem* over het joodsche land werd gehouden, was, gelijk wij aan het einde der vorige bijeenkomst opmerkten, ook voor de Christenen van groot gewigt. In de eerste plaats strekte het hun tot geloofsversterking; want zij zagen daarin eene merkwaardige vervulling der voorzeggingen van hunnen Heer en Meester. Maar deze gebeurtenis diende verder, om de scheiding tusschen Joden en Christenen nu ook voor het uiterlijke te voltooijen. Door den val van *Jeruzalem* had de partij der joodschgezinde Christenen een magtigen steun verloren. In het armelijke *Pella* en zijne omstreken kon zij slechts zeer gebrekkig stand houden; tegen over de aanzienlijkste steden der heidensche wereld, waarin het Christendom zijne frissche wortelen schoot, trad het spoedig terug in de duisternis van eene joodsche sekte. Echter werden de Christenen ook nu nog een tijd lang

door de Romeinen als Joden behandeld. Zoo werd de hoofdelijke belasting, die sedert de inneming des lands den Joden was opgelegd, ook van de Christenen ingevorderd; — en vaak met hardheid. —

Daarbij kwam, dat men gemakkelijk door de leer van den Messias en zijn hemelsch rijk tot het misverstand geleid werd, alsof ook de *Christenen* staatkundige verwachtingen en oproerige verlangens koesterden. Zoo gebeurde het, dat de opvolger van TITUS, de achterdochtige DOMITIANUS, in *Palestina* onderzoek liet doen, of zich daar nog afstammelingen van DAVID bevonden, gelijk trouwens ook reeds door VESPASIANUS was geschied (1). Nu waren er werkelijk nog bloedverwanten van JEZUS in leven; namelijk kleinkinderen van dien JUDAS, die een broeder des Heeren wordt genoemd. De keizer liet hen voor zich brengen; het waren eenvoudige landlieden. Op de vraag of zij van DAVIDS geslacht waren, gaven zij een toestemmend antwoord. Toen zij over hun vermogen werden ondervraagd, gaven zij te kennen, dat zij in het geheel slechts 9000 denariën bezaten, waarvan aan elk de helft toebehoorde. Dit hadden zij echter niet in baar geld, maar in een stuk gronds, dat 39 morgen lands bedroeg. Dit bearbeidden zij zelve, en ten bewijze daarvan toonden zij het harde eelt hunner handen. Daarop over CHRISTUS en zijn rijk ondervraagd, antwoordden zij, dat dit geen aardsch, maar een hemelsch rijk was, dat zich aan het einde der wereld zou vertoonen, als de Heer kwam, om de levenden en dooden te oordeelen, en een iegelijk te vergelden naar zijne werken. Hierop liet hen de keizer vrij. Zoo verhaalt de oudste geschiedschrijver der Kerk HEGESIPPUS het voorval, volgens EUSEBIUS (2). — Wij hebben reeds gezegd,

(1) EUSEB. Kerkgesch. III, 12.

(2) EUSEB. Kerkgesch. III, 20.

dat velen DOMITIANUS als den keizer doemen, die JOHANNES naar *Patmos* zou hebben verbannen. Eene eigenlijk gezegde vervolging der Christenen treffen wij onder zijne regering niet aan; hij liet echter wel eenige Christenen ter dood brengen, als een' zekeren FLAVIUS CLEMENS en zijne vrouw DOMITILLA en nog anderen, naar men zeide, ter wille van hunne goddeloosheid (Atheismus); waarschijnlijk dewijl zij de goden niet meer wilden aanbidden. Onder den milden NERVA genoten de Christenen volmaakte rust; maar even als zijne regering zelve was ook deze rust slechts van korten duur.

Met den dood van NERVA en de komst van TRAJANUS aan de regering eindigt dan ook de afdeeling der geschiedenis, die men gewoonlijk het *Apostoliesch* tijdvak noemt. Staan wij daarbij nog eenige oogenblikken stil.

Reeds tijdens de verwoesting van *Jeruzalem* was het grootste aantal der eigenlijke leerlingen van JEZUS niet meer in leven. — Het langst vertegenwoordigde JOHANNES het geslacht der Apostelen. Maar ook hij ging, waarschijnlijk in het begin van TRAJANUS regering, tot zijne rust in, en een nieuw geslacht van Christenen trad in de plaats van hen, die in de zalige verwachting van den Heer en Zijn rijk waren ontslapen. — De leerlingen der Apostelen drukten hunne voetstappen, en onder hen steken die mannen uit, welke men de *Apostoliesche Vaders* noemt. Tot deze zoogenaamde Apostoliesche Vaders brengt de kerk CLEMENS, BARNABAS, HERMAS, IGNATIUS, POLYCARPUS en PAPIAS. Den laatsten uitgezonderd, bezitten wij van allen nog schriftelijke gedenkstukken, of ten minste geschriften, die hunnen naam dragen. Maar hoe ver staan deze werken beneden de apostoliesche, vooral de Paulinische schriften, waaruit de adem des Geestes ons zoo frisch en eigenaardig toestroomt! Het is, als of wij uit de frissche lucht der Alpen afdaalden in de alledaagsche

streken der vlakten. Wij willen ons bij deze schriften niet ophouden; niet bij den brief, die aan BARNABAS, den reisgenoot van PAULUS, wordt toegeschreven, en die tot typen en allegoriën vervalt (1), welke ons weinig zonden aantrekken; niet bij het boek vol visioenen van HERMAS, dat den naam draagt van *herder*, en dat ondanks zijne zonderlingheden, bij de kerk in groot aanzien stond (2).

Slechts een dezer mannen mogen wij wat nader beschouwen, het is CLEMENS de bisschop van Rome. Van zijn leven weten wij echter zeer weinig. In den brief aan de PHILIPPENSEN (IV: 3) spreekt PAULUS van een zekeren CLEMENS, als een medearbeider, van wien hij getuigt, dat zijn naam is geschreven in het boek des levens. Het is onzeker of deze CLEMENS dezelfde is, dien wij later als onderling of bisschop te Rome aantreffen. Even zoo min kan het nauwkeurig uitgemaakt worden, in welke orde de bisschoppen der Romeinsche kerk elkaar hebben opgevolgd. Dat dit bisdom door PETRUS zou zijn gesticht, is, wij zagen het reeds, dikwijls door de kritiek bestreden, en omtrent de eerste zoogenaamde opvolgers van PETRUS, LINUS, CLETUS, ANACLETUS zijn de stemmen verdeeld. Daardoor ontstaat ook onzekerheid in de bepaling van den tijd, waarin CLEMENS bisschop was; volgens sommigen had dit plaats voor de verwoesting van *Jeruzalem*, volgens anderen in de eerste jaren der regering van TRAJANUS. Eene wel is waar geheel

---

(1) Of deze brief van BARNABAS werkelijk van den reisgenoot van PAULUS afkomstig is; hierover loopen de meeningen der geleerden nog uiteen. Zooveel is zeker, dat het vernufts*spel* der allegorie, hetwelk zoozeer verschilt van het gebruik, dat in den brief aan de Hebreërs van het O. T. wordt gemaakt, moeilijk in een Apostolisch man te verklaren is; Verg. NEANDER *Gesch. der Chr. Kerk.* II: bl. 396—397 en THIEBSCH *Apost. Zeitalter*, bl. 334, 35.

(2) THIEBSCH bl. 350, 51.

onbewezen sage vermeldt zelfs, dat hij door **TRAJANUS** naar *Chersonesus Taurica* (de Krim) werd verbannen, en daar den marteldood stierf. Ook van 's mans overige lotgevallen en daden weten wij weinig. — Wat hem intusschen voor de kerkgeschiedenis belangrijk maakt, is zijn brief, dien hij uit *Rome* aan de gemeente van *Korinthe* geschreven heeft, en die bij de eerste kerk in groot aanzien stond, zoodat hij zelfs onder de heilige schriften geteld, en in de vergaderingen voorgelezen werd. Uit dezen brief, die tot het beste behoort, wat wij van de geschriften der apostoliesche vaders bezitten, kunnen wij ons eene voorstelling van de Korinthische gemeente maken, zoo als zij zich korte jaren na **PAULUS** vertoonde. Wij zien er uit, dat de geschillen, die reeds de groote Apostel zocht bij te leggen, nog voortduurden of liever in een anderen vorm zich hernieuwd hadden. De vaderlijke toon, waarop **CLEMENS** de twistenden tot eenheid vermaande, doet ons regt goed aan het hart, en is de gemoedsstemming van den grooten Apostel waardig, dien hij zich had ten voorbeeld gesteld. **CLEMENS** wijst op de groote orde en harmonie in de schepping, op de voorbeelden uit de gewijde geschiedenis, en bovenal op het voorbeeld van **CHRISTUS** zelve. — Ook de troost der opstanding, waarover **PAULUS** reeds in zijnen brief geschreven had, zoekt **CLEMENS** op nieuw bij zijne lezers te verlevendigen, en hij ziet daarvan in de uitwendige natuur, in de wisselingen der jaargetijden en de veranderingen van den dag een sprekend zinnebeeld. Zelfs is hem de wondervogel *Phoenix* in *Arabië*, die zichzelf verbrandt, en uit zijne eigene asch verjongd te voorschijn komt, mede zulk een zinnebeeld. Veel moge in zijnen bewijstrant onze bevreesding wekken, ook zullen wij bij hem de aangeduide afstand opmerken, die er tusschen apostoliesche en na-apostoliesche voortbrengselen bestaat, evenwel zullen wij kunnen begrijpen,

hoe de kerk bij den eerbied, die zij dezen man toedroeg, er toe kwam, dezen brief zoo hoog in eere te houden. Behalve dezen eersten brief van CLEMENS aan de Korinthiërs, heeft men nog een tweeden, die eer een brokstuk eener oude Christelijke leerrede schijnt, en ook wel niet door CLEMENS zal zijn vervaardigd. Over de ontwijfelbaar onechte geschriften, die men zonder grond op rekening van dezen kerkleeraar gesteld heeft, de zoogenaamde *Clementinen*, zullen wij later moeten spreken.

Wij vatten thans den draad der algemeene geschiedenis weder op, die ons de lotgevallen der kerk in groote en algemeene trekken zal doen zien.

De negentienjarige regering van TRAJANUS (98—117) wordt, gij weet het, als eene der beste en roemrijkste regeringen geschilderd, waarop het tijdvak der Romeinsche Keizers kan wijzen. TRAJANUS heeft zich den bijnaam van den » besten, » den roem van den grootsten der CAESARS, van een » vader des vaderlands » verworven. Onder hem bloeide het rijk, voor welks inwendige belangen hij op het ijverigst bezorgd was. De uiterlijke welvaart, de regtspleging vonden in hem haar wijzen bestuurder en krachtigen beschermer. Zijne zegepralende veldtogten, waardoor hij het Romeinsche rijk over den Euphraat uitbreidde, en die hij tot naar *Indië* wilde uitstrekken, kunnen wij hier niet beschouwen. Wij hebben te maken met zijne verhouding tot het Christendom en tot de in wasdom toenemende Christelijke kerk. Een man, wiens geliefkoosde spreuk was, zoo te regeren, als hij wenschte geregeerd te worden, en die dagelijks den eed, dien hij aan den senaat had gedaan, indachtig was » nimmer iets te ondernemen, dat schadelijk kon zijn voor het leven of de eer van regtschappen lieden, » zoo iemand kon toch wel niet de hand geleend hebben tot onregtvaardige vervolgingen der Christenen.

Met zijn weten zeker niet. Maar het is een eigenaardig verschijnsel, dat wij in de geschiedenis des Christendoms en zijne verhouding tot de Romeinsche Keizers aantreffen, dat dikwijls juist de meer edele en betere onder hen, als een TRAJANUS, een MARCUS AURELIUS, een DIOCLETIANUS onder de vervolgers van het Christendom genoemd worden, terwijl menigeen onder de slechtere, zoo als een CARACALLA, het met rust lieten. Wij moeten echter niet vergeten, dat de Romeinsche Keizer voor alle dingen den staat en het welzijn van den staat in het oog hield, en dat, hoe meer hij op dit welzijn bedacht was, hij te strenger tegen alles moest gekant zijn, wat hem daarvoor gevaarlijk scheen. TRAJANUS hield alle afzonderlijke genootschappen, alle vorming van vereenigingen, die onafhankelijk van den staat zich zelve regeeren wilden, voor onvereinigbaar met het romeinsche staatsleven. Hij vaardigde verbodschriften uit tegen alle geheime gezelschappen en maatschappijen, dewijl hij die als de stookplaatsen der omwentelingen beschouwde. Zelfs eene vereeniging van handwerklieden, die zich verbonden hadden, om bij gevaar van brand spoedige hulp te leenen, moest zich weder ontbinden, omdat zij ook in de klasse der verboden genootschappen viel (1). Nu is het natuurlijk, dat de zamenkomsten der *Christenen* in het Romeinsche rijk door de stadhouders der wingewesten als zulke geheime vereenigingen aangezien, en dus volgens de wet gestraft werden. — Velen kunnen daarbij hunne bevoegdheid te buiten gegaan hebben, en niet allen zullen zoo teeder van geweten zijn geweest als de stadhouder van *Bithynië*, PLINIUS de jongere, de neef van den beroemden natuuronderzoeker, die besluiteloos wat hij doen moest, om voorschriften van TRAJANUS verzocht. Wij bezitten nog den hoogst

---

(1) Plinii Epp. X: 42, 43.

belangrijken brief van PLINIUS aan den keizer, alsmede het antwoord van dezen aan den stadhouder. De eerste luidt (1):

» In alle twijfelachtige gevallen ben ik gewoon, Heer! u kennis te geven; want wie kan beter mij leiden, als ik aarzel, mij te regt wijzen, als ik dwaal? De (geregte-lijke) onderzoekingen betreffende de Christenen heb ik niet bijgewoond; daarom weet ik niet, wat men in hen pleegt te bestraffen, en hoe ver men daarin gaat. Ook ben ik in geen geringe verlegenheid, of men niet op het onderscheid van onderdom behoort te letten, dan of men de teedere jeugd op dezelfde wijze als de meer gevorderden in jaren en kracht moet behandelen; of de berouwhebbende kwijtschelding van schuld mag ontvangen, en of zij, die eens Christenen geweest zijn, niet vrijgesteld mogen worden, als zij ophouden het te zijn? of de naam (van Christen) op zich zelf, zonder dat er misdrijven mede gepaard gaan, reeds strafbaar is, dan of het slechts de misdrijven zijn, die er mede samen gaan? Intusschen heb ik met hen, die mij als Christenen werden aangewezen, de volgende handelwijs in acht genomen. Ik heb hen gevraagd, of zij Christenen waren. Als zij zulks toestemden, heb ik hen voor de tweede en derde maal ondervraagd, en hen met de doodstraf bedreigd; bleven zij hierop volhouden, dan heb ik hen laten ter dood brengen; want waarin ook immer hun misdrijf mogt bestaan hebben, dit was voor mij uitgemaakt, dat hunne eigenzinnigheid en onbuigzame stijfhoofdigheid in allen gevalle moet gestraft worden. Anderen van deze waanzinnigen heb ik, dewijl zij Romeinsche burgers waren, tot overzending naar Rome bestemd. Daar gedurende den regtshandel, zooals het gewoonlijk gaat, het misdrijf zich verder verbreidde, zoo heeft het

---

(1). Plinii Epp. X: 97, 98.

zich allengs op verschillende wijze geöpenbaard. Er werd een naamloos klaagschrift ingeleverd, waarop de namen van vele personen zich bevonden, die loochenden, dat zij Christenen waren of ooit geweest waren. Als deze op mijn' voorgang de goden aanriepen, en aan uwe beeldtenis, die ik uit dien hoofde naast de beelden der goden liet plaatsen, wijn en wierook offerden, en bovendien CHRISTUS vloekten, waartoe zij, die waarlijk Christenen zijn, door geen dwang zijn te brengen, zoo meende ik hen te moeten vrij laten. Anderen, die door een overbrenger waren aangewezen zeiden, dat zij Christenen waren, en ontkenden het later weder; zij waren het wel geweest, maar hadden zich weder teruggetrokken, eenigen vóór drie, anderen voor meer, één zelfs reeds vóór twintig jaren. Al dezen aanbaden uw beeld en de beelden der goden, en verwenschten CHRISTUS. Zij beweerden echter, dat hun grootste misdrijf of hun grootste dwaling daarin bestaan had, dat zij op een bepaalden dag voor zonsopgang zich vereenigd en een lied bij afwisseling op CHRISTUS als op een God gezongen hadden; voorts hadden zij zich door een eed (Sacramentum) verbonden, niet om eenige wandaad, maar om geen diefstal, geen roof, geen echtbreuk te plegen, hun woord niet te breken en toevertrouwd goed niet te willen verduisteren, als het van hen werd teruggevraagd. Daarna waren zij gewoonlijk weder gescheiden, om spoedig weder zamen te komen, tot het nuttigen van gebruikelijke en onschuldige spijzen. Dit hadden zij echter nagelaten op mijn bevelschrift, waarin ik uw verbod omtrent de geheime vereenigingen bekend maakte. Des te noodiger keurde ik het, van twee maagden, die dienaressen (ministrae) werden genoemd, door middel van de pijnbank te vernemen, wat van de zaak waarheid was. Maar ik heb niets ontdekt dan een verkeerd, buitensporig bijgeloof. Derhalve heb ik het

onderzoek opgeschort, en besloten bij u om raad te gaan; want de zaak scheen mij allezins de overweging waard, bijzonder om het groot aantal dergenen, die er door in gevaar gebragt worden. Want velen van allerlei ouderdom en stand en van heiderlei kunne zijn in dit gevaar, of zullen er in komen; want niet alleen tot de steden, maar ook tot vlekken en dorpen is de besmetting van dit bijgeloof doorgedrongen; waartegen echter, naar het zich laat aanzien, wel paal en perk gesteld en geneesmiddelen aangewend kunnen worden. Het is ten minste waarheid, dat men de bijna verlaten tempels weder begint te bezoeken, dat de sedert lang verwaarloosde ceremoniën weder gevierd, en hier en daar ook weder offerdieren verkocht worden, waarvoor tot hiertoe zelden een koper te vinden was. Hieruit kan men gemakkelijk opmaken, hoe vele menschen nog kunnen te regt gebragt worden, als men hun daartoe gelegenheid geeft."

TRAJANUS antwoordde: » Gij hebt, mijn waarde, ten aanzien van de Christenen, die bij u aangeklaagd werden, den regten weg ingeslagen; want daaromtrent valt niets in het algemeen te bepalen, dat in elk geval van toepassing is. Opzoeken moet men hen niet; als zij echter aangeklaagd en overtuigd worden, moet men hen straffen; doch zoo iemand ontkent, dat hij Christen geweest is, en zulks met de daad bewijst door onze goden te aanbidden, in dit geval moet hij van wege zijn berouw vergeving ontvangen, ook al rustte er eene verdenking op hem, ten opzichte van vroegere tijden. Naamlooze klaagschriften mogen echter bij geen lijfstrafelijk regtsgeeding iets gelden; want hierdoor zou men een slecht voorbeeld geven, en het is met onze eeuw (d. i. met den tijd en het beginsel onzer regering) in tegenspraak."

Deze beide brieven geven ons stof tot verschillende

opmerkingen. Wij zien er in de eerste plaats uit, hoe de hooggeplaatsten en ontwikkelden onder de Heidenen over het Christendom dachten. Het is voor hen bedroevend bijgeloof, schadelijke dweeperij. Beide, zoo PLINIUS als TRAJANUS, hadden medelijden met de Christenen; hun menschelijk gevoel verzette zich tegen alle geweldenarij; maar beide waren zij te veel Romeinen, te veel bevangen door de beschouwingen der staatsgodsdienst, om de Christenen niet reeds als Christenen voor strafbaar te houden. Zoo schroomt PLINIUS niet tegen zwakke vrouwen de pijnbank te gebruiken, en spreekt daarvan met eene koelzinnigheid, die ons in een anders zoo echt menschlievend man moet bevreemden. Men heeft het gedrag van TRAJANUS zeer verschillend beoordeeld. Men heeft als zeer wijs geroemd, en zeker doet het zijn hart eer aan, dat hij het opzettelijk verspieden verbood, en naamlooze klaagschriften afwees. Maar de maatregel was in geen en deele regtvaardig of vrij te pleiten van innerlijke tegenspraak. Het was een *halve* maatregel, om het aan weerskanten goed te maken; waarom reeds de kerkleeraar TERTULLIANUS niet zonder gekunstelden ijver uitroept (1): » o welk een oordeel, uit den nooddwang der verlegenheid ontstaan! (o sententiam necessitate confusam;) hij wil niet dat zij opgespoord worden, als (hield hij hen voor) onschuldig, en toch wil hij, dat zij gestraft worden, als (achte hij hen) schuldig! Hij ontziet en woedt te gelijk, hij ziet door de vingers en oefent wraak! Waarom stelt gij u zoo bloot? — Als gij veroordeelt, waarom spreekt gij ook niet vrij?» enz.

Maar de brief van PLINIUS is ook nog in een ander opzigt belangrijk, want hij gunt ons een blik in den *toestand* der Christenen van zijnen tijd, d. i. op

---

(1) APOLOGETICUS II.

het einde der eerste eeuw. Uit de bekentenissen, die men hem deed, bleek het, dat de Christenen op een bepaalden dag (stato die) bijeenkwamen. Blijkbaar wordt hier de Zondag bedoeld. Wanneer de *Zondag* bij de Christenen in het algemeen als feestdag in zwang is gekomen, valt niet gemakkelijk te beslissen. De Christenen uit de Joden hielden in den eersten tijd aan den Sabbath vast, en zetten de viering daarvan ook als Christenen voort. Nergens wordt van een opzettelijke verplaatsing van den Sabbath op den Zondag gesproken. Wel kunnen wij in het N. T. sporen van eene viering van den Zondag onder de Christenen ontdekken, waar van vergaderingen der Christenen op dezen dag, als den dag na den Sabbath sprake is, (HAND, XX: 7) maar daarmede wordt niet gezegd, dat deze dag *bij uitsluiting* de dag der bijeenkomsten was, veel minder, dat hij door een of ander besluit in de plaats van den Sabbath is gekomen (1). In de Openbaring van JOHANNES komt bepaald de uitdrukking »*dag des Heeren*» voor (OPENB. I: 10). Op dezen dag des Heeren ontving de Ziener zijne Openbaring, en de uitdrukking, die daar gebezigd is, moet als een toen reeds gebruikelijke van den zondag worden verstaan (2),

(1) Aldus ten minste moet ik met NEANDER en anderen de plaats nog altijd verstaan, ondanks hetgeen daartegen ingebracht is door HENGSTENBERG in zijn geleerd en leerzaam geschrift, über den Tag des Herrn. Berlin 1852. — Uit 1 COR. XVI: 2 kan het bestaan der zondagsviering in geenen deele bewezen worden. De Apostel noodigt de Christenen te *Korintke* uit op elken eersten *dag der week* iets voor de inzameling, waarvan dáár wordt gesproken, weg te leggen, opdat zij niet eerst geschiedde, als hij kwam. De eerste (werkdag) der week was daartoe meest geschikt; even als ook nu in Christelijke landen de maandag voor eene inzameling van penningen wel het best zou zijn. Te denken aan liefdegaven, die in de godsdienstige bijeenkomst werden ontvangen, verbiedt het $\pi\alpha\acute{\alpha}' \lambda\alpha\upsilon\rho\acute{\omega}$ (bij zich zelve).

(2) Hierin ligt voorzeker een bewijs tegen eene al te vroege

gelijk ook de » status dies » in onzen brief. Wij lezen verder, dat de Christenen een lied bij afwisseling op CHRISTUS zongen als op een God. Daaruit leiden wij dus af, dat CHRISTUS door de zijnen goddelijke eer werd bewezen, en dat liederen, in den vorm van gebeden, tot hem werden opgezonden; waarschijnlijk waren dit beurtgezangen, zoo als ook juist in dezen tijd IGNATIUS ze in *Antiochië* moet hebben ingevoerd. Verder zien wij, dat deze bijeenkomsten zedelijk op het leven gerigt waren; men vermaande elkander weêrkeurig tot regtschapenheid, getrouwheid en kuischheid. Als dan vervolgens wordt gezegd, dat de Christenen te zamen kwamen, om gebruikelijke en onschuldige spijzen te nuttigen (1) dan slaat dit blijkbaar op de zoogenaamde *liefdemaaltijden* (Agapen), gelijk wij reeds ten tijde van den Apostel te *Korinthe* aantreffen, en zoo als zij nog langen tijd met het gebruik van het Heilig Avondmaal vereenigd bleven. Dat de Christenen zoo nitdrukkelyk te kennen gaven, dat het gebruikelijke en onschuldige spijzen waren, geschiedt daarom, dewijl zich onder anderen het gerucht verspreid had, dat de Christenen een kind slagten, zijn bloed dronken en zijn vleesch aten, en zoo thyestische maaltijden hielden (2). Wij zullen op de verschillende beschuldigingen, die tegen de Christe-

---

vervaardiging van de Openbaring. (Sommigen verstaan door den dag des Heeren, den dag van de toekomst des Heeren, bij welke opvatting er geen spoor eener zondagsviering in 't N. T. is te vinden. Omtrent den tijd van de vervaardiging der Openbaring, leze men J. J. PRINS, Handboek tot de kennis van de H. Schriften, II, bl. 326—358). Verdere sporen eener zondagsviering vindt men buiten het N. T. in den brief van BARNABAS (C. 15) en in de later te vermelden plaats bij JUSTINUS den Martelaar.

(1) Ad capiendum cibum, promiscuum tamen et innoxium.

(2) (Zoo genoemd naar THYESTES, zoon van PELOPS, wiens broeder ATRUS uit zekere weêrwraak hem zijne beide kinderen op een gastmaal te eten gaf).

nen werden ingebracht, later terug komen. Eindelijk zegt PLINIUS, dat hij door de pijnbank bekentenissen van twee maagden afgeperst heeft, die *dienaresen* werden genoemd. Hoogst waarschijnlijk waren dit *diakonessen*; vrouwen, wie de verzorging der zieken en armen was toevertrouwd, en die wij ook reeds in het N. T. vermeld vinden als medewerkers der diakenen. Zoo wordt ons PHEBÉ als *diakonesse* te *Kenchreën* (bij *Korinthe*) genoemd. Of onder de weduwen, over welke PAULUS aan TIMOTHEUS schrijft (1 TIM. V: 9) ook *diakonessen* moeten worden verstaan is onzeker; dit kan men echter uit onzen brief, vereenigd met de plaats in het N. T. met hooge waarschijnlijkheid opmaken, dat deze instelling van *diakonessen*, die ook in onze dagen van vele kanten wordt begunstigd, reeds uit de oude tijden der kerk afkomstig is. — Tot zoo ver over de briefwisseling van TRAJANUS en PLINIUS.

Onder de slagtoffers, die in de vervolging vielen, en wel regtstreeks op bevel van TRAJANUS zelve, wordt ons een man uit de oude Kerk genoemd, dien men onder de vroeger genoemde apostoliesche vaders, d. i. onder de onmiddellbare leerlingen der Apostelen rekent, te weten de heilige IGNATIUS. Zijne kindschheid zou nog vallen in den tijd van JEZUS. Ja de sage maakt hem tot het kind, dat JEZUS in het midden der leerlingen stelde, om hun den kinderlijken ootmoed aan te bevelen. Hij was, naar men gewoonlijk aanneemt, een leerling van JOHANNES, en bisschop der gemeente te *Antiochië*. Onder anderen, zou hij, gelijk wij zagen, aldaar het beurtgezang hebben ingevoerd. Hoe groot het aanzien was, waarin hij bij de gemeente stond, blijkt uit zijn bijnaam »THEOPHORUS" (de drager Gods). Hij moet omstreeks veertig jaren lang zijn ambt hebben bekleed, toen de keizer in het jaar 115 (volgens anderen reeds vroeger) te *Antiochië* kwam. Het was op

zijn veldtocht tegen de Parthen. **IGNATIUS** werd voor hem gebragt en als Christen aangeklaagd. Volgens de acten des verhoors, wier echtheid wel is waar niet boven allen twijfel is verheven, had het volgende gesprek plaats (1). **T.** Zijt gij het, die als een booze daemon ons bevel waagt te trotseren, en anderen tot hun eigen ongeluk verleidt? **I.** Niemand noemt **THEOPHORUS** een booze daemon; want voor de knechten Gods deinzen de daemons ver terug. Ik weet slechts, dat ik bij u gehaat ben, en daarom noemt gij mij een boozen daemon, want ik belijd, dat **CHRISTUS** mijn koning is, en zoo doe ik uwe aanslagen te niet. **T.** En wie is **THEOPHORUS**? **I.** Die **CHRISTUS** in zijn borst draagt. **T.** En gelooft gij, dat wij ook geene goden in onze borst dragen, die ons bijstaan tegen de vijanden? **I.** Als gij de heidensche daemonen goden noemt, zoo dwaalt gij; want één is God, die hemel en aarde gemaakt heeft, en de zee en al wat daar in is, en één is Zijn eeniggeboren Zoon **JEZUS CHRISTUS**, wiens vriendschap ik verkregen heb. **T.** Gij bedoelt hem, die door **PONTIUS PILATUS** gekruisigd is? **I.** Ja hem, die de zonde en haar veroorzaker heeft gekruisigd, en die alle daemonische boosheid van hen, die hem in het hart dragen, onder zijne voeten heeft geworpen. **T.** Gij draagt dus **CHRISTUS** in het hart? **I.** Gij zegt het; want er staat geschreven: ik zal in hen wonen, en met hen verkeerem. Hierop sprak **TRAJANUS** het volgende vonnis uit: **IGNATIUS**, die gezegd heeft, dat hij den Gekruisigde in zich draagt, veroordeel ik, om door de soldaten gebonden naar de hoofdstad *Rome* gebragt, en daar tot een schouwspel des volks den wilden dieren tot spijs te worden voorgeworpen. **IGNATIUS** hoorde het vonnis gerust aan, en riep in blijde geestvervoering uit:

---

(1) Bij **COTELERIUS**, II, p. 174.

» Ik dank u, Heer! dat gij mij naar uwe volmaakte liefde zelfs waardig geacht, om als uw Apostel PAULUS ketenen en banden te dragen.” — Hij liet zich gewillig boeijen, en terwijl hij voor de Kerk bad en haar met tranen aan den Heer opdroeg, werd hij, zegen de Martelaarsacten, als een uitgelezen slagtoffer, als de goede herder zijner kudde, door de wildste soldaten naar *Rome* gebragt, om den dieren te worden voorgeworpen.

Aldus werd IGNATIUS onder geleide van tien soldaten naar *Seleucië* gebragt, waar zij met hem te scheep gingen. In *Smyrna* had hij eene zamenkomst met POLYKARPUS, mede een leerling van JOHANNES; ook kwamen daar afgevaardigden van verschillende Klein-Aziatische gemeenten tot hem. IGNATIUS beval zich hunner liefde en voorbede aan. Vervolgens kwam hij te *Troäs*, en door *Macedonië* gaande, waar hij onder anderen de gemeente van *Filippi* opzocht, bereikte hij *Rome*. Eenige Christenen uit *Antiochië* waren hem vooruit gesnel; ook kwamen er vele andere broeders tot hem, om hem te zien, te hooren, en voor hem te bidden. Hij zelf wierp zich met de broeders biddende op de knieën, en smeekte Gods erbarming af voor de vervolgte kerk. Nu werd hij in het Amphitheater geleid, om den wilden dieren te worden voorgeworpen. Hij vergeleek zich bij een tarwegraan, dat door de tanden der dieren als met een molen moest worden vermalen, om als een zuiver brood Gods bevonden te worden. — En zoo werd hij, wordt er verhaald, door de dieren tot op de hardste beenderen toe verteerd. Nog bezitten wij zeven brieven van IGNATIUS, die hij op zijne reis aan zeven gemeenten en aan POLYKARPUS zou hebben geschreven. De gemeenten, aan welke deze brieven gerigt werden, zijn: *Efeze*, *Magnesia*, *Tralles*, *Philadelphia*, *Smyrna* en *Rome*. Deze brieven zijn nog aanwezig, maar in twee onder-

scheidene gedaanten, als een grootere en als een kleinere verzameling. De meeste oordeelkundigen houden de kleinere voor de echte en oorspronkelijke; maar ook tegen deze zijn vele bezwaren gemaakt, en ook de nieuwste onderzoekingen aangaande dit vraagstuk (1) waaraan men naar aanleiding van nieuw ontdekte handschriften, eenige dezer brieven heeft onderworpen, hebben nog tot geen zekere uitkomsten geleid. De geheele zaak toch is in twijfel getrokken. Men heeft opmerkzaam gemaakt op het onwaarschijnlijke, dat TRAJANUS een' dweeper, waarvoor hij IGNATIUS hield, met zoo veel omslag naar *Rome* zou hebben laten zenden, terwijl toch de teregtstelling te *Antiochië* zelve niet slechts eenvoudiger ware geweest, maar ook meer indruk- en afschrikwekkend, voor de Christenen dier stad. Maar daartegen heeft men wèer aangemerkt (2), dat de keizer hem wel naar *Rome* kon gezonden hebben, om niet door den aanblik der ter doodbrenging het fanatisme der Christenen te *Antiochië* op te wekken, ook daar hij hoopte, dat de reis den ijver van IGNATIUS bekoelen, en hem tot andere gedachten brengen zou, of eindelijk, om door 't gezigt van den lijder onderweg den Christenen schrik aan te jagen. Hoe het ook zij, IGNATIUS leeft in de herinnering der Christenheid als één der eerste martelaren, en de hem toegeschreven brieven zijn in ieder geval belangrijke gedenkstukken van de denkwijze der oude Kerk. Niet alleen spreekt zich daarin eene gezindheid uit, waardig den discipel des Heeren, een geest van ootmoed, geduld en onderworpenheid, maar ook worden er reeds afdwalende rigtingen in bestreden, die in dezen tijd zich in de Kerk begonnen te vertoonen, en die de voorloopers werden van geheele kettersche

---

(1) CURETON, BUNSEN en de tegenschriften van BAUR en anderen.

(2) GIESELER in zijne kerkgechiedenis.

stelsels, die overal hunne vertakkingen hadden. Zoo bestrijdt IGNATIUS het onbewegelijk vasthouden aan de Joodsche inzettingen. » Het Christendom, » zegt hij » heeft niet aan het Jodendom geloofd, maar het Jodendom aan het Christendom. » Vooral echter kant hij zich tegen diegenen aan, welke uit misverstand van de leer der hoogere natuur van CHRISTUS hem de ware menscheid ontnemen, en meenden, dat Hij in plaats van een wezenlijk menscheelijk ligchaam, bloot een *schijnligchaam* had bezeten. Het waren de zoogenaamde *Doceten*. » Sluit uwe ooren, » schrijft hij; » voor ieder, die u iets anders wil leeren, dan JEZUS, die *waarachtig* uit het geslacht van DAVID uit MARIA geboren, *waarachtig* levend en lijdend, *waarachtig* gekruisigd en gestorven, *waarachtig* opgestaan is uit de dooden. Zoo hij slechts in *schijn* heeft geleden, zoo als eenige ongoddelijke menschen meenen, dan hebben ook *zij* slechts een *schijnleven*. » — Nog in een ander opzigt eindelijk zijn de brieven van IGNATIUS belangrijk. Overal wordt daarin de *éénheid der kerk* op den voorgrond gesteld, tegenover de afscheiding en splitsing, die door de ketterijen dreigde te ontstaan. Zij hebben in waarheid een *katholiek* karakter, als men namelijk naar de echt kerkelijke wijze van uitdrukken, onder Katholiek dit vasthouden aan de *éénheid* verstaat, dit bewustzijn, dat allen vereenigd behooren onder *één* hoofd. Dit *Katholiek* karakter riekt echter reeds eenigzins naar priesterheerschappij, in zoverre IGNATIUS deze *éénheid* der kerk vertegenwoordigd ziet in den *Bisschop*. — Toen de Apostelen nog leefden, waren *zij*, zooals wij zagen, de natuurlijke bestuurders der gemeente en in zekeren zin ongetwijfeld de zichtbare plaatsvervangers van CHRISTUS. Nu vinden wij wel reeds in den Apostolieschen tijd *opzieners* (bischoppen) en *ouderlingen*; maar deze twee ambten zijn daar nog niet van *één* gescheiden. Dezelfde per-

sonen worden nu eens *ouderlingen* dan eens *opzieners* genoemd (1). De uitdrukkingen beteekenden hetzelfde. Ook de onderling moest de trouwe herder en opziener der gemeente, de *ἐπίσκοπος* of bisschop zijn. — Maar na den dood der Apostelen kon het niet anders of onder de onderlingen zelve moesten weder sommigen zich door hunne waardigheden en aanzien onderscheiden, en deze weder in zekere mate als de opvolgers en plaatsvervangers der Apostelen vereerd worden. Zoo werd het bisschopsambt allengs losgemaakt van dat der onderlingen (Presbyters), het verhieft zich hierboven, en vormde het middenpunt, waarom zich het leven der kerk bewoog. Dit streven naar bisschoppelijke heerschappij komt nu ook reeds in de brieven van IGNATIUS en wel zeer sterk uit. Den bisschop eeren is voor IGNATIUS zoo veel als CHRISTUS zelve te eeren, op hem moeten de geloovigen zien, als de Apostelen op CHRISTUS. » Wij moeten, » zegt hij, » den huisverzorger ontvangen, gelijk den huisvader, die hem zendt; die hem eert, of veracht, eert of veracht ook dien, die hem gezondend heeft. » Deze plaatsen, waarin zeker reeds een geheel andere toon wordt aangeslagen dan de vermaningen der Apostelen in het N. T. ademen, hebben velen aanstoot gegeven, en men heeft hare echtheid, ook wel ten deele op dezen grond, betwijfeld, en ze als het voortbrengsel van een lateren tijd beschouwd, waarin zich de priesterheerschappij reeds verder had ontwikkeld. En ook wij kunnen voor de echtheid van alle uitspraken in deze brieven niet instaan. Echter moeten wij tevens niet vergeten, dat hetgeen ons tegenwoordig toeschijnt naar priesterheerschappij te zweemen, toen noodzakelijk was, zou de Kerk niet

---

(1) Verg. HAND. XX: 17, met vs. 28. TIT. I: 5, 7. PHIL. I: 1. 1 TIM. III: 1. Verg. met vs. 8. 1 PETA. V: 2, 3.

ontbonden worden. In een' tijd, toen de schriften der Apostelen nog niet bijeen gebragt waren, veel min zich in ieders handen bevonden, toen er alles aan gelegen was, om de overlevering zuiver te bewaren, kon de jeugdige gemeente zulke met gezag bekleedde mannen als de bisschoppen niet missen. Eene democratiesche inrigting der Kerk was onbestaanbaar, zij moest aristocratiesch wezen, en zelfs op gevaar af, dat deze aristocratie misbruikt zou worden, moest men toch dezen trap in de ontwikkeling des kerkelijken levens bestijgen. Men moge nu strijden over den tijd wanneer, en de grenzen waarbinnen dit plaats had, toch is het geen voldoende grond tot verwerping der brieven, dat zij dit standpunt reeds op het einde der eerste eeuw doen bestaan, zoo daarbij geene meerdere gronden komen. Zooveel echter moeten wij reeds van voren toegeven, dat niet alles uit dezen tijd, wat ons onder den naam van Apostoliesche leerlingen wordt aangeboden, zonder nader onderzoek mag worden aangenomen. Het zou zeker wel eene schoone en aangename taak zijn, zoo de kerkgeschiedenis niets anders te doen had, dan uit de bestaande bouwstoffen een schoon kunststuk te vervaardigen, welks aanblik ons zou kunnen stichten in de zekere overtuiging » zoo is het geschied." Maar de zuivere liefde tot de waarheid veroorlooft ons dit ongestoord genot geenszins. De historiesche stof heeft nog groote behoefte aan toetsing en zuivering, en het ware ongepast, de uitspraken der kritiek zonder weerlegging het zwijgen op te leggen, alleen om zich een' aangename indruk niet te laten ontrooven. Deze knoopen los te maken, behoort niet tot onze taak, maar ik rekende mij toch verplicht, u de toedragt der zaken aan te wijzen. Nu zetten wij ons verhaal voort.

Op TRAJANUS volgde zijn volle neef AELIUS HADRIANUS (117—138). TRAJANUS bevelen tegen de geheime vereenigingen bleven van kracht, en ook nu maakten de

stadhouders, al naar de omstandigheden en hunne eigene gemoedsrigting, daarvan een meer of minder streng gebruik. Velen werden ook door het geroep des volks tot geweldenarijen vervoerd; vooral bij openbare feesten werd de begeerte naar dierengevechten levendig. » Werpt de Christenen den leeuwen voor!» (Christianos ad leones!) met deze woeste kreet bestormde de opgewonden menigte de oversten, en deze gaven de ongelukkige slagtoffers aan haar prijs. Doch niet allen schikten zich naar dit bloeddorstig verlangen. Een der *Klein-Aziatische* proconsuls, SERENIUS GRANIANUS, wendde zich schriftelijk tot den keizer, en bragt hem onder het oog, hoe onbillijk het was, de Christenen, zonder dat zij van eenig misdrijf beschuldigd waren, ter dood te veroordeelen. HADRIANUS leende het oor aan deze klagt en beval den opvolger van GRANIANUS, MINUCIUS FUNDANUS, den Christenen alleen dan straf op te leggen, wanneer zij van een werkelijk misdrijf overtuigd werden (1). Dan gaat de Keizer voort: » waar echter de een den ander bloot uit lasterzucht aanklaagt, draag daar bij HERCULES zorg, dat hij voor zijn boosheid op het gevoeligst gestraft worde.» Overigens had HADRIANUS zelf slechts zeer onzuivere en verwarde voorstellingen van het Christendom; hij schijnt het met andere godsdiensten te hebben verward, die ook in dezen tijd opgang maakten in het Romeinsche rijk, zoo als bijv. met de Serapisdienst in *Egypte* (2); waarom het berigt van een later romeinsch schrijver, alsof HADRIANUS een tempel voor CHRISTUS had willen laten bouwen, en hem onder de Goden rangschikken (3), bezwaarlijk geloof

(1) EUSEB. kerkgesch. IV: 9.

(2) Verg. den brief van HADRIANUS aan zijnen zwager SERVIANUS bij FLAVIUS VOPISCUS, in vita Saturnini C. 2. — Illi qui Serapin colunt, Christiani sunt, et devoti sunt Serapi, qui se Christi episcopus dicunt.

(3) Ael. Lampridius, Vita Alex. Sever. C. 43.

verdient. Tot deze sage heeft waarschijnlijk de omstandigheid aanleiding gegeven, dat HADRIANUS in verschillende streken des rijks tempels liet oprigten zonder afgodsbeelden. Waarschijnlijk meende hij er later zijn eigen beeld in te plaatsen, en alleen uit misverstand kon men hem de bedoeling toedichten, om CHRISTUS in dezelve te vereeren.

Nog belangrijker dan voor de lotgevallen der Christenen was de regering van HADRIANUS voor de verdere lotgevallen der Joden, waarmede echter ook nu nog die der Christenen voor een deel zijn ineengeweven.

Na de verwoesting van *Jeruzalem* onder TITUS waren de naar *Pella* gevlugte Christenen gedeeltelijk weder naar de puinhoopen der vervallen moederstad teruggekeerd; en onder deze ook de grijze SYMEON, een der bloedverwanten van JEZUS, die nu als Bisschop de Christelijke gemeente aldaar voorging, en die in het jaar 107 als een grijsaard van 120 jaren den kruisdood stierf, dewijl de Joden hem bij den Romeinschen Stadhouder als eene voor den staat gevaarlijke spruit van DAVIDS huis hadden aangeklaagd. Dezelfde Joden, die telkens op nieuw de oproertoorts bij hun eigen volk aanbliezen! Hoe zouden zij het ook hebben verdragen, dat de heilige stad door de onheiligen ontwijd, dat zelfs de naam *Jeruzalem* uit de rij der steden verdelgd werd! Op de puinhoopen had zich eene nieuwe stad verheven, waarin Heidenen en Joden onbelemmerd hun gang gingen, terwijl op de plaats van den tempel, waar eenmaal JEHOVA werd vereerd, aan JUPITER godsdienstige hulde gebracht werd. Langen tijd giste het oproer in stilte. Eene reis, die HADRIANUS in het jaar 130 in het Oosten deed, belette nog een poos zijne uitbarsting. Naauwelijks echter had hij zich verwijderd, of het brak heftig uit. De woorden van BILEAM: » er zal eene ster voortgaan uit JAKOB, er zal een schepter uit Israël

opkomen; die zal de palen der Moabieten verslaan, en zal al de kinderen van SETH verstoren" (NUMER. XXIV: 17), vonden ook nu nog een sterken weérklank in de borst van eenen dweeper, die zich de *zoon der ster*, BAR COCHBA noemde. Te *Bither* (Bethera), eene vesting van het Joodsche land, nabij *Jeruzalem*, liet hij zich tot koning zalven, en die hem niet wilden huldigen, vooral de Christenen uit het land, vervolgde hij ten bloede toe. Met een gewapende magt deed hij éen inval binnen *Jeruzalem*, verwoestte den heidenschen tempel, en liet munten slaan, die op de eene zijde zijnen naam, op de andere het opschrift » *Vrijheid van Jeruzalem*'' droegen. Daar de Romeinsche stadhouder TINNIUS RUFUS te zwak was, om wederstand te bieden, zoö werd de bekwaamste veldheer des keizers, JULIUS SEVERUS, met eene versterking uit *Brittannië* geroepen, die eerst met wijze voorzigtigheid aanving het oproer zonder veldslag te dempen. De Joden wierpen zich op *Bither*, vast besloten tot den uitersten kamp. Nadat SEVERUS de afzonderlijke deelen des lands had veroverd, kreeg hij ook deze laatste vesting in zijne magt. Zoo werd na een bloedigen oorlog van drie jaren het oproer in het jaar 135 gestild, waarin volgens de gewone berekening 580,000 Joden het leven verloren. Vijftig sterke sloten werden gesloopt, 985 steden en dorpen in eene woestenijs verkeerd. — BAR COCHBA, wien het bedrogen volk nu » den *zoon der leugen*," BAR COSIBA noemde, was in den slag omgekomen; zijn hoofd werd in het Romeinsche leger gebragt, — De Rabbijn AKIBA, die ook in de zamenzwering was betrokken, werd onder wreede martelingen afgemaakt, welke hij met de grootste standvastigheid onderging. Andere medepligtigen werden deels als slaven verkocht, deels naar de steengroeven van *Egypte* gebragt. De plaats, waar de tempel gestaan had, liet HADRIANUS beploegen, en den grond met zout bestrooijen. Doch de stad *Jeruzalem*

werd ter eere van den keizer en JUPITER CAPITOLINUS herbouwd, *Aelia Capitolina* genoemd en met heidensche kolonisten bevolkt. Geen Jood mogt de stad op verscheidene uren afstands naderen, en om de maat der verachting vol te maken werd tegen over de stadspoort, die naar *Bethlehem* leidde, een marmeren zwijn geplaatst. — De overgang tot het Jodendom werd op straffe des doods verboden (1).

Met deze tweede verovering van *Jeruzalem* door de hand der Romeinen werd de laatste band verbroken, die de Joden nog uitwendig had te zamen gehouden. Van nu af vertoonen zij zich als het uit zijn vaderland verdrevene, ronddolende volk, gelijk het zich tot op den huidigen dag aan ons voordoet, als eene getuigenis zoo van het goddelijk gerigt als der goddelijke erbarming, als een volk, welks geschiedenis nog niet geëindigd is, en dat oogenschijnlijk bewaard wordt, om eenmaal op zijne wijze te dienen tot voltoojing van het Godsrijk. Maar ook voor de geschiedenis des *Christendoms* was dit lot der Joden een beslissend keerpunt. Wilden de Christenen ook nu nog te *Jeruzalem* (*Aelia Capitolina*) blijven, zoo moesten zij zich nog bepaalder, nog duidelijker van het Jodendom los maken, dan tot hertoe het geval was. — Slechts op deze wijze konden zij aanspraak maken op versooning van den kant der Heidenen.

Nu werd dan ook werkelijk voor de eerste maal een Christen uit de Heidenen, MARCUS, tot voorganger der aldaar bestaande gemeente aangesteld (2). Het *Christendom in den Joodschen vorm*, dat tot nu toe nog altijd zijne aanhangers in het *Joodsche* land had gevonden, hield hiermede op, als zoodanig te bestaan; en de

(1) Verg. JOST, *Geschiedte des Israëlitischen Volkes*, II: bl. 109 enz.

(2) EUSEB. *kerkgesch.* IV: 6.

vrijere vorm, waarvoor PAULUS had gestreden, behaalde de beslissende zegepraal.

Dit leidt ons tot den *inwendigen* toestand des Christendoms, voor zoover het door zijne verbinding met het *Jodendom* en met het *Heidendom*, twee tegenovergestelde rigtingen kweekte, die te voorschijn traden in de kettersche stelsels van het Ebionismus en het Gnosticismus.

ACHTSTE VOORLEZING.

KETTERSCHERIGTINGEN ONDER DE CHRISTENEN. — EBIONIETEN
EN NAZARENERS. — GERINTHUS. — HET GNOSTIGISMUS. —
BASILIDES. — VALENTINUS. — DE OPHITEN. — ANDERE
GNOSTIEKEN. — MARCION.

Het is eene oudkerkelijke sage, dat tot op HADRIANUS de Kerk, ten opzichte der leer, hare jongvrouwelijke reinheid heeft bewaard, dat zij met geene ketterij is besmet geworden. Eerst omstreeks den tijd, waarmede wij ons in de laatste bijeenkomst hebben bezig gehouden, eerst met het begin van de tweede eeuw der christelijke geschiedenis, hebben zich ook de dwaalleeringen opgedaan. Streng naar de letter kan men dat wel niet nemen; want reeds PAULUS had te kampen deels met degenen, die de joodsche instellingen aankleefden, deels met hen, die de christelijke vrijheid niet begrijpende, haar misbruikten, gelijk hij dan ook reeds te doen had met eene valsche wijsbegeerte, eene valsche gnosis, of de » valschelijk genaamde wetenschap.¹² Evenzoo waarschuwden ook de andere Apostelen voor dwaalleeraars. Maar het is zeker, dat eerst in de tweede eeuw de ketttersche partijen zich afzonderen, en onder bepaalde namen in bepaalde vormen optreden, tegen welke dan de Kerk als de regtgeloovige, als de

Katholieke kerk te meer op hare hoede moest zijn, indien zij niet naar de eene of andere zijde hare eigenaardigheid opgeven en zelve een' roof van het ketterische worden wilde. Het Christendom wortelde, gelijk wij gezien hebben, in het *Jodendom*; maar in geenen deele was het slechts eene herhaling of slechts eene vernieuwing van het *Jodendom*. Het *Jodendom* moest naar zijn hooger begrip in het Christendom opgaan. Daarop had reeds *IGNATIUS* gewezen in de plaats, welke ik in de laatste bijeenkomst uit zijne brieven heb medegedeeld. Nadat de voorzegging der profeten in *CHRISTUS* was vervuld, kon de wet niet meer *naast* het Evangelie als iets afzonderlijks bestaan, maar het Evangelie was de verheerlijking der wet, dewijl het haren goddelijken *inhoud* in zich bevatte, maar onder den vorm van eene wet der *vrijheid*, niet meer als *letter*, maar als *geest*. Wilde nu desniettemin naast het vrije Evangelie der *genade* en des *geestes* een joodsch wettisch Christendom zich doen gelden, zoo kon dit op den duur niet bestaan, het moest óf van zelf wijken, óf waar het zich tegen de vrijheid des Evangelies verhief, als eene onregtmatische verschijning, óf toch minstens als een anachronismus bestreden worden, als eene verschijning, die zich zelve had overleefd. Dat is de *eene* zijde van den strijd. Maar ook op de *andere* zijde moeten wij het oog rigten. *PAULUS* had, als Apostel der Heidenen, het Christendom in alle deelen losgemaakt van de banden der wet, desniettemin had hij den dieperen historieschen *zamenhang des Christendoms met het Jodendom* nooit uit het oog verloren, en in zijnen brief aan de Romeinen had hij het *duidelijk* uitgesproken, dat de stekken van den goeden boom op den wilden olijfstam geënt waren. Wilden nu de Christenen uit de Heidenen het Christendom, in eene verkeerd begrepene onafhankelijkheid van het

Jodendom allen historischen samenhang met hetzelfde voorbij zien; wilden zij het in aansluiting aan de heidensche wijsbegeerte en mythologie als een zuiver idealistische, dichterlijk wijsgeerige godsdienst opbouwen, zonder den historieschen grondslag, die in de heilsinrigting des O. T. gegeven is, dan kon ook deze *onhistorische*, met de wet strijdende en de wet *vernietigende* handelwijze niet geduld worden. — Het Christendom moest dus vast staan op zijn eigen levenswortel, het mogt zich noch in het Jodendom terug laten dringen, noch in de wildernis des Heidendoms laten overbrengen. Het moest *afweren* zowel het een als het ander. Nu echter zien wij, dat bij den aanvang der tweede eeuw de beide tegenovergestelde polen, die in het Christendom door de geloovigen van joodsche en heidensche afkomst gevormd werden, zich onderscheidenlijk om hoog heffen. Dit geschiedde aan de eene zijde bij de joodschgezinde *Ebionieten*, aan den anderen kant bij de heidenschgezinde of toch heidensch gekleurde *Gnostieken*. Over deze beide merkwaardige verschijningen van het *Ebionismus* en *Gnosticismus* zullen wij nu in deze bijeenkomst te handelen hebben. Ik moet voor dit onderwerp uwe toegevendheid in het bijzonder inroepen, daar het hoogst moeilijk is, het voor het algemeen begrip zoo in te rigten, dat er nog niet altijd iets van eene wetenschappelijke wijze van behandeling aan blijft kleven. En toch kan men de zaak niet met stilzwijgen voorbijgaan. De trouw aan de geschiedenis vordert, dat wij ons van deze rigtingen, die deels tegen elkander overstaan, deels in zekere punten elkander ontmoeten en doorkruisen, zoo duidelijk mogelijk eene voorstelling trachten te maken. Wij laten het aan het onderzoek der geleerden over, de geschiedenis dezer partijen tot in haren eersten oorsprong na te gaan, en de dikwijls onmerkbare overgangen uit den eenen vorm in den anderen aan te wijzen.

Voor onze algemeene beschouwing is het voldoende in het oog te houden, dat de beide hoofdrichtingen, waartegen de jeugdige kerk te kampen en zich te verdedigen had, de valsche invloed van *joodsche* en de valsche invloed van *heidensche* denkwijze was. Spreken wij allereerst van den valschen joodschen invloed. Het Christendom was uit het Jodendom voortgekomen, en het werd in den beginne als eene joodsche sekte door de Heidenen beschouwd. De verachtelijke benaming van *Galileërs* of ook van *Nazareners* kwam allen Christenen gemeenschappelijk toe. Nog ten tijde van NERO hebben wij gezien, dat zij als eene joodsche sekte vervolgd werden. Nadat echter het Christendom zich ook uitwendig van het Jodendom had losgemaakt, waartoe, zooals wij gezien hebben, reeds de verwoesting van *Jeruzalem* en vervolgens de joodsche oorlog onder HADRIANUS bijdroeg, bleef de benaming *Nazareners* voor *diegenen* bestaan, die het vroegere standpunt van het Christendom der geloovigen uit de Joden verder behielden, en die alzoo ook als Christenen nog altijd de joodsche wet als eene goddelijke in acht namen. Het is altijd het lot eener zich afsluitende, aan de beweging des tijds geen aandeel nemende partij, dat zij langzamerhand vervalt en verdroogt, en dat zij, eer zij het zelve bemerkt en tegen haren wil eene *sekte* wordt. Zoo schijnt het den Nazareners gegaan te zijn, die ons eerst als de regtgelooovige Christenen, die slechts te veel op de wet gesteld en daardoor in hunne vrijheid beperkt waren, voorkomen, later echter door de groote Katholieke kerk als kettters beschouwd, en dikwerf met eene andere partij verward werden, die onder den naam van *Ebionieten* bekend is. Wie zijn deze *Ebionieten*? Vroeger heeft men ze van eenen stichter, EBION geheeten, afgeleid; maar juist is wel de afleiding van dezen naam van het Hebreuwsche woord: *ebion* (arm), dus

de armen. Volgens sommigen heeten zij zoo om hunne werkelijke armoede. Den stam vormden de uit *Jeruzalem* naar *Pella* gevlugte Christenen uit de Joden, die zeker pok voor het uitwendige in behoeftige omstandigheden leefden. Anderen, zoo als reeds de kerkvader ORIGENES, pasten deze benaming met eene vernuftige wending toe op hunne *geestelijke* armoede, op de armzaligheid én bekrompenheid hunner leer. Als de stichter der partij wordt kort na de verwoesting van *Jeruzalem* onder TITUS een zekere THEBUTHIS genoemd, die, omdat hij geen bisschop was geworden, de oude Christenen uit de Joden tot afval van de zuivere leer verleid heeft. Zooveel is zeker, dat de Ebionieten in de wezenlijke grondleeringen des geloofs zich van de leer der Christenen scheidden, en dat zij het *joodsche* geloof nader stonden dan het *christelijke*. Zij hielden zich streng aan de Mozaische wet, en maakten haar voor alle Christenen van verbindende kracht. Voorts echter leerden zij ook van JEZUS, dat Hij een Zoon van JOZEF en van MARIA was, dus niet de Zoon Gods, die van eeuwigheid geweest is. Desniettemin was hun JEZUS CHRISTUS een wezen eener hoogere orde; ook zij vereerden in hem den Messias des volks, den Zoon DAVIDS, en ORIGENES vergelijkt hen daarom met den blinden in het Evangelie, die ofschoon blind, toch tot den Heer riep: Zoon DAVIDS, ontferm u mijner! (MARC. X: 47). — Eenigen onder hen namen ook aan, dat eerst bij den doop aan den Jordaan de Logos of de goddelijke natuur, de hemelsche CHRISTUS op den mensch JEZUS neêr gedaald was en zich toen met hem verbonden had, eene voorstelling, die wij ook bij CERINTHUS een Christen uit de Heidenen, die een tijdgenoot van den Apostel JOHANNES genoemd wordt, en bij eenige Gnostieken vinden. In het algemeen bleven zich de Ebionieten niet ten allen tijde gelijk; velen voegden bij

hun judaïsme nog gnostische bestanddeelen en leerden verschillende menschwordingen (incarnatiën) Gods in ADAM, in HENOCH, in NOACH, in ABRAHAM, IZAËK, JACOB en ten laatste in JEZUS. Deze gnostische Ebionieten, wier meeningen vooral in de ten onrechte aan CLEMENS van Rome toegeschrevene geschriften (Clementinen) voorkomen (1), heeft men in den nieuweren tijd van de gewone ongeveer op dezelfde wijze onderscheiden, als het volks rationalisme der vorige eeuw van het bespiegelende rationalisme van onzen tijd.

Het eigenlijk bespiegelende rationalisme van den ouden tijd vinden wij, schoon onder zeer wonderlijke en fantastische vormen, bij de zoo genoemde Gnostieken, die in vele opzichten tegen over de Ebionieten staan, al komen zij ook weder in enkele punten met hen overeen. — Wat beteekent *gnostiek*? — Gnostiek komt van *gnosis*, en *gnosis* beteekent *kennis*. De Gnostieken waren derhalve de kennenden, de wetenden, de denkers, de filosofierenden, de bespiegelenden onder de Christenen. Hierin ligt op zich zelf niets berispelijks. Het Christendom wil toch kennis, het verlangt geen *blind* geloof, maar een geloof, dat zich de gronden, waarom het gelooft, bewust is. Het sluit ook een dieper wetenschappelijk denken over de gronden des geloofs niet uit; in tegendeel er lag van den beginne af in de geheimnisvolle leerstukken des Christendoms eene opwekking, om in die geheimen door te dringen. Hoe moest niet al dadelijk de aanvang van het Evangelie van JOHANNES: » in den beginne was het Woord, en het Woord was bij God en het Woord was God; dit was in

---

(1) In den nieuweren tijd zijn deze pseudo-clementinische geschriften bijzonder het voorwerp van geleerd onderzoek geworden; men heeft daarop ook allerlei hyposthesen ten opzichte van het eerste Christendom gebouwd, met welke wij ons hier zoo min kunnen inlaten, als met de onderzoekingen zelve.

den beginne bij God; alle dingen zijn door hetzelfde gemaakt" enz. — hoe moest niet deze grootsche, geheimzinnige aanvang de begaafde geesten geprikkeld hebben, om zich in deze verborgenheid te verdiepen? Wij hebben toch ook vroeger gezien, hoe reeds de Joden in *Alexandrië*, met de grieksche wijsbegeerte in aanraking gekomen zijnde, tot godsdienstige bespiegelingen over God en de wereldschepping, over den Logos en de engelenwereld, over den oorsprong der zonde en het booze gedreven werden, en nu moest deze rigting onder de Christenen zooveel te meer op den voorgrond treden nu hier de verkondiging gehoord werd; het eeuwige Woord heeft zich binnen de grenzen der eindige wereld geöpenbaard, het is vleesch geworden. Zoo zeker ook deze waarheid allereerst als eene heilswaarheid met het geloovig gemoed moest opgevat worden, zoo zeker zij leven wekkend op de gezindheid en den wandel der Christenen werken moest, zoo kon toch de zucht tot bespiegeling, die zich van deze en soortgelijke waarheden meester maakte, en die gaarne den grond der verborgenheid ontdekte, niet met geweld teruggedrongen worden; het kwam er slechts op aan, haar de juiste rigting te geven en haar voor ontarding te vrijwaren. Men onderscheidde daarom in den eersten christelijken tijd tusschen eene ware en eene valsche gnosis. Voor deze laatste, voor de » tegenstellingen der valschelijk genaamde wetenschap" had PAULUS reeds TIMOTHEUS gewaarschuwd (1 TIM. VI: 20), en tegen haar rigtte zich dan ook de ijver der kerkvaders, zooals van eenen IRENEUS en anderen. De valsche gnosis doet zich op het gebied des Christendoms in een dubbél opzigt als eene valsche en onregtmatige kennen, zoowel wat haren vorm als wat haren inhoud betreft. Ten aanzien van haren vorm, in zoo ver zij de wetenschappelijke kennis der goddelijke dingen, die toch slechts het geloof moet leeren verstaan,

van het geloof losscheurt, en zijne verborgenheden daardoor ontheiligt, dat zij die enkel tot voorwerpen der nieuwsgierigheid, hoogstens der weetgierigheid en der wijsgeerige navorsching maakt. Daardoor ontstaat noodzakelijk aan de eene zijde een geesteloos twisten en eene zucht om gelijk te hebben, die ontsticht, en aan den anderen kant wordt ligt een hoogmoed geboren, die, op kennis zich verheffende, met trots op de menigte der geloovigen als onwetenden, oningewijdden neêrziet en met haar eenvoudig kinderlijk geloof den spot drijft, of haar slechts een hooghartig medelijden bewijst. Ootmoed en liefde, deze beide christelijke hoofddeugden, zijn met zulk eene valsche, hoogdravende gnosis volstrekt onvereinbaar. — Maar juist om die reden moet eene dergelijke *godsdienst der wetenden*, zoo als wij gnosis zouden kunnen vertalen, niet slechts naar haren *vorm*, maar ook naar haren *inhoud* blijken valsch en onregtmatig te zijn. Het ligt in den aard der godsdienstige, inzonderheid der christelijke waarheid, dat zij slechts door een ootmoedig en liefhebbend hart kan gekend worden. Dat heeft reeds PAULUS uitgesproken, toen hij zeide: »al wist ik al de verborgenheden en al de wetenschap; en al ware het, dat ik het geloof had, zoodat ik bergen verzette, en de liefde niet had, zoo ware ik niets" (1 COR. XIII: 2); waarmede hij ongetwijfeld ook zeggen wil, dat ook zulk eene kennis niet de regte en in den grond geene *ware* kennis is. Dan ontstaat er eene godsdienst, die den schijn van godzaligheid draagt, maar hare kracht verloochent. Als wijsheid dezer *wereld* moge zij altijd nog zekere geniale grepen doen op het gebied der waarheid, maar omdat zij niet uit de waarheid is, zal zij nooit wijsheid *Gods* worden; zij zal bij alle verborgenheden, die zij meent te doorgronden, die *eene* groote verborgenheid, de verborgenheid der godzaligheid, niet kennen. Het eigenlijke vaderland der godsdienst zal haar altijd vreemd blijven;

zij zal duizendmaal om het land heendwalen, maar er nooit binnentrekken; en zoo zullen ook al hare uitspraken over godsdienst en wat op godsdienst betrekking heeft, altijd iets scheefs, half waars, iets dat met gevaarlijke dwalingen vermengd is, bevatten. Naarmate zij hooger boven de menigte der geloovigen denkt te staan, zal zij ook verder afdwalen van den algemeenen grond des geloofs, en indien zij ook al dezelfde woorden gebruikt als de geloovigen, dezelfde spreekwijzen mede opneemt, die bij deze gelden, zoo zal het toch spoedig openbaar worden, dat deze woorden en spreekwijzen in haren mond eene andere beteekenis, eene andere kracht hebben, en dat zij òf over den inhoud van haar eigen geloof in zelfbedrog verkeert, òf hare tweetongigheid ten behoeve van anderen heeft aangenomen.

Dit over de valsche gnosis in het algemeen, zoo als zij zich ten allen tijde en onder de meest verschillende vormen, nu meer op mystisch-theosophische, dan meer op rationalistische of ook soms op gekunstelde orthodoxe wijze heeft weten voor te doen.

Wenden wij ons nu tot de *Gnostieken* der tweede eeuw, met welke wij hier te doen hebben, zoo laat zich uit de bloote algemeene benaming nóg weinig opmaken. Men kan alleen zeggen, dat zij allen meer of min zulk eene rigting huldigden, die voor het eenvoudige wezen des geloofs gevaarlijk was, en tot ontzettende dwalingen leiden kan. Hun gemeenschappelijk vaderland is het oosten, en hoeveel zij aan de oud-oostersche wijsgeerige stelsels, hoeveel zij voorts aan de platonische, hoeveel aan de alexandrijnsch-joodsche wijsbegeerte ontleenden, dat moge een voorwerp van geleerde onderzoekingen blijven (1).

---

(1) Aan de verdiensten van een' MOSHEIM, NEANDER, GIESLER, MATTER, BAUR en anderen op dit gebied, behoeft nauwelijks herinnerd te worden.

Zoo veel is zeker, dat wij de Gnostieken in het tijdvak van HADRIANUS deels in *Syrië*, deels in *Egypte* en wel in *Alexandrië* te zoeken hebben; en dat zich hunne leerstellingen eerst in de grieksch-oostersche, vervolgens ook later ten deele in de roomsch-westersche kerk verbreidden. Hunne stelsels loopen zelfs weder zeer ver uiteen, en er wordt een bijzondere studie toe vereischt, ze naar behooren van elkander af te scheiden en ze naar klassen en familieën te rangschikken. Het zal voor ons doel voldoende zijn, zoo ik eerst een algemeen beeld vooraf laat gaan van hetgeen *alle* Gnostieken meer of min gemeen hebben, en u dan met een paar hoofd-vertegenwoordigers dezer rigting bekend maak

Een kenmerkende trek van alle Gnostieken is hunne verwantschap met het *Heidendom*. Men heeft wel, en niet zonder grond, tusschen zoogenaamde judaïserende en anti-judaïserende Gnostieken onderscheiden (1); maar ook de zoogenaamde judaïserende Gnostieken, ook die, welke zich betrekkelijk meer aan het Jodendom aansluiten, dan de overigen, hebben eene *heidensche*, eene polytheïstische, mythologische kleur. De veelgoderij was voorzeker door het Christendom omver geworpen, en ook de Gnostieken voerden haar niet weer in hare grove gedaante in. Maar tot het ware monotheïsmus, tot het geloof aan *éenen* hoogsten God en Schepper der wereld, die naar vrijen heiligen wil alles geschapen heeft en alles naar onbepaalde wijsheid en liefde regeert, tot het geloof aan dezen *éenen* persoonlijken God, bragten het de Gnostieken niet. Der Gnostieken God is een donker verborgen Wezen, dat eerst door een langs veelvuldige trappen afdalend heer van krachten, die van hem uitvloeijen, zich tot bewustzijn brengen moet. De wereld is niet eene vrije schepping van dezen God, maar het

---

(1) Aldus NEANDER.

werk van een' aan den hoogen God ondergeschikt of zelfs van een Hem vijandig boos wezen. Zoo is ook de mensch een schepsel van dezen ondergeschikten Wereldschepper, en hij zelf is aan een blind noodlot onderworpen, en prijs gegeven aan de magten, die tusschen hemel en aarde heerschen. Met de vrijheid des menschen gaat dan natuurlijk ook het begrip van *zonde* en van *toerekening* der zonde verloren. De stof, die voor eene duistere magt aangezien wordt, is de zetel van het booze, en zoolang de mensch onder den invloed der stof staat, zoolang is er ook voor hem geene verlossing. Deze kan slechts daardoor geschieden, dat hoogere lichtwezens den mensch boven de stof verheffen. en hem in het lichtrijk verplaatsen. Zulk een lichtwezen is naar der Gnostieken leer ook CHRISTUS, maar welk een verschil is er tusschen dezen CHRISTUS en JEZUS CHRISTUS van *Nazareth*, die ons de Evangelieën doen kennen? Hij is een mythische CHRISTUS, een AËON, d. i. een verheven engel des lichts, die zich of slechts tijdelijk met JEZUS van *Nazareth* verbonden heeft bij den doop aan de Jordaan, om hem bij zijnen dood weder te verlaten, of die, in plaats van werkelijk vleesch te worden, zich slechts met een schijn ligchaam omgeven heeft, eene meening, die wij reeds den vorigen keer bij de doceten van IGNATIUS gevonden hebben. Allermint is het CHRISTUS, de gekruisigde, op wien het geloof der Gnostieken rust. Wat PAULUS van de Joden en de Grieken zegt, dat hun het kruis van CHRISTUS eene ergernis en dwaasheid is, dat kan ook op het gnosticismus toegepast worden. Niet als verlorene *zondaren*, maar als eene soort van engelen, als uitstekende ideale wezens, (in tegenstelling met de groote menigte) worden de zielen in triumf gevoerd naar het fantastisch-idealistisch lichtrijk, nadat zij door eigene boetedoeningen en kastijdingen en eindelijk door den

dood zich van de heerschappij des ligchaams ontdaan, zich in ligte geestelijke wezens veranderd hebben. Met verachting ziet daarom het gnosticismus op de *genade middelen der kerk*, op het woord Gods en de sakramenten neder. In zijne geestelijkheid behoeft het iets dergelijks niet; het laat dit over aan de zwakken, die nog melk van noode hebben. Evenzoo scheidt zich het gnosticisme zijne eigene zedeleer. Terwijl het aan de eene zijde zich de strengste tucht oplegt, die tot geweldadige pijniging des ligchaams en tot vrijwillig martelaarschap opgevoerd wordt, weet het ook weder ter gelegener tijd zich aan deze en alle tucht te onttrekken, en de op zich zelve onberispelijke stelling, dat den waarlijk vrijen, den geestelijken mensch alles geoorloofd is, wordt door hetzelfde ten behoeve eener geheele vrijmaking van elke zedewet, zoo aangewend, dat de meest uitsporige uitspattingen der fantasie en der zedelijkheid geregtvaardigd konden worden.

Gaan wij nu tot de enkele Gnostieken in het bijzonder over. Een hunner hoofdvertegenwoordigers is **BASILIDES** in *Alexandrië* omstreeks het jaar 125. Van zijne levensomstandigheden weten wij verder niets. Zijne leer is de volgende: er zijn twee elkander tegenover gestelde beginselen, een goed en een boos, een rijk des lichts en een rijk der duisternis. Aan het hoofd van het rijk des lichts staat de onuitsprekelijke, de naamlooze God. Uit dit Grondwezen (Urwesen), in hetwelk alle levenskiemen liggen opgesloten, ontwikkelt zich het leven in de volgende orde: uit den ongenoemden God gaat eerst uit de *Nous* (*νοῦς*) (de geest of de eerstgeborene), uit dezen weder de *Logos* (de goddelijke rede), dan uit dezen het denkvermogen (*φρόνησις*), vervolgens in verdere uitvloeijingen de Wijsheid (*σοφία*), de Magt (*δύναμις*), de Gerechtigheid (*δικαιοσύνη*) en eindelijk de Vrede (*εἰρήνη*). Deze zeven krachten, die zich echter **BASILIDES** niet als

abstracte krachten, maar als bezielde, persoonlijke wezens denkt, vormen met het goddelijk Grondwezen (Urwezen), welks ontvouwing zij zijn, het eerste heilige achtal (ogdoas) of den eersten hemel. Aan dezen hemel sluit zich aan een tweede, als afbeeldsel des eersten, evenzeer met zulke krachten en geesten vervuld; aan dezen weder een derde, vierde, tot een getal van 365. — Deze 365 hemelen of rijken van geesten, in welke de volheid der godheid nu eenmaal is uitgestort, en welke dus het zuivere afbeeldsel Gods is, in hetwelk God zelf eerst zijn eigen wezen leert kennen, worden zamengevat in het mystische telwoord *abraxas*, dat eene soort van tooverkracht in zich sluit. Aan het hoofd van het laatste en onderste lichtrijk staat de wereldheerscher (ARCHON), een beperkt aan den hoogsten God ondergeschikt wezen. Deze en niet de hoogste God heeft de tegenwoordige wereld geschapen, waarop wij leven; hij is ook de God der Joden, de God des Ouden Testaments. Hij heeft geene vrijheid van handelen, maar dient der voorzienigheid van den hoogsten God bloot als werktuig, om het verheerlijkings-proces der wereld nader tot zijn doel te brengen. Ter voleinding van dit proces was er eene bijzondere openbaring noodig, die verre boven het inzicht en de magt des Wereldscheppers lag. De hoogste der uit God gevloede geesten (*Nous*) vereenigde zich, om deze openbaring te bewerkstelligen, met een' mensch, en wel met den mensch JEZUS. Deze vereeniging geschiedde bij den doop aan den *Jordaan*. Tot dien oogenblik, tot aan de feestelijke inwijding des doops, was JEZUS een gewoon mensch; maar nu kwam Gods geest over hem; nu was hij de Zoon Gods, zooals dan ook God hier eerst verklaarde: » Deze is mijn geliefde Zoon, in welchen Ik een welbehagen heb! » (MATTH. 3: 17). Vandaar dan ook, dat de aanhangers van BASILIDES den doop van JEZUS bijzonder hoog stelden, en tot aandenken daaraan een bijzonder

feest vierden, het Epiphaniëenfeest op den 6^{den} Januarij. Wat JESUS geleden heeft, dat heeft Hij niet als Verlosser der wereld, dat heeft Hij eenvoudig als mensch geleden, en wel heeft Hij ook als andere menschen moeten lijden, om *zich zelven* van zonden te reinigen. Dientengevolge was JESUS niet volkomen zondeloos, ofschoon bij Hem de zonde tot een minste (minimum) verdwijnt. Een plaatsbeksleedend lijden van JESUS konde BASILIDES niet aannemen. Volgens hem lijdt ieder mensch en moet ieder lijden voor zijne eigene zonden. Maar dat lijden is eene weldaad voor de menschen; het heeft eene reinigende, eene louterende kracht, en het is eene bijzondere genade, wanneer een mensch reeds in dit leven, zoovele boetedoeningen kan verrigten, dat hij van alle zonden bevrijd wordt; vandaar dat de martelaren boven allen gelukkig te prijzen zijn, dewijl het hun vergund is, deze verzoening volkomen te volbrengen door de vrijwillige overgave huns levens. — De mensch, zoo leert BASILIDES verder, is een geestelijk-lichamelijk wezen; alle hartstogten, waaraan hij onderworpen is, komen uit de stof, in welke zijn geest ingedoopt en verzonken is. Hij staat onder den duisteren invloed der geheele zinnenwereld, die hem omgeeft. Hij staat in gemeenschap met haar, wier beeld hij met zich omdraagt. De wolf wekt in hem de wreedheid, de steen de hardheid des harten enz. Naar mate hij zich nu van dezen invloed der stof, van de indrukken der buitenwereld losmaakt, en meer en meer in de ideale, geestelijke verbinding gaat leven, waartoe hem CHRISTUS den toegang heeft geopend, naar diezelfde mate heeft hij deel aan de verlossing. — BASILIDES zelf had, naar alles wat wij van hem weten, een edelen, zedelijken inborst. Zijne grondstelling luidde: » zoo ver moet het met den mensch komen, dat hij gelijk God alles lief heeft, dewijl alles aan elkander verwant is, niets haat en niets begeert. » Zijne latere aanhangers

weken in vele dingen van hem af, en gaven zich aan afdwalingen over, die wij niet op rekening der stichters mogen stellen.

Nog meer tot in bijzonderheden uitgewerkt dan het stelsel van BASILIDES is dat van VALENTINUS, die eveneens ten tijde van HADRIANUS in *Alexandrië* leefde, voorts in het jaar 140 naar *Rome* kwam en op *Cyprus* omstreeks het jaar 160 stierf. Uit den goddelijken grond (Urgrunde) die niet verandert, eeuwig jong blijft, ontwikkelt zich het leven door eene reeks van uitvloeiingen, in welke het mannelijke en vrouwelijke gepaard voorkomt. Men meent een wijsgeer uit de nieuwste scholen te hooren, wanneer ons VALENTINUS bewijst, hoe de onbegrijpelijke God, het rein absolute, zich zelve beschouwt, hoe Hij door eene verdeeling zijns wezens zich zelve eerst begrijpelijk wordt, daar zijne eigene gedachte hem als het eeuwig zwijgen tegenkomt, waarin hij zijn eigen wezen weder erkent. Voorwaar, wat de nieuwe wijsbegeerte in plat proza, in afgetrokken schoolbegrippen uitdrukt, dat treedt ons hier in rijk gekleurde fantastische beelden voor oogen, in eene soort van mythologie, en in zoover heeft het oude Gnosticismus boven het nieuwe de poëtische aantrekkelijkheid vooruit. Zoo komt dan uit den eersten grond (Urgrund) de hoogste Godsgeest (de Nous), die zich met de waarheid vereenigt. Uit dit hemelsch huwelijk (Syzygie) ontspruit dan weder de Logos, wiens gemalin het leven is; waaruit dan weder de mensch d. i. de ideale mensch voorkomt, die zich met de kerk verbindt. Zoo gaat het verder voort tot op dertig zoogenaamde levensgeesten (Aeonen), die weder onderling een heilig acht-, een heilig tien- en een heilig twaalfstal vormen, en die te zamen de volheid des goddelijken levens (pléroma) uitmaken. De uit den eersten grond (urgrund) uitgevloeide levensgeesten verlangen nu en streven zeer, om zich met den Urgrund te vereenigen, en de jongste der vrouwelijke

geesten, SOPHIA (Wijsheid) wordt door deze begeerte zoo zeer medegesleept, dat zij met den Urgrund eene verbindtenis aangaat. Uit deze onnatuurlijke verbindtenis ontstaat echter een wanschepsel, de aardsche wijsheid, een onrein, jammerlijk wezen, dat hulpeloos omdooft en verloren gaat, zoo eene hoogere magt er zich niet over ontfermt. De zoon dezer aardsche lagere wijsheid is de *wereldschepper* (Demiurgus) en zoo is dan ook de wereld, die deze voortbrengt, eene zeer onvolkomene en ellendige wereld, vol kommer en gebrek. Enkele hoogere geest- en lichtvonken zijn voorzeker in deze wereld uitgestrooid, als zoovele zaadkorrels des Eeuwigen; maar zij kunnen niet tot hare ontwikkeling komen, zoolang de logge stof haar belemmerend in den weg treedt. Om nu de door de valsche Wijsheid gestoorde harmonie des heelals weder te herstellen, verschijnt een hoogere levensgeest, CHRISTUS, die zich met den Heiligen Geest verbindt, en uit dezen hemelschen echt ontstaat de mensch JEZUS. De Gnostieken maken zeer bepaald onderscheid tusschen CHRISTUS en JEZUS; het zijn hun twee verschillende wezens. Wat CHRISTUS voor de hemelsche wereld is, dat is JEZUS voor de aardsche. Opdat echter JEZUS de menschen zou kunnen verlossen, d. i. hen weder in het lichtrijk terug zou kunnen brengen, mag hij zelf niet met de stof in aanraking komen; daarom had hij ook geen stoffelijk, maar een hemelsch, zooveel als een aetherisch ligchaam. Wel werd hij uit MARIA geboren, maar hij had toch niet de ware menschelijke natuur als zoodanig, maar deze strekte hem slechts tot hulsel (1). Alle wezens nu, die met hem in verbindtenis treden, worden door Hem geestelijke wezens, van geestelijke natuur. De zoodanigen zijn de ware Christenen, d. i. de ware Gnostieken. Zij maken tevens

---

(1) Hij bediende zich van het ligchaam van MARIA als van een kanaal, waardoor hij deze wereld intrad.

den adel der menschheid uit. Op hen volgen de psychische naturen, die echter de hoogere wijding des geestes ontberen, ofschoon zij toch nog beter zijn dan de zuiver zinnelijke, vleeschelijke menschen. Op de godsdiensten toegepast, is het Jodendom van psychischen, het Heidendom van zinnelijken, vleeschelijken aard, het Christendom de godsdienst des geestes. De voleinding aller dingen zal juist daarin bestaan, dat door het geestelijke leven alles verslonden, alles in het eeuwige lichtrijk opgenomen wordt, waar eeuwige zaligheid heerscht.

Aan dit Valentiniaansch systeem is dat der *Slangenbroeders* (Ophiten) verwant, die eveneens *Egypte* tot vaderland hebben. Zij onderscheiden zich echter wezenlijk van de Gnostieken, die wij tot nu toe beschouwd hebben, door dat zij den Wereldschepper, dien zij JALDABAOTH (zoon van den chaos) noemen, niet slechts voor een beperkt, maar geheel voor een boos wezen houden, wiens eenig streven is de oogmerken van den goeden God te vernietigen. JALDABAOTH daagde de zes wereldvormende engelen uit een schepsel te vormen, aan hem en hen gelijk. (1) De ongevormde massa ontstaat. Toen ontfermde zich de hoogere wijsheid over den mensch, zij ademde hem den goddelijken Geest in. Daarover vertoornd, staart JALDABAOTH met donkeren blik op den chaos, en verwekt door dit aanstaren den slangengeest, den duivel. Door hem zocht nu de nijdige JALDABAOTH de menschen van de kennis van den waren God terug te houden, en daarom verbood hij hun van den boom der kennis te eten. Maar de hemelsche wijsheid ontfermde zich over de arme menschen en, in de gedaante eener slang, die het symbool der wijsheid is, bragt zij er de menschen toe, het gebod van JALDABAOTH te overtreden. De menschen aten van de verboden' vrucht, en zie! de

---

(1) Zinspeling op Gen. 1: 26.

oogen werden hun geöpend; zij werden zich van hunne hoogere goddelijke natuur bewust, zij deden de groote schrede uit den staat der onmondige kindschheid in dien der vrijheid. (1) — Zoo verkeerden de Ophiten de bijbelsche leer van den zondenval in het tegenovergestelde. Wat de kerk als zondenval kenmerkt, was hun eene bevrijding uit de dienstbaarheid aan den nijdigen God, die hun hunne vrijheid misgunde; daarom vereerden zij de slang, dat verstandige dier, hetwelk den mensch zijne verlossing had aangebragt. Ook toen de menschen door den vertoornden God uit het paradijs verstooten werden, hield de hemelsche wijsheid niet op, voor hen te zorgen. Zij was het, die den joodschen Messias JEZUS, bij den doop met den waren CHRISTUSgeest vervulde, en die hem, nadat hij wat het ligchaam betreft aan het kruis gestorven was, weder levend maakte, zoodat hij zich ten hemel verhief, zich aan de rechterhand van JALDABAOth zette, zonder dat deze het bemerkte, en hem zoo allengs uit zijne heerschappij verdrong, door dat hij hem van alle licht en alle leven beroofde, en dit nu in zich vereenigde. — Zoo wordt de christelijke heilsgeschiedenis tot eene karikatuur gemaakt, die in christelijke ooren als godslastering klinken moet, als eene geheele omkeering der heilige geschiedenis, eene verlaging tot mythologie. Is het ons niet, als hoorden wij de geschiedenis van JUPITER, die SATURNUS ontroont, of eene dergelijke?

Ik moet er mij van onthouden, u ook nog de overige gnostische sijstemen, van eenen SATURNINUS, BARDESANES,

---

(1) SCHILLER heeft, gelijk bekend is, in den nieuweren tijd hetzelfde denkbeeld ontwikkeld: ook voor hem is » de vermeende ongehoorzaamheid aan het goddelijk gebod niets anders, dan een afval der menschen van zijn instinkt, de eerste inrigting zijner zelfstandigheid, het eerste vraagstuk van zijn verstand, de eerste aanvang van zijn zedelijk bestaan." Zie de verhandeling: *Etwas über die erste Menschen Gesellschaft nach dem Leitfaden der mosaischen Urkunden*; in den pros. Schriften.

TATIANUS en anderen kortelijk uit een te zetten. Het medegedeelde mag voldoende geächt worden, doch om ook de practische zijde van het Gnosticismus te doen zien, waarvan ik zeide, dat het zich nu in overdreven strengheid, dan in teugelloosheid openbaarde, zoo moet nog van de gnostische sekte der *Karpokratianen* gewag gemaakt worden. Haar stichter KARPOKRATES leefde al mede onder HADRIANUS. Hij plaatste JESUS op *éne* lijn met PLATO en PYTHAGORAS, die zich door hunne hooge geestkracht boven de menigte verheven hadden. De *genialiteit* nam bij de Karpokratianen de plaats der godsdienst en zedelijkheid in, en zoo verkondigden zij luide, gelijk later anderen gedaan hebben, onder het voorwendsel van hoogere vrijheid des geestes, de vrijlating (emancipatie) des vleesches.

Eindelijk moet ik nog om het standpunt, dat de Gnostieken ten opzichte van het Oude Testament hadden ingenomen, door een voorbeeld te doen kennen, u den gnostischen MARGION herinneren, ofschoon deze reeds na HADRIANUS optrad en ten tijde van ANTONINUS PIUS leefde. MARGION, de zoon van een bisschop van *Sinope*, onderscheidde zich van alle Gnostieken vooral door de besliste tegenstelling, waarin hij het Christendom tot het Jodendom plaatste. Hij verwierp het geheele Oude Testament, en wilde niets weten van een trapsgewijze openbaring. Het Christendom is volgens hem niet door vele eeuwen voorbereid, maar iets volstrekt nieuws, ik magt wel zeggen, een van den hemel gevallen Godsgeschenk. CHRISTUS, leerde hij, is niet uit eene vrouw geboren, hij is als de volmaakte menschenzoon plotseling van den hemel gekomen; in een schijnligchaam heeft hij zich te *Kapernaum* op de aarde nedergelaten, en heeft de menschen den waren God geopenbaard, dien zij vroeger onder de wet niet kenden; zij kenden tot nu toe slechts den *regtvaardigen* God,

niet den *goeden* God. Ofschoon MARCION een besliste tegenstander der wet was, kan men hem toch niet verwijten, dat hij deze leer tot een onbetamelijk leven, naar de wijze der Karpokratianen, zou misbruikt hebben. Integendeel vorderde hij van zijne aanhangers groote strengheid van zeden en onthouding, en ging daarin voor met eigen voorbeeld. — MARCION bediende zich ook van een nieuw Evangelie, hetwelk met dat van LUKAS de meeste overeenkomst heeft; de eerste hoofdstukken echter ontbreken, omdat de geschiedenis van JEZUS geboorte en kindschheid in zijn stelsel niet paste. Of MARCION om die reden slechts LUKAS verminkt, of onafhankelijk van hem geschreven heeft, is eene vraag, die door de wetenschap op verschillende tijden verschillend is beantwoord geworden (1).

Zoo veel over de Gnostieken. Men zou hunne geheele verschijning onregtvaardig beoordeelen, indien men slechts onzin, niets dan fantastische koortsige droomen in hunne sijstemen vinden wilde. Daarin liggen zaden van gedachten, zooals u bij al de vreemdheid der inkleeding niet ontgaan kan zijn, zelfs van diepe en diep ingrijpende gedachten. Dat kan niet ontkend worden. Ook kan men de verschijning des Gnosticismus niet begrijpen, indien men het als iets *toevalligs* beschouwt, dat zich slechts van buiten op het Christendom gezet zou hebben of aangewaaid zou zijn. Zij lag in den tijd, en greep magtig in de geschiedenis der tweede en derde eeuw, en juist daarom mogen wij haar niet onopgemerkt voorbijgaan. Als tegenwigt tegen de joodsch-

---

(1) Ook hier een merkwaardige cirkel. De laatstgenoemde beschouwing meende men, sedert de onderzoekingen van HAHN over het Evangelie van MARCION (1823) tot de geschiedenis te behooren. Nu heeft zij in den nieuwsten tijd weder hare verdedigers gevonden! (RITSCHL en VOLCKMAR).

wettische en aan letteren hangende rigting had het Gnosticismus zijn historiesch regt; het vertegenwoordigde het geniale, het vrije element. Zoo vinden wij ook daar eerst beginselen der christelijk *kunst* en poëzij. Het bewaarde de kerk voor verstijving in vormen; maar wel was noodig, dat *hetzelve* ook weder grenzen en vaste grenzen gesteld werden, zoo zich niet een nieuw Heidendom verheffen en met zijn wilde wateren de vloeren der kerk overstroomden zou. Daarom ging ook het Gnosticismus weder onder, nadat het zijne betrekkelijke plaats in de geschiedenis vervuld had. Het stierf aan zijne eigene bandeloosheid, aan zijne overspanning, boven alles aan zijne zedelijke onmagt. Dat is het lot van elke godsdienst, die zich slechts op *ideën* en niet op *feiten* grondt, die het spinrag der menschelijke herten de plaats der historiesche openbaringen laat vervangen. Daar geldt altijd weder het woord des Apostels: zich uitgevende voor wijzen, zijn zij dwaas geworden (ROM. 1: 22), en de kennis maakt opgeblazen, maar de liefde sticht (1 COR. 8: 1.).

NEGENTE VOORLEZING.

HET CHRISTENDOM IN HET TIJDVAK DER ANTONYNEN. —
VERMOEDELIJK EDICT VAN ANTONINUS PIUS TEN GUNSTE DER
CHRISTENEN. — MARKUS AURELIUS. — VERVOLGING DER
CHRISTENEN IN AZIË. — POLYKARPUS — ZIJN MARTELDOD
EN ZIJN BRIEF AAN DE PHILIPPENSEN. — HET LEGIO
FULMINATRIX. — VERVOLGING DER CHRISTENEN IN GALLIË, —
HET LOT DER CHRISTENEN ONDER DE NAAST VOLGENDE
KEIZERS. —

In de vorige bijeenkomsten hebben wij ons met de
kettersche d. i. met de van het waarheidsbeginsel des
Christendoms naar de regter of linker zijde afwijken-
de verschijnselen op het gebied des geloofs, zooals zij
zich sedert HADRIANUS aan ons voordeden, bezig gehouden.

Wij maakten ons toen bekend met de schrale, aan
de joodsche wet zich hechtende godsdienst-begrippen
der Ebionieten, en met de fantastische, maar voor
de ontwikkeling des Christendoms in geen deele on-
verschillige stelsels der Gnostieken. Thans keeren
wij terug tot de *uitwendige* lotgevallen der Chris-
tenen onder de romeinsche keizers. Op keizer HA-
DRIANUS, die, zooals wij de voorlaatste maal gezien
hebben, de onregtvaardige vervolgingen der Christenen
door voorschriften aan zijne stadhouders beperkte, ter-
wijl hij de oproerige Joden onder BAR COCHBA op eene
gevoelige wijze verootmoedigde, volgde zijn aangenomen

zoon, de Galliër T. AELIUS HADRIANUS ANTONINUS PIUS (de Vrome). Hij regeerde van den 10^{den} Julij 138 tot den 7^{den} Maart 161; hij was van eenen edelen zedelijken inborst, een vredelievend, wijs regent, wiens geheele streven het was, om in een vreedzaam bestuur des rijks de welvaart van alle standen te bevorderen. Men heeft hem met NUMA vergeleken, hem den naam van vader des vaderlands gegeven. Gelijk hij voor de geringsten onder het volk, voor de slaven, voor de weduwen en weezen, voor de armen en onderdrukten in het algemeen zorgde (zijn grondregel was, liever *éénen* burger te behouden, dan *duizend* vijanden te dooden), zoo trok hij zich ook de bedrukte Christenen aan, juist op een tijd, toen de vervolgingen der volkswoede allerhevigst waren. Meerdere ongelukkige omstandigheden troffen in deze tijden zamen, welke deze volkswoede tegen de Christenen opwekten. Hongersnood, aardbevingen, een brand te *Rome*, het buiten de oevers treden van den Tiber en overstroming — bovendien nog andere zeldzame verschijnselen en teekenen aan den hemel, hetwelk alles als goddelijk gerigt vernomen en aangemerkt werd (1). Maar wie zijn de vijanden der goden, die alzo hunnen toorn opwekken? Wie anders dan de Christenen, die hun aanzijn bestrijden, hunne heilige namen lasteren, zich aan hunne dienst onttrekken, en anderen van deze dienst afhouden. Daarom weg met deze vijanden der goden, met deze godloochenaars, die noch altaar noch tempel hebben en slechts de wolken vereeren! — Zoo brak dan vooral in *Achaje* eene vervolging uit, in welke een christelijke bisschop PUBLIUS te *Athene* om het leven kwam. De keizer echter liet een edict aan de bestuurders van *Klein-Azië* uitgaan, waarin hij de

---

(1) Zie JULIUS CAPITOLINUS, c. 9.

vervolgingen verbod. Het edict, dat de kerk-historie-schrijvers JUSTINUS en EUSEBIUS in hunne schriften be waard hebben, luidt wat het wezen der zaak betreft aldus: » M. AURELIUS ANTONINUS, keizer enz. wenscht der algemeene vergadering van afgevaardigden in *Klein-Azië* heil. Ik weet, dat de goden zelve er voor zorgen, dat hunne vijanden niet verborgen blijven; want zij konden veel gemakkelijker diegenen straffen, die hen niet willen aanbidden, dan gij. Gij versterkt hen (de Christenen) veelmeer door de vervolging in hunne meeningen, en het kan voor hen slechts eene wensche lijke zaak zijn, wanneer zij aangeklaagd worden, te toonen, dat zij ter wille van hunnen God den dood boven het leven kiezen. Wat de aardbevingen betreft, zoo kunt gij aan de Christenen een voorbeeld nemen, die een veel grooter vertrouwen op hunnen God hebben, terwijl gij de dienst der goden verzuimt. Wat vervolgt gij dus de Christenen, dewijl zij God dienen? Reeds mijn vader heeft deze soort van vervolging verboden, en ik volg hierin zijne grondstellingen. Indien iemand mogt voortgaan in het verontrusten van een dezer lieden, omdat hij een Christen is, dan zal de aangeklaagde van de aanklagt vrij gesproken worden; wanneer het ook al bewezen is, dat hij tot de Christenen behoort; daarentegen moet de aanklager de straf lijden. — Gegeven te *Efeze* op de algemeene vergadering der afgevaardigden van *Azië*.”

De nieuwere kritiek heeft de echtheid van dit edict bestreden, en het trekt voorzeker de aandacht, dat de keizer daarin niet slechts op de onschuld der Christenen wijst, maar *hen* als de echte en ware godvereerders roemt en ze zelfs den Heidenen tot voorbeeld stelt. Zoo, zegt men, kon slechts een Christen schrijven, maar niet een heidensche keizer aan zijne heidensche onderdanen, al ware hij ook nog zoo billijk jegens de

Christenen gezind. En deze tegenwerping heeft voorzeker eenigen grond; het is niet onmogelijk, dat een Christen later zulk een edict op rekening van ANTONINUS heeft gesteld, omdat het werkelijk edict niet meer voorhanden was. Dat echter ANTONINUS toch een edict ten gunste der Christenen heeft uitgevaardigd, indien ook al niet het medegedeelde, dan toch een van dezelfde strekking, is wel uit andere getuigen zoo goed als bewezen (1). Hoevele vruchten het gedragen heeft, weten wij niet. Slechts zooveel is zeker, dat onder zijn opvolger en aangenomen zoon, ANTONINUS PHILOSOPHUS (MARKUS AURELIUS) de vervolgingen met nieuwe hevigheid uitbraken.

MARKUS AURELIUS behoort voorzeker ook tot de edeler karakters, die wij in de geschiedenis der romeinsche keizers leeren kennen. In zijne alleenspraken (2), die nog tot ons gekomen zijn, draagt hij er met opregten dank aan de goden roem op, door goede grootouders, voortreffelijke ouders en even zoo voortreffelijke onderwijzers opgevoed te zijn; zijn hart verlangde reeds vroeg naar wijsheid, naar zelfbeheersching; hij sloot zich aan de stoicijnsche wijsbegeerte aan. Ook als keizer kennen wij hem als een' man, die midden onder de wapenen, waarmede hij het rijk tegen de uitwendige vijanden beschutte, ook den inwendigen vijand in eigen boezem door de magt der wijsbegeerte trachtte te beteugelen. Nog op hooë jaren werkte hij ernstig aan zijne eigene zedelijke veredeling, waarvan zijne alleenspraken een schoon getuigenis afleggen. Hooge zielerust te behouden onder alle wisselvalligheden des levens, opregt jegens zich zelve te zijn, regtvaardig en mild jegens

---

(1) MELITO van *Sardes* beroept zich in eene opdracht aan MARKUS AURELIUS op een edict zijns vaders. IV: 26.

(2) *Εἰς ἑαυτὸν*. I, 14.

anderen, in alle dingen de juiste maat te bewaren, en de stem Gods in het geweten te volgen, zonder zich door lof of blaam der menschen van de rechte baan te laten afbrengen, dat waren de groote en edele eischen, die MARKUS AURELIUS zich zelve gestadig deed. Bovendien was zijn oog altijd gerigt op de onzekerheid en vergankelijkheid dezes levens en op het einde der dingen, opdat de dood, wanneer hij onverwacht mogt komen, hem niet onwaardig mogt vinden maar bereid om gewillig te volgen, wanneer de goden hem van het tooneel afriepen. »Wees der rots in de zee gelijk,» zoo roept hij onder anderen zich zelve toe (1), »tegen welke de golven der zee aandruischen, maar die onbewegelijk blijft, en de golven om zich heen bedaart en bedwingt.»

Deze algemeene regelen stemmen ook met de grondstellingen zijner regering overeen. Zich over te geven aan het welzijn van den staat, zich elk persoonlijk genoeg, elk gemak te ontzeggen, om alleen te doen, wat dit vordert, was zijn opregt streven; want niet om te genieten is de mensch geboren, maar om te arbeiden en om dáár werkzaam te zijn, waar hem God geplaatst heeft (2). Zoo was dan ook zijne regering, gelijk die zijns vaders, door mildheid en regtvaardigheid gekenmerkt, zoodat de geschiedschrijvers vol zijn van zijnen lof. En toch — vinden wij *denzelfden man* in de rij van de vervolgers der Christenen, en de beide vervolgingen in *Klein-Azië* en *Gallië*, die onder zijne regering losbraken, behooren zelfs onder de bloedigste, waarvan de geschiedenis melding maakt. Zij werden wel niet regtstreeks door den keizer bevolen. Veelmeer waren het ook hier de nog altijd voortdurende ongelukkige omstandigheden in het romeinsche rijk, die het heidensche fanatisme der volksmenigte tegen de

---

(1) Aldaar IV, 31.

(2) Aldaar V.

Christenen opwekten. Maar hoe komt het, dat **MARKUS AURELIUS** niet even als zijn verlichte vader dit fanatisme te keer ging? Men zou geneigd kunnen zijn te denken, dat de stoicijsche wijsbegeerte, die hij huldigde, hem zou hebben moeten gebieden, aan zulke harts-togtelijke bewegingen perken te stellen, ja dat zij er hem toe gebragt moest hebben, naar den inhoud des Christendoms onderzoek te doen; of hoe zou niet een man, als **MARKUS AURELIUS**, bij zijnen zedelijken ernst, bij zijne ontvangbaarheid voor al het schoone en goede, eene godsdienst welkom moeten heeten, die zooveel overeenkomst met zijn eigen zedelijk streven toonde, wat meer zegt, die juist dit zedelijk streven eerst den waren grond zou gegeven hebben? Voorzeker, in zoover ons menschelijk oordeel juist kan zijn, mogen wij beweren, dat, zoo de Heer hem ontmoet, en hem de gedachten zijns harten had geöpenbaard, dat hij dan uit zijnen mond het woord zou gehoord hebben: » gij zijt niet verre meer van het koninkrijk Gods." Maar vanwaar kende **MARKUS AURELIUS** het Christendom? Deels uit de volksgeruchten, die de wonderlijkste dingen aangaande de Christenen berigten, ja, die hun de gruwelijkste schanddaden, de afschuwelijkste misdrijven ten laste legden, voor welke het zedelijke gevoel des keizers met regt terugdeinsde; deels ook uit den mond der wijsgeeren, die zijn hof omgaven en met nijd tegen de zich verheffende secte zich niet ontzagen, die lasteringen te herhalen, die het zinneloos volksgerucht uitstrooide, ofschoon zij zelve bezwaarlijk daaraan geloof konden hechten. Juist de strenge liefde des keizers tot deugd en regtvaardigheid eischten van hem wraak over zulke misdrijven, als waarvan de Christenen beschuldigd werden. En daarbij mag dan ook nog de eigene verblindings komen, die in hare wijsgeerige wijsheid het niet der moeite waardig achtte, eene leer nauwkeuriger

te onderzoeken, die van eenige galileesche visschers was uitgegaan. Het is toch niets ongewoons, dat ook zij, die zich boven de vooroordeelen van hunnen tijd verheven wanen, echter tot vooroordeelen van een' anderen aard, vooroordeelen der school, der secte vervallen, die zij huldigen, en dat zelfs edele geesten, wanneer zij eenmaal door wijsgeerige vooronderstellingen aangestoken zijn, zich tot de onregtvaardigste oordeelen laten gevoeren, tegen hen, die niet van hunne school, van hunne secte zijn. » Kan uit *Nazareth* iets goeds komen? » Die vraag deed zelfs een NATHANAËL, van wien de Heer getuigde, dat hij een echte Israëliet was, in welken geen bedrog woonde. Hoe zou ons deze vraag in eenen man verwonderen, die van de hoogte van den keizerlijken troon en — wat hier persoonlijk meer waard was — van de hoogte van den zetel des wijsgeers het daar beneden in het rijk opkomende Christendom slechts uit de verte kende? — Het moest hem, zooals zijn voorganger TRAJANUS, op zijn best als fanatisme voorkomen, en het is toch geene zeldzame zaak, dat een besliste afkeer van alle fanatisme zelf weder tot fanatisme kan overslaan. Ja van de verschillende vormen van het fanatisme is het verstandsfanatisme (hoe vreemd en tegenstrijdig het woord klinken moge) niet het minste. Hoe ver nu bij MARKUS AURELIUS ook dit fanatisme en de stoïcynsche secte-haat medegewerkt hebben, om hem tegen de Christenen in te nemen, laten wij onbeslist. Een feit is het, dat hij overeenkomstig zijne stoïcijnsche wijsbegeerte, die alles wat het gemoed aandoet als een kwaad beschouwde, een edict liet uitgaan, waarnaar zij allen, die nieuwe godsdiensten invoerden, door welke de harten der menschen verontrust konden worden, of ter verbanning of ter dood veroordeeld werden. — Gelijk de zielsrust van den *enkelen mensch*, zoo stond bij

hem ook de rust van den staat bovenaan; alles wat overspant, het evenwigt des levens stoort, scheen hem toe, vooral onder de heerschende tijdsomstandigheden, gevaarlijk voor den staat te zijn. Gelijk men het in onzen tijd beleefd heeft, dat ook de staatkundige wijsheid van christelijke regeringen alle godsdienstige bijeenkomsten, die buiten de kerk gehouden werden, meende te moeten verbieden, opdat daardoor geene aanleiding tot onrust zoude gegeven worden, en gelijk zij diegenen, welke aan deze bijeenkomsten deel namen voor alle onordelijkheden des volks verantwoordelijk stelden, zoo beschouwde MARKUS AURELIUS de Christenen met hunne aandoening opwekkende boetprediking, met hunne overdrevene leer van een onder de menschen op te rigten hemelsch rijk als onrustige hoofden, die men in een' bovendien reeds bewogen tijd hun gang niet mogt laten gaan. En al worden zij in het edict niet met name genoemd, zoo waren zij toch duidelijk genoeg aangeduid, dan dat het volk daarin geen vrijbrief zoude hebben gezien, met de Christenen naar de ingevingen van den hartstogt te handelen.

Als het offer van den secte-haat der wijsgeeren viel het eerst in *Rome* een der uitnemendste christelijke denkers, JUSTINUS, dien de kerk daarom JUSTINUS den *Martelaar* noemt. Hij werd op aanstoken van den Cynischen wijsgeer CRESCENS met nog vijf andere Christenen onthoofd, nadat reeds soortgelijke teregtstelligen vroeger hadden plaats gevonden. Wij zullen op hetgeen door hem als schrijver en geleerde verdediger des Christendoms verrigt is later terug komen. Thans wenden wij onzen blik naar *Klein-Azië*, een hoofdtooneel der vervolging; en wel naar de gemeente te *Smyrna*, en haren bisschop POLYKARPUS, in het jaar 167. Wij hebben nog een' brief van deze gemeente aan hare zustergemeente *Philadelphia*, waarin eene uitvoerige be-

schrijving van deze vervolging en met name van den dood van POLYKARPUS gegeven wordt. — Gij ontslaat mij gaarne van de schildering der ontzettende kwellingen, die de Christenen door geeseling en uitgezochte martelwerktuigen te lijden hadden. Onder de ter dood veroordeelden wordt ons een jongeling GERMANIKUS genoemd, die de vermaning des Proconsuls, om zijne jeugd te ontzien en van het Christendom afvallig te worden, standvastig van de hand wees, en die, daar hij tot den strijd met de dieren veroordeeld werd, zelf het beest aanzette, dat tegen hem opgehitst werd. Op den dood van dezen jongeling volgt de dood van den grijsaard POLYKARPUS, van dezen eerwaardigen leerling des apostels JOHANNES. Hij wilde als een trouwe herder zijne kudde niet verlaten, en liet zich eerst door het bidden zijner vrienden bewegen, naar een landgoed te vlugten, opdat hij den vervolgers niet in handen zou vallen. Maar ook daar bleef hij niet lang veilig. Eens droomde hij, dat zijn hoofdkussen door de vlammen verteerde, dat hij voor een voorteeken hield van den hem naderenden dood. Wel liet hij zich bewegen, toen hij op zijn landgoed voor de nasporingen zijner vijanden niet meer veilig was, op een ander, naburig goed te vlugten; maar ook dit verblijf werd den geregtsdienaars verraden. POLYKARPUS sprak: »welnu, de wil des Heeren geschiede.» Met een blijmoedig gelaat ging hij de geregtsdienaars te ontmoet; zijn eerwaardig voorkomen maakte op hen een diepen indruk. »Heeft men zich zoo te haasten,» zeiden zij tot elkander, »eenen grijsaard, als dezen, te grijpen?» POLYKARPUS liet voor hen eene tafel bereiden, en hen onthalen, en verzocht alleen, dat men hem een enkel uur mogt toestaan, om zich in het gebed te kunnen sterken. Hij bad luide en zoo indrukwekkend, dat alle aanwezenden er door gesticht werden. Nu werd hij op een ezel gezet en in den avond voor het

paaschfeest door de stad geleid. Hier ontmoette hem het hoofd der geregtsdienaren HERODES en diens vader, die hem op den wagen namen, en tot hem zeiden, dat hij toch aan den keizer offeren zou en zóó zijn leven redden. Toen de grijsaard dit echter standvastig weigerde, wierpen zij hem onder scheldwoorden uit den wagen, zoodat hij nog het scheenbeen verwonde. Nu werd hij in het Amphitheater gebragt, waar het volk reeds lang onder groot rumoer op hem wachtte. Toen was het hem, als of eene stem van boven hem toefluisterde: »wees sterk, POLYKARPUS, en manmoedig.» Hij werd voor den Proconsul gebragt. Ook deze wilde hem overreden, om CHRISTUS te verloochenen. »Denk toch, »zeide hij, »aan uwen hoogen ouderdom; zweer bij het geluk (de fortuna) des Keizers, zie af van uwe meening en roep met de overigen: weg met de godlooche-naars!» Met ernstigen blik zag POLYKARPUS in het rond, zuchtte, zag op ten hemel en sprak (zeker in een' anderen zin dan de Proconsul het meende): »ja, weg met de godlooche-naars!» — De Proconsul drong er echter sterk bij hem op aan, dat hij het geloof zou afzweren en CHRISTUS lasteren. Toen gaf POLYKARPUS het grootmoedig antwoord: »zes en tachtig jaren heb ik Hem gediend, en Hij heeft mij niet dan goed gedaan; hoe zou ik Hem, mijn Heer en Heiland, kunnen hateren?» De Proconsul ging voort: »zweer bij het geluk des Keizers!» Ook dit weigerde POLYKARPUS met de belijdenis: »ik ben een Christen en zoo gij verlangt de leer van CHRISTUS te kennen, verleen mij slechts een dag, dan zult gij haar hooren.» »Haal het volk daartoe over,» zeide de Proconsul. POLYKARPUS antwoordde: »ik heb het mij ten pligt geächt, u te antwoorden; want ons is geleerd, de van God verordende overheden en magten de eer te geven, die hun toekomt. Maar die menigte acht ik niet waardig, mij voor haar te

regtvaardigen." — » Ik heb wilde dieren," snaauwde hem de Proconsul toe, » en ik zal u voor hen laten werpen, opdat gij u moogt bekeeren." — » Laat ze komen," sprak POLYKARPUS kalm, » eene bekeering van het betere tot het slechtere wordt bij ons niet gevonden; voortreffelijk daarentegen is het, indien men zich van de ongerechtigheid tot de gerechtigheid bekeert." » Dan zal ik u door het vuur dwingen." — » Gij dreigt met vuur, dat slechts voor een korten tijd brandt en dan weder uitdooft, omdat gij het vuur van het toekomstige gerigt en van de eeuwige straf niet kent, dat den goddeloozen is bereid. Maar waarom talmt gij? Doe wat u behaagt." — Dat alles sprak hij met de grootste kalmte des gemoeds, zoodat de Proconsul zelf zich over de standvastigheid en blijdschap van den ouden man verwonderde. Nu deed de Proconsul den uitroeper komen en liet hem driemaal luide uitroepen: » POLYKARPUS heeft verklaard, dat hij een Christen is." Toen brak het volk (eene gemengde menigte van Heidenen en Joden) in woede los en schreeuwde: » Deze is de leeraar van *Azië*, de vader der Christenen, de vernietiger van onze goden, die zoovelen geleerd heeft, de goden noch te aanbidden noch hun te offeren." — Eenstemming begeerden zij van den Asiarch, den bestuurder der dierengevechten, dat hij een leeuw op POLYKARPUS zou loslaten. Toen deze dit weigerde onder het voorwendsel, dat de voor de dierengevechten bepaalde tijd voorbij was, verlangde het volk, dat POLYKARPUS levend zou verbrand worden. Aanstonds werden uit de werk- en bad- plaatsen hout en rijs bijeengebragt, waaraan de aanwezende Joden in het bijzonder een werkzaam aandeel hadden. Toen de houtmijt opgerigt was, ontkleedde POLYKARPUS zich zelve, en liet zich de voorbereidselen welgevalen, die men hem toegedacht had. Maar toen men hem met nagelen aan den paal wilde hechten, merkte

hij aan: » Laat dat maar; Hij, die mij kracht gegeven heeft het vuur te verdragen, zal mij ook de kracht verleen, op den brandstapel vast te staan, ook zonder uwe bevestiging met nagelen." Hij werd dan slechts gebonden. Hij bad: » O vader van uwen geliefden en hooggeloofden zoon JEZUS CHRISTUS, door wien wij de kennis verkregen hebben, o God der engelen en krachten en der gansche schepping en aller regtvaardigen, die voor uw aangezicht leven; ik dank u, dat gij mij dezen dag en deze ure hebt waardig gekeurd, om opgenomen te worden onder het getal uwer martelaren, en mij deel doet nemen aan den kelk van CHRISTUS tot opstanding der ziel en des ligchaams tot het eeuwige leven, in de onverderfelijkheid des Heiligen Geestes, onder welke ik heden door u wensch opgenomen te worden tot een u welbehagelijk offer, gelijk gij, waarachtige God, die niet liegen kunt, mij daartoe te voren hebt toebeleid, het mij te voren verkondigd en nu vervuld hebt. U dank ik, U loof ik, U prijs ik voor dit alles door den eeuwigen Hoogepriester, JEZUS CHRISTUS, door Hem zij u met Hem in den Heiligen Geest eer, nu en in alle eeuwigheid, Amen." Op het zelfde oogenblik sloegen de vlammen in den vorm van een' verwelfden boog omhoog, en als een door den wind opgeblazen zeil omgaven zij het ligchaam des martelaars. De omstanders zouden eenen zoeten geur, als van wierook, ontwaard hebben. Steeds mijdde het vuur het ligchaam des heiligen, dié onaangetast bleef, gelijk goud en zilver, dat in het vuur beproefd wordt. Toen stieten de beulen hem het zwaard in het ligchaam, en de stroomen bloeds bluschten de vlammen. Het lijk werd op romeinsche wijze verbrand, maar de beenderen werden door de gemeente bewaard en voor kostelijker dan edelgesteenten gehouden. — Zoo verre het berigt der Christenen van *Smyrna* over den dood van hunnen

bisschop (1). Moge het nu al moeilijk zijn de zuivere geschiedenis van datgene te onderscheiden, wat de vrome fantasie welligt reeds bij den aanblik van dezen dood zelve, of later er aan heeft toegevoegd, altijd toch geeft ons deze dood een der eerwaardigste en aangrijpendste beelden der oudere kerkgeschiedenis. De fijngevoelige **HERDER** heeft hem in gedicht hulde toegebracht, en vele latere martelaren hebben zich door zijn voorbeeld gesticht en gesterkt.

Wij hebben van **POLYKARPUS** verder geene schriften, dan een enkelen brief, dien hij aan de gemeente te *Philippi* schreef. Deze gemeente had hem om den brief van **IGNATIUS** verzocht, dien hij ook overzond. Bij deze gelegenheid herinnert hij de gemeente aan den tijd, toen **PAULUS** haar gesticht en zijnen brief aan haar gerigt heeft. In eenvoudige woorden vermaant hij haar, vast te houden aan het geloof in **CHRISTUS**, den gekruisten en opgestanen, en zich voor de dwaalleeraars te wachten. Ieder die niet bekent, dat **JEZUS CHRISTUS** in het vleesch verschenen is (zoo schrijft hij wel met toespelling op de Gnostieken, over welke wij nog in de vorige bijeenkomst gehandeld hebben), is de antichrist, en wie niet gelooft aan het lijden des kruises, die is van den duivel, en wie de woorden des Heeren naar zijne eigene begeerten verdraait en niet gelooft aan de opstanding en het gerigt, die is de eerstgeborene des Satans." — Hij vermaant dan verder de gemeente tot gebed, tot geduld, tot beoefening van elke christelijk deugd, vooral ook tot weldadigheid, met heenwijzing naar de plaats in **TOBIAS**: » aalmoezen redden van den dood." Op verschillende plaatsen van zijn' brief waarschuwt hij tegen gierigheid, en

---

(1) Vergl. **EUSEBIUS** kerkgeschiedenis IV, 15, die den brief slechts fragmentarisch heeft. Gelijk bekend is, is hij eerst later door den geleerden engelschen Bisschop **USHER** ontdekt en uitgegeven geworden (1647); de brief zelf is in het jaar 168 na chr. geschreven.

rigt zijne bijzondere voorschriften aan de bejaarden, aan de jongelingen en jonge dochters der gemeente. Het zijn geene bijzonder geestrijke oorspronkelijke gedachten, die wij in dezen brief aantreffen, veel daarin herinnert aan plaatsen uit paulinische brieven en andere gedeelten des Bijbels. Maar wij mogen het niet vergeten, het was niet het geestrijke, het pikante, wat in zulke brieven de lezers boeide. De kerk van dien tijd behoefde niet zoozeer de fijne denkers en de sierlijke redenaars, dan wel zielen, die onwankelbaar staan in het geloof, die zich kunnen opofferen, die voor hun geloof weten te sterven; zij had behoefte aan mannen van karakter, liefhebbende persoonlijkheden, die zich zelve, die alles veil hebben, en zulk een was POLYKARPUS. Door de zoodanigen is het de kerk alleen gelukt, zich staande te houden te midden der vervolgingen. Ook hier waren het geene theorieën, geene wijsgeerige en godgeleerde stelsels, het waren overtuigingen, gezindheden, daden en lijden, de vruchten dier gezindheden, waardoor het rijk Gods gesticht en opgebouwd werd, waardoor het eindelijk de zege over het rijk dezer wereld behaalde.

Wij gaan de namen der overige martelaren voorbij, die behalve POLYKARPUS in deze vervolging vielen; wij merken slechts op, dat zij zich over meerdere steden van *Klein-Azie* uitstreckte, en dat zij wel onder dezen Keizer niet geheel heeft opgehouden. Nadat zij zeven jaren gewoed had, had er een voorval plaats, dat den Keizer tot andere gedachten ten opzichte der Christenen gebragt zou hebben; maar het is de vraag, hoever wij dit berigt hebben te vertrouwen. In het jaar 174 namelijk trok MARKUS AURELIUS op tegen de aan het romeinsche rijk vijandige volkstammen der Quaden, Sarmaten en Markomannen. In *Pannonië*, het tegenwoordig *Hongarije*, werd hij door den vijand in een waterloozen landstreek gelokt en ingesloten. Het gebrek

aan water, de drukkende hitte raapte een groot gedeelte van het leger weg. Reeds gaf dit de hoop op de overwinning op, toen plotseling een onweder losbarstte, welks vreeselijk geweld den vijand in verwarring bragt, terwijl ook de overvloedige regenstroomen, waarmede het vergezeld ging, het dorstige leger des Keizers de lang verwachtte verkwikking aanbragt. Deze aan een wonder grenzende gebeurtenis zou, volgens de christelijke geschiedschrijvers (1), op het gebed van eenige Christenen, die zich in het keizerlijke leger bevonden, hebben plaats gehad; terwijl de heidensche berigtgevers deze werking aan het gebed des Keizers, anderen aan de kunst van een in het leger zijnden toovenaar ARNUPHIS (2) toeschreven. Bovendien melden de christelijke geschiedschrijvers, dat de Keizer van dit oogenblik af, op straffe des doods verboden heeft, de Christenen verder te vervolgen (3), en dat hij het legioen, op welks gebed het onweder zich verhief, den naam van bliksemend legioen (*legio fulminatrix*) gegeven heeft. — Nu komt er zeker wel onder de romeinsche legioenen een legioen van dezen naam voor, maar reeds veel vroeger, dan de genoemde gebeurtenis geschiedde, zoodat dus de afleiding van zijnen naam van deze gebeurtenis als ongegrond verval. Wat echter het voorval zelf betreft, zoo mag men het voor zeker houden, dat een onverwacht onweder deze voor den Keizer gunstige wending der dingen aangebragt heeft, daar zoowel heidensche als christelijke geschiedschrijvers het vermelden, maar of

---

(1) APOLLINARIS, bisschop van *Hierapolis*. Euseb. kerkgeschiedenis V: 5. TERTULLIANUS APOL. c. 5.

(2) DIO CASSIUS (in de uittreksels van XIPHILINUS) 71. 8. JULIUS CAETOLINUS, VITA MARC. AUREL. c. 24.

(3) Het hierop betrekkelijk edict, waarvan TERTULLIANUS spreekt, en dat achter de eerste apologie van JUSTINUS gevonden wordt, is ongetwijfeld onecht.

het op het gebed der Christenen geschiedde, moet aan zijne plaats gelaten worden, daar het niet eenmaal zeker is, of en hoevele Christenen zich in het leger des Keizers bevonden hebben. In elk geval is het onjuist, dat de vervolgingen der Christenen gestaakt werden. Ten hoogste kon het een stilstand bewerken; want drie jaren later (omstreeks 177) zien wij eene nieuwe vervolging der Christenen in *Gallië* losbreken, in welke vooral de jeugdige gemeenten van *Lyon* en *Vienne* verdrukt werden. Ook over deze vervolging hebben wij berigten van tijdgenooten, een brief dezer gemeente aan de broeders in *Klein-Azië* en *Phrygië* (1). Uit dezen blijkt, dat de Christenen in de streken der *Rhône* door het volk werden nagezet als het wild. Uit de huizen, uit de badplaatsen werden zij bijeengedreven, met slagen mishandeld, met steenen geworpen, op den grond gesmaakt, in de gevangenissen gesleept, en na onstuimige verhooren ter dood gebracht. De marteldood van jongelingen, mannen, vrouwen en grijsaards wordt ons berigt. — VETTIUS EPAGATHUS (zoo heet de jongeling) was, zooals de geschiedschrijver zich uitdrukt, overvloeiende van liefde jegens God en de naasten. Hij wandelde in alle geboden en regten des Heeren onberispelijk, en was tot elk dienstbetoon aan den naasten altijd bereid, en vol des goddelijken ijvers zijnde, kon hij de onregtvaardige behandeling der Christenen niet langer verdragen. Hij verzocht een woord te mogen spreken; maar zijne verklaring, dat ook hij een Christen was, was reeds voldoende om hem aan het aantal dergenen toe te voegen, die als offers vallen zouden. Dit joeg den zwakken onder de Christenen angst aan, zoodat tien hunner afvallig werden. Onder deze bevond zich ook eene vrouw, BIBLIAS geheeten. Maar toen zij valsche getui-

---

(1) Bij Euseb. kerkgeschiedenis V. 1. 2.

genis tegen hare voormalige geloofsbroeders moest afleggen, keerde de moed terug, en liever wilde zij alles ondergaan, dan met een leugen het leven te koopen. Zij volhardde ten einde toe, onder de martelingen des doods. Zoo was het ook met eene dienstmaagd, *BLANDINA*, in wie (gelijk het berigt zegt) *CHRISTUS* toonde, dat wat den menschen gering is, door God met groote eere verwaardigd wordt. Zij doorstond de hevigste folteringen onder de bestendige belijdenis: » ik ben eene Christin, en bij ons geschiedt niets kwaads." Men deed haar de uitgezochtste martelingen aan. Eerst werd zij aan een paal opgehangen, om door de wilde dieren verscheurd te worden: toen weder losgemaakt, nog eenmaal in de gevangenis gebragt, daarop in een net een' wilden stier voorgeworpen en eindelijk doorstoken. Ook de negentigjarige *POTHINUS*, bisschop van *Lyon*, werd voor het gerigt gebragt. Toen hem door den Stadhouder gevraagd werd, wie de God der Christenen was, antwoordde hij: » zoo gij het waardig zijt, zult gij Hem leeren kennen." Op dit fiere antwoord werd hij ombarmhartig ter aarde geworpen en op alle wijze mishandeld. Naauwelijks nog adem kunnende halen, werd hij in de gevangenis gebragt, waar hij na twee dagen den geest gaf. Zelfs de verloochening des geloofs baatte niets; die het gedaan hadden werden toch afgemaakt, en stierven onder de beschuldigingen des gewetens, terwijl de anderen met vreugde » gelijk eene versierde bruid" den dood te gemoet gingen. Onder deze laatsten worden ons nog *MATURUS*, *SANCTUS*, *ATTALUS*, een doctor *ALEXANDER* en een vijftienjarige jongeling *PONTIGUS* als martelaars genoemd. Ook bij hen werden de verschillende martelingen aangewend, om hen tot afval te bewegen. Zij werden eerst voor de wilde dieren gebragt, voorts op den ijzeren stoel door vuurgloed gemarteld en eindelijk geworgd of doorstoken. Toen *ATTALUS* ge-

vraagd werd, welk een naam God droeg, antwoordde hij: » God heeft geen naam als een mensch (1)! » De lijken der ter dood gebragten werden den honden voorgeworpen, en met geweld werd den Christenen het begraven van het treurig overschot hunner broeders verhindert. Het werd tot asch verbrand en in de *Rhône* geworpen. Zij moeten, dus spotten de Heidenen, niet eenmaal de hoop der opstanding hebben, waarop zij zich verlaten; nu zullen wij zien, of zij zullen opstaan, en of hen God helpen en uit onze handen redden kan.

Onder de op de ANTONYNEN volgende Keizers COMMODUS, PERTINAX, DIDIUS JULIANUS, onder de tegenkeizers PESCENNIUS NIGER in het Oosten en ALBINUS in *Gallië*, als ook eindelijk in de tien eerste regeringsjaren van SEPTIMIUS SEVERUS, dus in de laatste twintig jaren der tweede eeuw, genoten de Christenen tamelijk wel rust. Van eenen enkelen martelaar APPOLLONIUS onder Keizer COMMODUS wordt ons berigt, dat hij te *Rome* is ter dood gebragt, tegelijk echter ook de slaaf, die hem verraden had. — Daarentegen brak spoedig met den aanvang der derde eeuw, in het jaar 202, eene nieuwe vervolging tegen de Christenen uit. — Vóór wij echter tot de beschouwing van deze overgaan zullen wij in de eerstvolgende bijeenkomst nog eenmaal tot de Antonynen terug keeren, om aan de *inwendige* ontwikkeling des Christendoms in dezen merkwaardigen tijd onze opmerkzaamheid te schenken.

---

(1) De wereld wil voor alles *namen* hebben. Dit was den Heiden boven alles onuitstaanbaar, dat de Christenen ook geene namen voor de goden hadden, als de andere godendiensten. Nu zou ATTALUS ook wel namen van God uit het Oude en Nieuwe Testament hebben kunnen noemen, maar hij meende daarmede het Christendom oneer aan te doen. Een zekere trots valt er in zijn gedrag niet te ontkennen, maar tegenover zijne verdrukkers, laat zich deze trots begrijpen.

TIENDE VOORLEZING.

INWENDIGE TOESTAND DER CHRISTENHEID ONDER DE ANTONY-
NEN. — DE CHRISTELIJKE APOLÓGETEN. — JUSTINUS DE
MARTELAAR. — SCHILDERING DER CHRISTELIJKE ZAMEN-
KOMSTEN IN ZIJNEN TIJD. — ZIJNE SCHRIFTEN EN ZIJN
GODGELEERD STANDPUNT. — DE BESTRIJDERS DES CHRISTEN-
DOMS, CELSUS EN LUCIANUS. — TAAK DER APOLOGETIEK. —

~~~~~

De *tijd der Antonynen*, waarmede wij ons in de laatste bijeenkomst hebben bezig gehouden, mag ten opzichte van het geestesleven der Romeinen belangrijk heeten. Hij vormt in de geschiedenis der romeinsche letterkunde den overgang tot een nieuw tijdvak. Reeds HADRIANUS had te *Rome* een *Athenaeum* gesticht, een soort van akademie, waar door den Staat bezoldigde dichters en redenaars openbare voorlezingen hielden. De beide Antonynen wilden in deze pogingen niet achterlijk blijven, maar veeleer nog verder op de ingeslagen baan der ontwikkeling voortgaan. Niet alleen in *Rome*, maar ook in andere belangrijke steden van *Italië*, — ook in *Gallië* en *Afrika* ontstonden, openbare scholen met bezoldigde leeraars, en in het bijzonder werd onder MARKUS AURELIUS, die zelf den naam van wijsgeer droeg, de studie der wijsbegeerte van staatswege bevorderd. *Rome* was de hoofdzetel der stoïcynsche wijsbegeerte. — Dit had zijne onmiskenbare voordeelen, maar ook zijne eigenaardige nadeelen. De wetenschap, weleer eene vrije

getuigenis van den naar waarheid vorschenden geest, werd allengs een maatschappelijk beroep. Terwijl zij in alles de Grieksche voortbrengselen navolgde, vervreemde zij zich van het eigen volkskarakter, en kreeg het aanzien van eene broeikas. Het verband dat er tusschen het vreemde en inheemsche, tusschen de *school* en het *leven* behoort te bestaan, werd steeds meer gemist. Er was in deze wetenschap iets gekunstelds en gemaakts, dat zich ook uitspreekt in den stijl en de taal der toenmalige schrijvers, en gelijk de kunst in aangeleerde handigheid ontaardde, zoo de wijsbegeerte in een spitsvindigen redeneertrant. Niet allen stonden als MARKUS AURELIUS de wijsbegeerte vóór uit innerlijken, zedelijken aandrang, maar de ijdele zucht tot redetwisten had een groot aandeel in de bemoeijingen der wijsbegeerte, en het kan ons niet verwonderen, dat die zucht zich nu ook aan het Christendom waagde, en alle moeite deed om het als een godsdienst der domme menigte voor te stellen.

Maar ook voor het Christendom was met het tijdvak der Antonijnen een keerpunt aangebroken. Het treedt uit de verborgenheid der secte meer en meer in het licht der openbaarheid; uit den tijd der eerste jeugd stapt het over in den meer volwassen leeftijd. Daardoor was ook zijne stelling tegenover het Heidendom en het romeinsch Staatsleven veranderd. Had men tot hiertoe de Christenen slechts gekend als aanhangers eener leer, die men nauwelijks de moeite waard rekende nader te onderzoeken, nu begonnen de ontwikkelden onder de Heidenen mede zich om deze leer te bekommeren, en bepaaldelijk hadden de Gnostieken er toe bijgedragen, de opmerkzaamheid der wijsgeeren op de geheimen dezer nieuwe godsdienst te vestigen. Reeds nu werden ook de *geestelijke* wapenen gesmeed, waarmede men het Christendom zocht te bestrijden, terwijl men het tot hiertoe slechts met de ruwe wapenen des *gewelds* had vervolgd.

Maar ook de *verdedigingswijze* van den kant der Christenen werd anders, zij kreeg onwillekeurig een meer wetenschappelijk en wijsgeerig aanzien. Ja wij kunnen ook dit als een *zegen* der vervolging beschouwen, dat door haar de geestelijke kracht der Christenen werd gewekt, dat zij tot nadenken over het eigenaardig wezen hunner godsdienst, en over de hoogste en laatste gronden huns geloofs werden geleid.

Als de Apostel PETRUS aan de eerste Christenen schreef: »zijt altijd bereid tot verantwoording aan een' iegelijk, die u rekenschap afeischt, van de hoop, die in u is" (1 PET. 3. 15), zoo zien wij wel, dat reeds de *eerste* martelaren deze apostolische vermaning zochten op te volgen. Deze verantwoording kon volgens haren aard zeer eenvoudig zijn; met regt konden zij zich op *hun goed geweten* beroepen, dat steeds door de Apostelen als de heilige magt wordt beschouwd, die met de beste uitwerking den laster der tegenstanders tot zwijgen bragt. Intusschen hoe ingewikkelder de beschuldigingen, hoe puntiger en scherper de pijlen werden, die men tegen de Christenen rigtte, des te noodiger was het ook tegen deze wapenen ten aanval wapenen van gelijken aard ter verdediging en bestrijding over te stellen.

Waar het goed geweten van elk in het bijzonder niet meer in staat was, zich tegen boosaardige beschuldigingen en verdraaijingen met gevolg te verdedigen, daar moesten de meer begaafden, de in de school van nadenken en geleerden strijd geöfenden in de plaats treden, en als de verdedigers der vervolgte onschuld het woord voeren in naam der gansche gemeente. Zij moesten, om met vrucht te strijden, in den behoorlijken *vorm* voor de regterstoelen verschijnen, en de drogredenen der geleerden, schoon al niet evenzoo met drogredenen, dan toch met eene scherpzinnigheid beantwoorden, die de hunne weêrstand bood. Langs dezen natuurlijken weg

ontwikkelde zich, vooral in den tijd van HADRIANUS en de Antonynen de Christelijke *Apologetiek* d. i. de wetenschap, of nog beter gezegd de kunst, om het Christendom te verdedigen. — Deze verdediging kon nu eens een meer regsgeleerden, dan weér een meer godgeleerden en wijsgeerigen vorm aannemen. Zij kon óf formeel het onregtvaardige en onwettige der vervolgingen aantoonen; zij kon de bescherming der wetten tegen de boosaardige lasteringen inroepen voor den regter, den eigenlijken grond van de beschuldigingen tegen de Christenen ontvouwen, óf ook zij kon verder gaan, en tot den inhoud der christelijke leer zelve doordringen, waarbij dan maar ééne schrede te doen was van de zuiver verdedigende tot de aanvallende stelling; want hoe kon de waarheid en goddelijkheid des Christendoms anders bewezen, en de aanklagt van goddeloosheid (Atheïsmus), die men den Christenen deed, anders afgeweerd worden, dan door deze aanklagt tegen de bestrijders zelve te rigten, en het onredelijke, onzedelijke en verkeerde van het Heidendom helder in het licht te stellen, en daarentegen het godewaardige, verhevene, heiligende en vertroostende van het Christendom aan te wijzen. — Beide nu had plaats, en het zal niet buiten onzen weg liggen, ons van deze verdedigingswijze des Christendoms eene nadere voorstelling te vormen.

Reeds ten tijde van HADRIANUS hadden eenige Apologeten verweerschriften vóór de Christenen opgesteld, Zoo QUADRATUS en ARISTIDES, en onder de Antonynen worden ons mede de namen genoemd van een MELITO van Sardes, MILTIADES, CLAUDIUS APPOLLINARIS. Wij zijn echter niet zoo gelukkig, hunne werken te bezitten, maar slechts nog enkele brokstukken zijn er ons van bekend (1). Daarentegen bezitten wij nog twee apolo-

(1) Bij EUSB. kerkgesoh. IV: 3. 26, 27. V: 17.

gieën en nog andere schriften van gelijken inhoud van den man, wiens levenseinde wij in de vorige bijeenkomst hebben vermeld, ik bedoel JUSTINUS den Martelaar. Deze man is waardig eenige oogenblikken bij hem stil te staan (1).

JUSTINUS is geboren in het begin der tweede eeuw in het jaar 103 te *Flavia Neapolis* (het tegenwoordige *Naplous*, het vroegere *Sichem* in *Samaria*), zijne ouders waren Grieken, die zich in *Samaria* hadden nedergezetz. JUSTINUS verhaalt ons zelf, hoe hij als een wijsgeerig gevormd denker, overal en in alle scholen der Grieken de waarheid gezocht, maar ze nergens gevonden had. Eerst werd hij Stoïcyn. Toen hij echter zag, dat hem de Stoïsche wijsheid niet verder bragt in de kennis van God, ja dat zijn eigen leermeester haar veronachtzaamde, wendde hij zich tot een Peripatetiker. De eerste vraag, die deze aan den wijsheidzoekenden leerling deed, betrof het leergeld, dat hij hem zou willen betalen. Door deze eigenbaat afgeschrikt, keerde hij ook dezen leeraar den rug toe, en ging tot een Pythagoreër. Deze verlangde boven alles van hem, dat hij in de wiskunde iets buitengewoons zou te berde brengen, daar het slechts langs dezen weg mogelijk zou zijn tot kennis van het bovenzinnelijke te geraken. Toen JUSTINUS zijne onwetendheid in deze wetenschap beleed, wees de Pythagoreër hem met verachting af. Nu wilde hij de proef nemen met de Platonische wijsgeeren. Se-

(1) De geschiedenis van zijn vroeger leven verhaalt hij ons zelf in zijn gesprek met den Jood *Титро*. Een overzicht geeft *KARL OTTO*, zur *Charakteristik des heil. JUSTINUS, Philosophen und Märtyrers*. Wien 1852. Zoo ook *ВОННИКЕРА* in zijne *Kirschengesch. in Biographiën*. Bd. I, tot welk werk in het algemeen wij den lezer verwijzen met opzigt tot de levensbeschrijvingen. De uitvoerige wetenschappelijke behandeling van *СЕМИСЧ* (*Berlijn* 1840) verdient geraadpleegd te worden door hen, die nog grondiger inlichting verlangen.

dert kort had zich op de plaats, waar hij toen woonde een schrander man dezer secte gevestigd. JUSTINUS genoot zijn onderrigt, en maakte groote vorderingen. De kennis der bovenzinnelijke dingen sleepte hem weg, en gaf zijnen geest een verhevener rigting. Na korten tijd geloofde hij een wijze te zijn geworden, en hoopte spoedig tot de aanschouwing Gods te geraken, die deze wijsbegeerte toezegt. Om op dezen geestelijken trap te eerder te geraken, besloot hij zich in de eenzaamheid terug te trekken, en zich daar geheel aan wijsgeerige beschouwingen te wijden. Hij koos den oever der zee. Hier trof hij een grijsaard aan, uit wiens geelaat vriendelijkheid en eerwaardigheid sprak. Hij beschouwde hem met stillen eerbied, zonder een woord te spreken. Ten laatste kwam het tusschen hen tot een gesprek over de onzichtbare en eeuwige dingen. JUSTINUS had zich aan den grijsaard als een filosoof, d. i. als een beminnaar der wijsheid voorgesteld. Maar de grijsaard wilde van hem weten, waarin hij het wezen der wijsbegeerte vond, en zocht hem tot het inzicht te brengen, dat het bloote *weten* der goddelijke dingen den mensch niet kan bevredigen, als het *doen* daaraan niet beëntwoordt. Hij zocht den schoolschen trots in hem neder te werpen, en hem voor alles tot ootmoed te brengen, zonder welken de mensch nimmer tot eene beëfenende kennis van het goede en goddelijke geraakt. Hij deed zich eindelijk als *Christen* kennen, en wees ook den jongeling, dien hij gedurende het gesprek telkens meer had lief gekregen, op de Profeten, op CHRISTUS en de Apostelen. » Voor alle dingen echter, » zeide hij, » bid, dat u het verstand geöpend worde; want niemand komt tot de kennis der wijsheid, als niet God en zijn Gezalfde hem de oogen openen. » Toen brandde er een goddelijk vuur in de ziel van JUSTINUS. Hij begon de heilige boeken der Christenen te onderzoeken, en werd meer en meer

overtuigd, dat in *deze* en nergens elders de ware wijsbegeerte, die hij zocht, te vinden is. Wat hem daarbij nog in het bijzonder gunstig voor het Christendom stemde, was de voor geen dood bevreesde moed der martelaren, die juist in de toenmalige vervolgingen zoo blijmoedig voor hun geloof in den dood gingen. Zoo, dacht hij, sterven geene booswichten, geene dwazen, geene dweepers, en voortaan kende hij geen grooter verlangen, dan een *christelyk* wijsgeer te zijn, en anderen tot deze christelyke wijsbegeerte te helpen brengen. Hij behield dan ook als Christen de kleeding en het beroep van een wijsgeer, die hem beide het regt gaven, gesprekken en twistredenen met de lieden aan te knoopen. Zoo deed hij, daar hem geen burgerlijk of kerkelyk ambt aan eene vaste woonplaats bond, verschillende reizen, hield zich nu eens in *Palestina* op, later in *Egypte* (*Alexandrië*), toen in *Klein-Azië* (*Efeze*) en eindelijk te *Rome*. Op al deze reizen trachtte hij de dwalende, naar waarheid dorstende gemoederen tot de bron der eeuwige waarheid te leiden, waaruit hij zelf had geput, tot hij eindelijk, gelijk wij reeds vroeger gezien hebben, te *Rome* door den cynischen wijsgeer CRESCENS vervolgd, onder MARKUS AURELIUS den marteldood leed (166). » Blijmoedig en onverschrokken, gelijk in zijn leven, gaf hij ook in het gezigt des doods getuigenis van de evangeliesche waarheid.»

Wat nu zijne beide apologieën aangaat, de eerste en grootste schreef hij onder ANTONINUS PIUS in 138 of 139, en overhandigde haar den Keizer en zijnen aangenomen zonen, den jongen MARKUS AURELIUS en LUCIUS VERUS. Bovenal toont JUSTINUS aan, hoe onbillijk het is, Christenen te vervolgen, enkel ter wille van hunnen naam. » De rede, » zegt hij, » leert, dat zij, die vroom en wijsgeerig zijn willen (met toespeling op den naam van PIUS en PHILOSOPHUS), ook alleen de waarheid moeten huldigen. Hoe is hiermede dan

overéén te brengen, op het bloote gerucht af de Christenen te veroordeelen? Men dicht den Christenen Atheismus toe; maar verre er van daan, om het geloof aan God te ondermijnen, zoekt het Christendom de menschen uit de magt der Daemonen te verlossen, en hen tot de kennis van den waren God te brengen. Dat hebben reeds de beste der Grieksche wijzen, dat heeft reeds SOCRATES gewild." Het is eene schoone, niet slechts het rein menschelijk gevoel, maar ook de paulinische leer uitdrukkende gedachte, die bij JUSTINUS en de oudere kerkleeraars dikwijls terug keert, dat God zich ook aan de Heidenen niet onbetuigd heeft gelaten. » De eeuwige, de goddelijke rede, de Logos," zoo leert JUSTINUS, » was als een zaadkorrel ook in de heidenwereld aanwezig, maar het Christendom eerst heeft dit zaad tot volle rijpheid gebragt." — » Wij offeren," zoo vervolgt JUSTINUS, » niet aan de beelden der goden, die door menschenhanden zijn gemaakt, maar bidden den waarachtigen God aan, dien CHRISTUS ons heeft geopenbaard. Men houdt ons wel voor waanzinnigen, dat wij dezen CHRISTUS, die onder PONTIUS PILATUS is gekruisigd, naast den Vader goddelijke eer bewijzen; maar zij zouden niet zoo spreken, als zij het geheim des kruises verstonden! Aan de vruchten kan men het kennen. Wij, die eens in ontucht leefden, leggen ons op de kuischheid toe; wij, die ons met tooverkunsten inlieten, hebben ons den goeden, den ongeschapen God toegewijd; wij, die geld en goed boven alles liefhadden, geven nu wat wij bezitten gewillig weg ten algemeenen nutte, en deelen iederen behoeftigen mede; wij, die elkander weérkeurig moordden en bestreden, en met hen, die niet tot ons volk behoorden, geene gemeenschap hadden, wij zijn nu, nadat CHRISTUS verschenen is, hunne dischgenooten geworden en bidden voor onze vijanden. Die, welke ons met haat vervolgen, zoeken wij zachtzinnig

te bedaren, en hebben goede hoop, dat ook *zij* dezelfde goederen deelachtig worden, waarin *wij* ons verheugen." — Nu zet JUSTINUS de christelijke leer verder uit één, en wijst op hare verhouding tot het Heidendom. Hij toont aan, hoe aan de eene zijde het Christendom niets anders leert, dan datgene, waarvan de dichters en wijzen der oudheid ook reeds een schemerend voorgevoel hadden; maar hoe het aan den anderen kant ook de wijsheid des Heidendoms verre te boven gaat, en vrij is van de gebreken, die het Heidendom aankleven. Vervolgens komt hij tot de voorzeggingen des O. T., en toont aan, hoe zij in CHRISTUS vervuld zijn. Ja, niet slechts in het O. T., ook in de sibyllijnsche orakels ziet JUSTINUS vingerwijzingen op CHRISTUS. De zoogenaamde sibyllijnsche boeken, welke TARQUINIUS SUPERBUS van SIBYLLE, de zonderlinge vrouw, naar wie zij hunnen naam dragen, had gekocht, en die later als een heiligdom in den tempel van het kapitoel bewaard werden, waren in den oorlog met de Marsen een prooi der vlammen geworden. Maar later werd eene nieuwe verzameling bijeengebragt, en op verschillende tijden werden vervolgens onder den naam van »sibyllijnsche orakelen" voorspellingen van allerlei aard uitgedacht, deels door Joden, deels door Heidenen, deels ook (in de tweede eeuw) door Christenen zelve. Op zulke ondergeschoven voorzeggingen, die men den schijn van ouderdom zocht te geven, beriep zich nu ook wel JUSTINUS en deelde zoo in de dwaling zijns tijds. Maar daarom kunnen wij hem toch bezwaarlijk van opzettelijk bedrog beschuldigen. Doch JUSTINUS gaf niet alleen acht op geschreven voorzeggingen, die de joodsche en heidensche oudheid hem aan de hand deed, maar ook de stomme natuur bevat voor hem christelijke zinnebeelden. Zoo vindt het geloofssoog van JUSTINUS overal het *kruis* des Heeren afgebeeld. »Beschouwt," zegt hij, »alles in de wereld,

of er de vorm des kruises niet op is afgedrukt: Het schip met de uitgespannen zeilen, de ploeg, waarmede de aarde wordt bebouwd, het menschelijk gelaat zelfs, of de met uitgespreidde armen biddende mensch, wordt niet door allen het beeld des kruises in de ziel te voorschijn geroepen?" Wij mogen om deze symbolen-leer glimlagchen, wij mogen ook de schriftverklaring van JUSTINUS en de oude kerkleeraars, die in den Bijbel vinden wat zij willen, hier en daar gedwongen noemen; maar wij moeten niet vergeten, dat hetgeen ons willekeurig woordenspel toeschijnt, in de ziel dier mannen eene diepere zielkundige, zedelijke waarheid had. Nemen wij aan, dat deze vergelijkingen niet kunstig gezocht waren, maar zich *ongezocht* aan hunnen met het beeld van CHRISTUS geheel vervulden geest opdrongen, en stemmen wij verder toe, dat de openbaring Gods in de natuur zoowel als in de schrift hare hoogste en laatste vervulling vindt in de openbaring Gods in CHRISTUS, dan zullen wij erkennen, dat, al sloegen zij ook soms in op zich zelf staande bijzonderheden den bal mis, zij toch in het algemeen veel meer door den geest der waarheid werden geleid, dan dezulken, die te midden van zoo vele teekens en beelden van het goddelijke blind zijn voor al wat naar een hooger en zamenhang der dingen, naar een dieper geheim des levens heenwijst.

Bijzonder treffend en leerzaam is hetgeen JUSTINUS ons aan het slot zijner apologie over de gebruiken der Christenen van zijnen tijd en hunne bijeenkomsten berigt; vooral wanneer wij het vergelijken met hetgeen wij vroeger uit den brief van FLINIUS aan TRAJANUS hebben vernomen. » Zij, die van de waarheid onzer leer overtuigd zijn, » zegt JUSTINUS, » en die besloten hebben, haar te belevén, zijn voor alles verplicht tot het gebed, het vasten en de boete. Vervolgens brengen wij hen naar een oord, waar water is, daarin worden zij ondergedompeld

en gedoopt in den naam van God den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest. Zoo worden wij van kinderen des noodlots en der onwetendheid, kinderen der verkiezing, der (goddelijke) wetenschap en der vergeving van zonden. De doop heet ook *verlichting*, omdat onze geest daardoor verlicht wordt, om het goddelijke te kennen. Nadat wij den geloovigen broeder zoo door het bad des doops gereinigd hebben, leiden wij hem in tot de bijeenkomst der broederen, die voor hen en voor de Christenen van alle plaatsen bidden, dat God hun kennis schenke en de genade, om die kennis door een vromen levenswandel in beoefening te brengen. Na het gebed geven wij elkander den broederkus. Dan brengt de voorganger voor de broeders brood en een beker met water en wijn; hij brengt God daarvoor gebed en dankzegging toe, waarop de aanwezige gemeente haar *amen* zegt. Vervolgens reiken de diakenen een ieder der aanwezigen van het brood en den met water gemengden wijn. Dit noemen wij *Eucharistie* (dankzegging). Aan deze handeling mogen alleen de geloovigen deelnemen, want wij ontvangen het niet als gewoon brood en gewonen drank, maar gelijk zich met *CHRISTUS* de Logos (het eeuwig Woord) heeft verbonden, zoo wordt ons geleerd, dat het door het gebed gezegend voedsel voor ons eene spijs des levens is, het vleesch en bloed van den vleeschgeworden *JEZUS*. — Bij al onze gaven prijzen wij God. — En des Zondags — dan komen allen uit stad en land bij één, en lezen de » gedenkwaardigheden der Apostelen » (waaronder *JUSTINUS* waarschijnlijk onze Evangelieën verstaat) en zoo ook de Profeten (het Oude Testament). Nadat de voorlezer met lezen heeft opgehouden, wekt de voorganger in een woord van vermaning op tot betrachtning van het gelezene. Daarna staan wij allen op ten gebede. En dan wordt (op de vermelde wijze) de Eucharistie gevierd. Den afwezigen brengen de

diakenen het gezegende brood en den gezegenden beker te huis. De meer gegoeden leggen vervolgens iets naar vrije verkiezing voor de armen bij één, en deze inzameling wordt voor den voorganger nedergelegd, die er de weezen, weduwen, behoeftigen, vreemdelingen van mededeelt, en de armverzorging waarneemt. Wij vereenigen ons echter des Zondags niet enkel, omdat dit de eerste dag is, waarop God de wereld heeft geschapen, maar ook omdat onze Heiland op dezen dag uit de dooden is opgestaan."

Zoo ontdekken wij hier dus reeds hoofdbestanddeelen onzer christelijke evangeliesche godsdienst. Het gezang, waarvan reeds de brief van PLINIUS spreekt; wordt hier wel niet uitdrukkelijk genoemd, maar daarentegen ontmoeten wij even als daár de zondagsviering, de eucharistie, het gemeenschappelijk gebéd, en dan ook het voorlezen van een' tekst, en de eerste beginselen van eene christelijke preek, die naar het schijnt slechts uit eenvoudige vermaningen bestond; en bovendien het avondmaal aan de huizen der zieken en de gewoonte, om in de kerk aalmoezen in te zamelen; maar daarentegen niets van al de plegtigheden en statie, die later de kerk binnendrongen. Het zijn de fijnste omtrekken van eene echt christelijke kerkdienst, waar onze hervormde kerk het naast bijkomt.

De tweede apologie van JUSTINUS, onder MARKUS AURELIUS overgegeven (tusschen de jaren 161—166), werd uitgelokt door de onregtvaardige handelwijs van een romeinschen Stadhouder URBICUS. Eene romeinsche vrouw, die tot hiertoe met haren heidenschen man op heidensche wijze een ongebonden leven had geleid, was door een Christen, genaamd PTOLEMEUS, bekeerd. Van nu af zocht zij ook haren man te bekeeren, maar deze wees elk aanzoek van dien aard van de hand, en toen de vrouw eindelijk op scheiding aandrong, werd zij door hem als Christin

aangeklaagd, en ook haar leermeester PTOLEMEUS, en nog een ander Christen LUCIUS, die zich de zaak van PTOLEMEUS aantrok, werden in het rechtsgeding gewikkeld, dat met haren dood eindigde. — JUSTINUS, over deze geweldenarij verontwaardigd, stelde nu zijn verdedigingsschrift op, waarin hij in andere vormen, het een en ander herhaalt, dat hij in zijne eerste apologie had gezegd. Het zou ons te ver voeren, zoo wij tot de afzonderlijke bewijzen wilden afdalen. Wij laten ook de overige geschriften, waarvan eenige te regt, andere te onregt aan JUSTINUS worden toegekend, onaangeroerd. Zóó zijne strafrede tot de Heidenen, zijn geschrift over de opstanding enz. Slechts nog van één geschrift moeten wij spreken, daar het ons toont, hoe JUSTINUS niet alleen tegen de *Heidenen*, maar ook tegen de *Joden*, die hem van zijn verblijf in *Samarië* en *Palestina* bekend waren, en hem ook zeer na aan het hart moesten liggen, de waarheid van het Christendom zocht te bewijzen. Dit heeft plaats in het *gesprek met den Jood TRYPHO* (1). Deze Jood was ten gevolge van den door BAR COCHBA verwekten oorlog onder HADRIANUS uit *Palestina* verdreven, en ten laatste naar *Efeze* gebracht, waar hij eene ontmoeting met JUSTINUS had, en in een godsdienstig gesprek met dezen werd gewikkeld, welks inhoud ons door het genoemde geschrift wordt medegedeeld. Het is onwaarschijnlijk, dat het gesprek juist in *dien* vorm en met *dien* uitslag gehouden is, als het ons hier wordt gegeven; maar men kan toch altijd aannemen, dat de hoofdgedachten van het geschrift op een of meer werkelijke redetwisten berusten, die JUSTINUS met dezen of andere Joden gevoerd, en vervolgens voor den lezer in dezen vorm opgesteld kan hebben. In dit gesprek met TRYPHO doet JUSTINUS vooral nadrukkelijk den voor-

(1) In het hoogduitsch vertaald door N. VON BRUNN. Basel 1822.

rang van het Christendom boven het Jodendom uitkomen, en toont hij aan, dat de regtvaardigheid niet uit de wet maar door het geloof in CHRISTUS ontstaat, naar wien de Profeten hebben heengewezen, en dat alles over 't algemeen in het O. T. afschaduwing van het toekomstige is. Ook hier laat hij zich soms in de schriftverklaring tot die willekeurige spelingen der verbeelding vervoeren, die ook in zijne apologieën voorkomen. — Zoo moeten de twaalf bellen aan het hoogepriestelijk gewaad een voorbeduidsel zijn van de twaalf Apostelen, want er staat geschreven: »hun geluid is over de geheele aarde uitgegaan.» (ps. 19: 5, ROM. 10. 18), en dergelijke meer. Wij moeten ons echter verplaatsen op het standpunt der schriftverklaring, die onder de Joden in zwang was, om te kunnen begrijpen, hoe zulke bewijzen werkelijk een soort van bewijskracht konden hebben. Het was den christelijken apologeten er minder om te doen, zich bezig te houden met de naaste historiesche beteekenis der afzonderlijke bijbelplaatsen, dan wel in het oog loopende trekken van zamenhang tusschen het O. en N. T. te ontdekken, een streven voorzeker, waaraan de verbeelding en het vernuft even zooveel aandeel hadden als het beraden verstand. Nog meer echter dan met het bewijs, dat door de reeds plaats gegrepen komst van CHRISTUS de voorzeggingen der Profeten zijn vervuld, zoekt JUSTINUS in dit geschrift aan te toonen, dat er nog eene tweede komst — die ten gerigte — op handen was, waartoe hij weder tot zonderlinge bewijzen de toevlugt neemt (1). Nadat hij vervolgens nog voor zijne joodsche tegenstanders in het algemeen de voornaamste leerstukken des christelijken ge-

(1) Zoo moeten b. v. de twee bokken, waarvan de een de zonden naar de woestijn droeg en de ander werd geofferd, de twee komsten van CHRISTUS vóórbeelden.

loofs heeft uit één gezet met bestendige verwijzing naar het O. T., spreekt hij het met blijde verwachting uit, dat, hoezeer men ook immer de Christenen moge vervolgen, hun aantal toch altijd zal vermeerderen, gelijk de wijnstok nieuwe ranken schiet, hoe meer men er afsnijdt. De door God geplante wijnstok is het volk Gods; het ware volk Gods echter, het geestelijk Israël zijn de Christenen.

Naast JUSTINUS den Martelaar staan vervolgens in den tijd der Antonynen, of kort daarop nog andere apologeten, als een TATIANUS, een ATHENAGORAS, een THEOPHILUS van *Antiochië*, wier schriften voor de godgeleerden van het hoogste belang zijn, maar waarvan hier bezwaarlijk een voldoende bericht is te geven. Hetzelfde tijdvak leverde ons echter niet alleen geleerde *verdedigingen* des Christendoms, maar, naar wij reeds opmerkten, traden ook de *tegenstanders* nu met geschriften te voorschijn, waarin zij nu eens met ernst dan weer met spot en satire de nieuwe godsdienst aangrepen. Wij bepalen ons tot twee hunner, CELSUS en LUCIANUS. De eerste, wien sommigen voor een Epicureër, anderen voor een platonisch wijsgeer houden, bestreed omstreeks het midden der tweede eeuw de leer der Christenen in een geschrift, dat hij den titel geeft van » het ware onderwijs" (*ἀληθῆς λόγος*). Wij bezitten dit geschrift niet meer, en kennen het alleen uit de wederlegging van den grooten kerkleeraar ORIGENES, over wien wij later zullen spreken. Zoo veel wij uit deze wederlegging kunnen opmaken, had CELSUS zeer scheeve en gebrekkige voorstellingen van het Christendom, en verwarde het — wij beslissen niet met of zonder opzet — met de leerstellingen der Gnostieken, wier buitensporigheden hij den Christenen in het algemeen te laste legt. — Hij spotte met de geschiedenissen des O. en N. T. als nietswaardige sprookjes, en vooral was hem op zijn epicurisch standpunt het

denkbeeld zeer aanstootelijk van een God, die zich om menschen bemoeit, en tot menschen nederbuigt, die toorn en lief heeft. — God bekommerde zich naar zijne voorstelling evenmin om de menschen, als om de apen en vliegen. Ook de zondaarsliefde des Heilands stelde hij belagchelijk voor, even als de hoop der Christenen op Hem. Bij al den spotlust, waaraan CELSUS lucht geeft, schijnt hij het Christendom hartstogtelijk te hebben gehaat. Niet zoo was het met LUCIANUS van *Samosate* (180). LUCIANUS bestreed het Christendom, niet zoo als wel bij anderen het geval is, uit heidensche dweepzucht; hij zag in de Christenen niet de verwoesters der eerwaardige oude godsdienst. Integendeel wedijverde hij met hen, in de bestrijding der oude mythologie, die hij, gelijk bekend is, in het bespottelijkst daglicht stelde. Men heeft LUCIANUS den Voltaire zijns tijds genoemd (1), en inderdaad was hij in alle opzichten een bespotter der godsdienst; al is zijn spot onschadelijker dan die van den wijsgeer uit *Ferney*. Geen Christen had de godheden der Heidenen zoo belagchelijk gemaakt als LUCIANUS in zijne » gesprekken der goden », en even zoo weinig worden de oude wijsgeeren en hunne leer door zijnen geesel gespaard. Hij wijst dus de ongenoegzaamheid des Heidendoms aan, geheel ten voordeele der Christenen; hierin stemt hij met hen overeen. Maar daar hij gewoon was de zaken van hare belagchelijke zijde te beschouwen, zag hij ook in het Christendom slechts een soort van bijgeloof, en het in het ooglopende, met de zeden der wereld zoo zeer strijdig, gedrag der Christenen verleende hem genoeg stof tot satyre. In zijnen, » *Peregrinus Proteus*, » een geschiedkundige roman, dien WIELAND nieuw heeft bewerkt, schetst

(1) Hij was de lievelingsschrijver van WIELAND, die zijne werken ook voortreffelijk vertaald heeft.

LUCIANUS ons een cynisch wijsgeer, een avonturier, die vroeger Christen geweest, maar later, om het gebruik van eene verboden spijs door de Christenen uit hunne gemeenschap was verstooten, en die na een schandelijken levenswandel ten laatste aan zijne dwaasheid de kroon opzette, door in de stad *Olympia*, waar eens de beroemde spelen werden gevierd, zich zelve in het bijzijn van eene groote volksmenigte levend te verbranden, ten einde te sterven, als HERCULES op de *Oeta*. — Dit zou in het eerste jaar der 236te Olympiade of in het jaar 165 van onze jaartelling zijn voorgevallen. Wij hebben hier niet te onderzoeken, hoe veel er waarheid is in de geschiedenis van PEREGRINUS PROTEUS en zijne zelfverbranding. In ieder geval, LUCIANUS verhaalt de geschiedenis op een spottenden toon; en zijn spot geldt het allernaast niet de Christenen, maar den cynischen wijsgeer, dien hij op de onbarmhartigste wijze belagchelijk maakt. Slechts in het voorbijgaan vermaakt hij zich met de Christenen, vooral moet hunne ligtgeloovigheid en goed-aardigheid zijn vernuft ten doel staan; hij spot er mede, dat zij den eersten den besten avonturier, die zich als hunnen broeder uitgeeft, met weldaden overladen, en later door hem bedrogen worden. Onder anderen zegt hij van de Christenen: » Deze arme lieden hebben zich in het hoofd gehaald, dat zij met ligchaam en ziel onsterfelijk zijn, en in alle eeuwigheid zullen leven; daarom verachten zij den dood, en velen hunner zoeken hem vrijwillig op. Bovendien heeft hun eerste wetgever hen overtuigd, dat zij allen onder elkander broeders zijn, als zij maar eerst ons verlaten en de grieksche goden verloochend hebben, en hunnen gekruisigden *Sophist* aanbidden, en naar zijne voorschriften leven; daarom verachten zij ook alles zonder onderscheid, en als te eeniger tijd een sluwe bedrieger tot hen komt, die den juisten weg weet, dan wordt hij in korten tijd rijk op hunne kosten,

en lacht de eenvoudige lieden uit.” — In de overige geschriften van LUCIANUS vindt men hoogstens toespelingen op de Christenen. Zoo maakt hij slechts in het voorbijgaan van hen gewag in zijne geschiedenis van den valschen profeet ALEXANDER ABONOTEICHOS, wiens kwakzalverijen en voorgewende wonderen hij belagchelijk maakt. Even zoo verklaart hij zich tegen het geloof aan wonderen in het algemeen en van zijnen tijd in het bijzonder in zijn geschrift; » hoe men de geschiedenis moet schrijven,» waarin overigens vele goede en gezonde denkbeelden zijn te vinden, en waarin hij de gebreken en verkeerdheden van slechte geschiedschrijvers naar verdienste tuchtigt. Eene boosaardige toespeling op de wonderen des Bijbels kan ik in dit geschrift bezwaarlijk vinden, schoon men uit zijne geheele geestesrigting kan afleiden, dat hem op zijn standpunt ook deze als sprookjes en vertelsels moesten voorkomen.

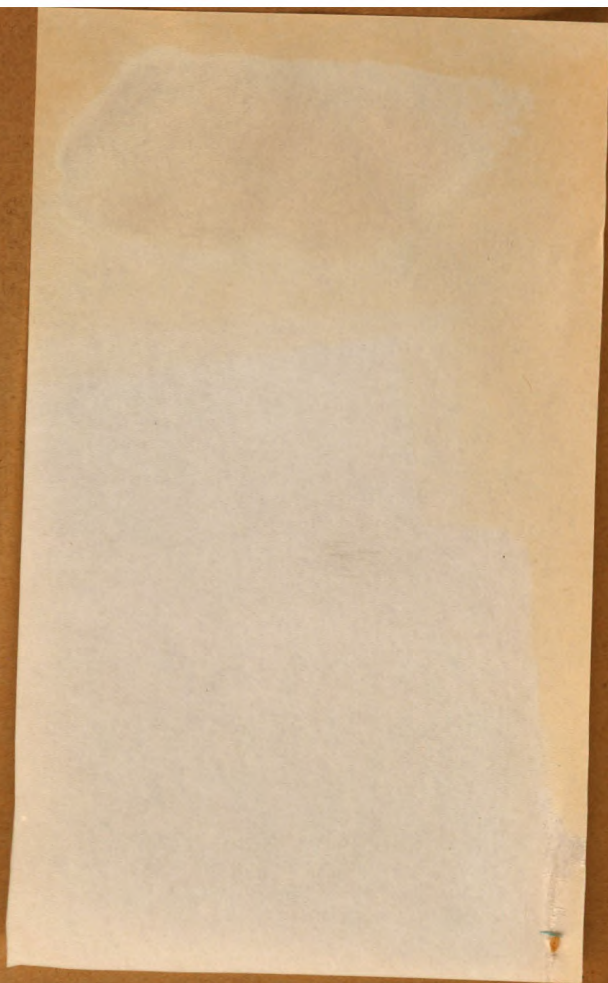
Of LUCIANUS de christelijke verdedigingsschriften kende, kan niet met zekerheid uitgemaakt worden. Hij zou door deze wel niet tot andere gedachten zijn gebracht. De verdedigingsschriften konden slechts ingang vinden bij dezulken, die tot eene rustige toetsing der waarheid gestemd waren, en haar bovenal met een ontvangbaar gemoed overwogen. Deze werken hebben veel meer naar *binnen* dan naar *buiten* gewerkt. Zij hebben de Christenen zelve aanleiding gegeven, om over de gronden van hun geloof na te denken; zij hebben de eerste steenen gelegd tot het gebouw der christelijke theologie; zij hebben de schoone proef genomen, om geloof en nadenken, wijsbegeerte en Christendom overeen te brengen, en in dit opzigt is de beëfening dier schriften nog altijd van onschatbare waarde. Terwijl de schriften der spotters nu nog slechts om hun historiesch belang worden gelezen, kan men bij de christelijke apologeten nog altijd een schat van christelijke levensaanschouwingen en

getuigenissen van inwendige levenservaringen opdoen, die eene bestendige waarde hebben, en van blijvend gewigt zijn, zoo voor het eenvoudig christelijk gemoed, als voor den diepsten christelijken denker; zelfs op het gevaar af, dat menig afzonderlijk bewijs, dat hun tot geloofsversterking wordt geboden, zal bevonden worden geen steek te houden. Het Christendom (met deze opmerking kan ik deze voorlezing eindigen) heeft van den aanvang af gefaald, als het zich door andere bewijzen wilde staande houden, dan door het bewijs des geestes en der kracht (1). Met andere woorden: het bewijst zich bij ieder door zich zelf; *inwendig* door den *levensgeest*, die het bezielt, en die zich aan onzen geest als goddelijk doet kennen en bewijst, hoe meer wij tot zijne diepte doordringen; *uitwendig* door de levenskracht, waarmede het den natuurlijken mensch verandert in een mensch Gods, en de wereld der zonde in een Godsrijk der liefde. Van dit dagelijksch wonder uit kunnen alle historiesche wonderen, van deze dagelijks in vervulling gaande genade-beloften uit, ook de historiesche beloften en voorzeggingen gewaardeerd, en, zoo al niet *begrepen*, dan toch *verstaan* worden, zoo ver een verstaan in zulke dingen ons gegeven is. Den hoofdregel van alle apologetiek is die, welken de Heer zelf gegeven heeft: Zoo iemand wil den wil desgenen doen, die mij gezonden heeft, die zal van deze leer bekennen, of zij uit God is, dan of ik van mij zelven spreek (JOH. I: 17).” — Als wij de onderscheidene historiesche draden volgen, door welke de verbinding der wereld met het Christendom werd tot stand gebragt, dan kunnen wij ook wel uitwendige ja zelfs toevallige oorzaken opnoemen, die tot deze bekeeringen medewerkten. Wij kunnen acht slaan op het *inwendig* verval des Hei-

(1) 1 cor. 2. 4.

dendoms, op de neiging der menschen tot het *nieuwe*, en wonderbare, op de kracht van het voorbeeld, en dergelijke meer; maar wat op dezen *toevalligen* weg te zamen kwam, zou even spoedig weder zijn uit één gegaan, zoo het niet ware bij één gehouden door een sterken band der waarheid, die magtiger was dan de oplosende en ontbindende krachten. — Even zoo, wanneer wij de afzonderlijke bewijzen op de weegschaal leggen, die de verdedigers ten gunste van het Christendom aanvoerden, en ze vergelijken met de tegenwerpingen, die door de tegenpartij gemaakt werden, dan kunnen wij wel niet beweren, dat het de bondigheid dezer *bewijzen* was, welke de bestrijders voor goed zou hebben uit het veld geslagen. Wij bespeuren zelfs, dat de apologieën van een JUSTINUS en anderen uitwendig zeer weinig gevolg hadden; men legde ze, als zij werkelijk aan haar adres kwamen, ter zijde, en de vervolgingen duurden voort als vroeger. Het Christendom heeft zich — dit is de slotsom onzer beschouwing, en daarvan strekt juist JUSTINUS de martelaar ten sprekenden getuige, — het Christendom heeft zich zelf zijn weg gebaad door de innerlijke magt van zijn wezen, daar het zich aan de gemoederen bewaarheid als eene zaligmakende kracht Gods, en al wat van deze kracht getuigt, hetzij bij woorde, in geschrift of met daden, moeten wij beschouwen als eene bijdrage tot het bewijs der waarheid en goddelijkheid, die in hetzelfde wonen, en welke geen spot der vernuftigen kan wegnemen, geene scherpzinnigheid der verstandigen kan loochenen en geen geweld der magtigen kan onderdrukken.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

HAGENBACH, Karl Rudolph
De christelijke kerk

912
H143cd
v.1

